

Sławomir Ferster*

W poszukiwaniu źródeł podlaskiego sukiennictwa – ślady militarne

Poniższy artykuł jest kontynuacją opracowania zatytułowanego: *Ruch emigracyjny sukienników z Królestwa Polskiego do Obwodu Białostockiego po upadku Powstania Listopadowego*¹. Wskazane w nim źródła mówią, że załączków tej działalności na Podlasiu należy szukać znacznie wcześniej oraz że pierwszymi sukiennikami na tych ziemiach byli dawni żołnierze. Informacje przekazane w tym artykule są próbą odnalezienia związków pomiędzy działaniami zbrojnymi na terenie Podlasia lub u jego granic a ruchami migracyjnymi będącymi ich skutkiem.

W 1812 r. wracały spod Moskwy rozproszone oddziały armii napoleońskiej, jeden z nich zatrzymał się w Białymstoku. Było w tym oddziale kilka kompanii Sasów, którzy w „cywilu” trudnili się tkactwem. Spodobała im się Biała i jezioro knyszyńskie. Ich kapelan, pułkownik Richter pojechał do Saksonii, skąd wysłał byłym żołnierzom ich żony oraz

---

* Sławomir Ferster, historyk, regionalista.

¹ S. Ferster, *Ruch emigracyjny sukienników z Królestwa Polskiego do Obwodu Białostockiego po upadku Powstania Listopadowego, Małe Miasta. Blaski i cienie*, M. Zemło (red.), Białystok – Boguchwała – Supraśl 2023.

warsztaty tkackie. I w ten sposób luterscy wojacy stali się prekursorami sławnego później przemysłu białostockiego².

Cytat powyższy wskazuje, że pierwszymi sukiennikami na Podlasiu mogli być żołnierze Wielkiej Armii Napoleona, którzy po przegranej kampanii 1812-1813 wracali spod Moskwy. Czy zatem należało zawęzić ramy czasowe do tego okresu? Zastanawiającym dla autora podejmującego wyzwanie zawarte w tytule był wpis Stefana Rosiaka w recenzji pracy Andrzeja Werwickiego *Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1945 roku*, w którym recenzent pisze:

Nie wiemy, z jakich powodów autor przystępując do opracowania tego rodzaju tematu oparł się wyłącznie na opracowaniach (jedyna źródłowa – inwentarz dóbr Branickich z 1772 r.), nie starając się dotrzeć do materiałów, które co prawda znajdują się poza granicami, jednak są dostępne dla badaczy polskich. (...) W czasie mej delegacji do archiwów Związku Radzieckiego między innymi przeprowadziłem badania w Oddziale Państwowego Archiwum Historycznego w Grodnie. (...) Jak stwierdziłem, w zespole Kancelarii Gubernatora Grodzieńskiego znajdują się materiały do dziejów przemysłu w guberni grodzieńskiej, a po przyłączeniu do niej terenów z b. Obwodu Białostockiego i do dziejów przemysłu w białostocczyźnie. Korespondencja w tej sprawie była zbierana corocznie i tworzone z niej teczki obejmujące statystykę przemysłową za poszczególny rok. Materiały te były zbierane przez lokalne władze administracyjne i zawierają dane o rodzaju przedsiębiorstwa, jego właścicielu, dacie założenia, wartości i rodzaju produkcji, źródła nabywania

² J. Szczygieł-Rogowska, *Ewangelicy na Podlasiu. Od manufaktury luterskiego wojaka po Menczester Północy*, „Gazeta Wyborcza” z dn. 17 lipca 2009, s. 6 (wydanie białostockie).

surowców, rynki zbytu wyprodukowanych materiałów, parku maszynowego, liczbie robotników. Tego rodzaju korespondencja była prowadzona do ostatnich lat rządów carskich na tym terenie. W epoce tej sam Białystok w przemyśle odgrywał minimalną rolę. W 1843 r. na terenie Białegostoku istnieją wówczas zaledwie dwa zakłady produkcji sukna: Zabłudowskiego i Vossa (...), znacznie silniej jest rozbudowany przemysł sukienniczy w Supraślu i Knyszynie, dokąd pierwsi tkacze przybyli już w 1809 r.³

To – wydawałoby się, niewielkie – przesunięcie w czasie, kiedy jedne źródła podają rok 1812, a drugie 1809, spowodowało, że ramy czasowe badań rozszerzyłem ostatecznie do ponad 20 lat, pozostawiając jako główny ślad aspekt militarny. W tymże okresie, nazywanym w publikacjach o treści wojskowej „epoką żelaza”, dochodzi do największych konfliktów zbrojnych:

- w 1792 roku wojna polsko-rosyjska (wojna w obronie Konstytucji 3 Maja),
- w 1794 roku Powstanie Kościuszkowskie (ostatni zryw narodowy przed utratą niepodległości),
- w latach 1806-1807 wojna Francji z IV koalicją antynapoleońską (Anglia, Rosja, Prusy), pierwsza wojna polska.
- 1809 – wojna Francji z V koalicją antynapoleońską (Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii i Cesarstwo Austriackie) - Austriacy zaatakowali z trzech stron: we Włoszech, w Niemczech i w Polsce.
- 1812-1814 – wojna Francji z VI koalicją antynapoleońską (Austria, Prusy, Rosja, Szwecja, Wielka Brytania, Hiszpania,

---

³ S. Rosiak, *Uwagi na marginesie pracy Andrzeja Werwickiego Białostocki okręg przemysłu włókienniczego do 1845*, „Rocznik Łódzki” 1959, t. II, s. 356-359. Z oczywistych względów dotarcie do źródeł w Grodnie, o których pisze S. Rosiak, jest obecnie niemożliwe.

Portugalia wraz z licznymi państewkami Związku Reńskiego), druga wojna polska.

Z tego ogromu wydarzeń militarnych (wojen, bitew, potyczek) wydzieliłem te, których miejscem było Podlasie lub tereny z nim graniczące. Za granicę Podlasia przyjąłem granice administracyjne najszersze w okresie do 1975 r., gdy w granicach jego znajdowały się także trzy powiaty z włączonej do Polski po II wojnie światowej części Prus Wschodnich, tj. Ełk, Gołdap i Olecko.

Co oczywiste, w ramach artykułu nie było możliwe zawrzeć wszystkie, nawet te najciekawsze wątki wymienionych wojen; należało ograniczyć się do wybranych formacji wojskowych w latach 1792-1813 przebywających na Podlasiu. Efektem jest zwrócenie uwagi Czytelnika na dwie formacje wojskowe:

1. Bośniacy-Towarzysze-Ułani, która to formacja dominuje zarówno co do okresu jej przebywania na Podlasiu (1745-1806), jak i pod względem liczby wojen, w których uczestniczyła jako całość lub jako jej część (zwłaszcza wojny z 1794, 1806-1807 oraz 1812-1813).
2. Zjednoczony Korpus Sasko-Austriacki przebywający m.in. na terenie Podlasia pomiędzy początkiem czerwca a końcem grudnia 1812 r.

Bośniacy-Towarzysze-Ułani

Każda armia będąc zbrojnym orężem władcy jakiegoś terytorium ma przede wszystkim bronić jego granic, a na rozkaz również je poszerzać. Jej rzeczywistą wartość przedstawia siła, z jaką może się przeciwstawić w przypadku obrony lub uderzyć w przypadku najazdu obcych ziem. Na skuteczność tych działań mają wpływ: liczebność armii, wykształcenie bojowe dowódców i pojedynczych żołnierzy, uzbrojenie, lecz także psychiczne oddziaływanie na przeciwnika. Wartość

każdej armii podnosi wzorowa dyscyplina i jej wygląd, tj. umundurowanie. Momentem przełomowym – decydującym o zwycięstwie – każdej bitwy jest wzbudzenie w szeregach armii przeciwnika strachu. To niebezpieczne uczucie może być potęgowane świadomością, że wojska przeciwnika już wcześniej zwyciężyły we wzajemnych potyczkach czy bitwach, że dokonały spustoszeń, odznaczając się wyjątkową brutalnością niewidzianą dotąd w cywilizowanym świecie. Stąd też władcy czy dowódcy armii wprowadzali w swoje szeregi różnego typu formacje orientalne, np. tatarskie, których sam widok powodował strach, spotęgowany nieprzyjemnymi doznaniem z przeszłości. Tak też było w przypadku powstania regimentu Bośniackiego.

Historia powstania regimentu Bośniackiego

Historia tego oddziału pruskiej kawalerii stacjonującego na Podlasiu od 1745 do 1806 r. w publikacjach polskojęzycznych nie została objęta dotąd żadnym całościowym opisem; pojawiają się, i owszem, wzmianki lub krótkie artykuły wskazujące na jej obecność w jakiejś miejscowości. Wymienianych jest niekiedy kilka nazwisk żołnierzy, którzy w niej służyli.

Jedną z ważniejszych publikacji opisującą historię i polsko-pruskie relacje społeczne na mazurskim pograniczu było międzywojenne wydanie *Na tropach Smętka* Melchiora Wańkowicza. W książce znalazł się niewielki, choć ważny fragment:

(...) w otwarte na rozcież Prusy Wschodnie wlewa się ekspedycja karna polsko-tatarska. Tatarzy niszczą 13 miasteczek, 249 wsi i dworów, 37 kościołów, wyrzynają 11 000 ludzi, 3400 biorą w jasyr, 80 000 ludzi ginie z zarazy. Burmistrz Dułło

żywcem na rynku w Gołdapi upieczony, krew płynie szeroko, jęk nad nią i łuny pożarów⁴.

Wydarzenia z 1656 r. związane są z czasami najazdu szwedzkiego na Rzeczpospolitą, dzieją się w pobliżu Ostrołęki, Ełku, Grajewa, Prostek i Tykocina. Zapewne nie wszyscy oglądający doskonałą ekranizację *Potopu* Henryka Sienkiewicza w reżyserii J. Hoffmana wiedzą, że:

Po przejściu Bugu za Serockiem chorążemu orszańskiemu (Andrzejowi Kmicicowi, S.F.) groziły wojska szwedzkie Roberta Douglasa (trzymał komendę nad wojskami szwedzkimi, S.F.) i Bogusława Radziwiłła. Przed klęską uchroniło Kmicica nadejście dywizji litewskiej Gosiewskiego, do której przyłączył się na krótko ze swoim oddziałem (któremu król powierzył opiekę nad czambułem Akbaha-Ułana, S.F.) pod Ostrołęką. (...) Wydarzenia te miały miejsce pomiędzy najwcześniej 2 lipca (kapitulacja załogi szwedzkiej w Warszawie 1 lipca) a 22 lipca, kiedy to Gosiewski zdobył Ostrołękę. Douglas opuścił obóz Karola Gustawa pod Modlinem w nocy 9/10 lipca, aby przez Pułusk, Różan i Wiznę skierować się na Tykocin. (...) Decyzję o wyprawie do Prus Książęcych Kmicic podjął, jak wynika z jego rozmowy z Zagłobą i Wołodyjowskim prowadzonej pod Ostrołęką, właśnie w tym czasie. (...) Tydzień po spotkaniu z Gosiewskim, a więc jeszcze przed 1 sierpnia 1656 roku, „przedostał się pan Kmicic w granice Prus elektorskich pod Rajgrodem. ... Tej samej nocy, w której Tatarzy minęli słupek graniczny, niebo zaczerwieniło się łunami, rozległy się wrzaski i płacz ludzi deptanych stopą wojny”. Początkowo, nie napotykając oporu, Tatarzy przesuwali się wzdłuż wschodniej granicy Prus Książęcych ku Taurogom. Według powieści jasyru nie

⁴ M. Wańkowicz, *Na tropach Smętka*, Kraków 1980, s. 30.

brali, „niemieckie osady, kolonie, wsie i miasteczka zmieniały się w rzekę ognia, a przerażony mieszkaniec szedł pod nóż.” (...) Z treści Potopu wynika, że chorąży orszański po kilku tygodniach działań w księstwie dla odpoczynku wycofał się na Podlasie w okolicach Dowspudy (osada w Polsce, woj. podlaskim, powiat suwalski, gmina Racзки, w sołectwie Szkocja, S.F.) (...) Na początku września ... Tatarzy ponownie wtargnęli do posiadłości elektorskich i działali tam do początku października, kiedy nadeszły wieści o zbliżaniu się dywizji Gosiewskiego. Po połączeniu się z nią orda wzięła udział w bitwie pod Prostkami (8 października 1656), wraz z czambułem Hassun-Beja⁵.

Powyższe wydarzenia, których skutkiem było wzięcie przez ordy tatarskie ok. 7000 ludności w jasyr i zamordowanie ok. 1000 mieszkańców tych terenów, na stałe utrwaliły się w pamięci i znalazły odbicie w opisach historycznych wojen w tej części Europy. Nie dziwi zatem to, że cesarz Austrii i elektor Saksonii widząc zapędy Fryderyka II Wielkiego do powiększania terytorium Prus (wojny o Śląsk) wprowadzali do swego wojska formacje orientalne.

Kolejna partia najemników tatarskich trafiła do armii pruskiej raczej przez przypadek. (...) Historia powstania pierwszego pułku „bośniackiego” wydaje się jak żart. Idąc tropem Eulenspiegla (Eulenspiegel – w lekturze niemieckiej – wędrowny drań z XIV w., który zachowywał się głupio, a w rzeczywistości był przebiegły i zawsze płatał nowe figle bliźnim, S.F.) rząd saksoński próbował przeciwstawić się Prusom za pomocą zrekrutowanych Tatarów wykorzystując

---

⁵ S. Augustiewicz, *Najazd tatarski na Prusy Księżęce w 1656 roku. Sienkiewiczowska wizja – lokalna tradycja – przebieg – w świetle badań historycznych*, Prace naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, „Zeszyty Historyczne” 2017, t. XVI, s. 94-95.

niszczycielski wpływ moralny i wciąż żywą pamięć najazdów Tatarów w 1656 r.⁶

Literatura dotycząca tej zagranicznej armii jest bardzo uboga. Wiemy z niej, że tworzenie formacji powierzono saksońskiemu ministrowi, hrabiemu Brühl⁷, pozornie odpowiedniemu człowiekowi, który miał przeprowadzić akcję werbunkową, a następnie z tym wojskiem przez Rzeczpospolitą najechać Prusy. W odpowiedzi na jego „ofertę pracy” do Saksonii przyjechali „Polacy, Kozacy z Zaporozża, Tatarzy, Turcy i inni awanturnicy z różnych państw w liczbie około 3000 do 5000”. Dalsze opisy w tym miejscu się różnią. Jedne mówią, że po zjednoczeniu się na granicy polsko-pruskiej większość z nich odeszła po otrzymaniu dużych pieniędzy. Ze względu na dwuznaczną postać Brühla bardziej prawdopodobna jest druga wersja mówiąca, że stracił on kilka tysięcy dukatów (przeznaczonych na wypłaty) na rzecz polskiej szlachty w grze i przez to nie był w stanie wypłacić obiecanego żołdu.

W Saksonii pozostali tylko kapitan Serkis, wykształcony Albańczyk, dawniej handlarz biżuterią, oraz dwóch Turków:

⁶ M. Hotopp-Riecke, *Ikografie der Angst Deutsche Tatarenbilder im Wandel: Barbaren, Alliierte, Migranten*, Berlin 2011, s. 68.

⁷ Heinrich von Brühl, głównodowodzący saską kawalerią w Polsce, faworyt Augusta III, generał piechoty saskiej, skumulował w swych rękach praktycznie wszystkie najważniejsze urzędy saskie. Prowadził skomplikowaną grę dyplomatyczną, wikłając Saksonię w trzy wojny śląskie i popiesznie zmieniając sprzymierzeńców. Snuł plany utworzenia saskiego korytarza terytorialnego, który by połączył Saksonię z Polską, co wymusiło antyaustriacki (a potem antypruski) kurs polityki (Saksonię z Polską miały łączyć *Śląsk* – do 1740 austriacki, potem pruski). W rezultacie w 1757 r. (wojna 7-letnia) wojska pruskie spustoszyły Saksonię. Od 1743 związał się z Rosją, popierał w I Rzeczypospolitej interesy jej stronników, Czartoryskich. W 1754 zerwał z Czartoryskimi. Uszczuplony przez wojnę budżet uzupełniał Brühl sprzedażą polskich wakansów (nieobsadzonych stanowisk). W 1761 buntującą się przeciwko saskiej korupcji szlachtę wielkopolską spacyfikował z pomocą 12-tysięcznego wojska rosyjskiego.

Osman – porucznik i Ali – cornet (chorąży), którzy przybyli do Saksonii wraz z niewielką siłą 72 ludzi. Serkis nazwał ten oddział Bośniakami, prawdopodobnie wzorował się na ułanach z sąsiedniego kraju i zabiegał o kontakt z królem pruskim, ponieważ Sasi „traktowali ich bardzo lekceważąco”. Fryderyk II przyjął tę ofertę usług i tak ten kolorowo ubrany oddział trafił do armii pruskiej. Wyróżniającym elementem uzbrojenia Bośniaków była lanca, która w starciu z wrogiem była groźną bronią, bowiem dawała uzbrojonemu w nią kawalerzyście przewagę zarówno nad piechurą, który dysponował karabinem z bagnetem, jak i nad jeźdźcem władającym szablą bądź pałaszem.

Celem powiększenia tej formacji akcja werbunkowa była prowadzona pod koniec 1744 i wiosną 1745 r. w Polsce, na Litwie, Ukrainie i w Gdańsku. Utworzony z niej oddział został najpierw przekazany generałowi dywizji J. K. v. Bardeleben, skoncentrowany w 1745 r. w ok. Meseritz (Miedzyrzecz w granicach Rzeczypospolitej, tu urodził się W.F. Zachert, S.F.), stąd też pojawiły się fałszywe pogłoski o rychłym najeździe Tatarów, ułanów i Bośniaków na Pomorze.

Najbardziej wiarygodny przekaz o pochodzeniu i pierwszych oficerach pułku Bośniackiego przedstawił profesor Ludwig v. Baczek⁸, którego ojciec był Chorwatem (znał język wielu z Bośniaków), porucznikiem w armii austriackiej, później majorem w pruskim Pułku Huzarów v. Ruescha (Czarnych

---

⁸ W publikacji *Beiträge zur Kunde Preussens*, T. 1, rozdz. XXIII – *Beitrag zur Geschichte des Preußischen Bosniaken-Corps*, Królewiec 1818. Ludwig Franz Adolf Josef von Baczeko (ur. 8 czerwca 1756 w Elku). Jego ojcem był austriacki oficer, później pruski kapitan husarii, Adolf von Baczeko, zaś bratem Joseph Theodor Sigismund von Baczeko (ur. 1 grudnia 1751 w Góldapi), pruski generał dywizji i dowódca 7 Pułku Dragonów. Syn Ludwiga v. Baczeko, Ferdynand, był kawalerzystą pierwszego pruskiego pułku huzarów korpusowych pod dowództwem hrabiego Friedricha Wilhelma Bülowa.

Huzarów) stacjonujących w garnizonie w Gołdapi, do którego Bośniacy zostali przydzieleni w 1745 r.

Według dziennika Baczko, kompania w sile 7 ludzi i 3 oficerów pod dowództwem Serkisa oddzieliła się od regimentu Bośniackiego stacjonującego w pobliżu Meseritz i ruszyła przez Wrocław do obozu królewskiego Fryderyka II Wielkiego w Czechach, aby podjąć służbę u dawnego wroga. Z kolei Fryderyk Wielki wysłał stąd tych Bośniaków do pułkownika von Ruesch, dowódcy Czarnych Huzarów, którego garnizon był w Gołdapi. W roku 1778, gdy dowódcą Czarnych Huzarów był gen. Lossow, nastąpiło oficjalne przyporządkowanie regimentowi Bośniackiemu numeru 9. Po śmierci gen. Lossowa w 1783 r. Korpus Bośniacki został całkowicie oddzielony od pułku huzarów nr 5 (Czarnych Huzarów), zapisując się na stałe w historii kawalerii pruskiej jako husarski oddział lekkiej kawalerii. Od tej daty Bośniakami dowodził płk Hohnstock (zm. w 1788 r., ciało pogrzebano na cmentarzu kościoła miejskiego w Gołdapi). Fryderyk Wilhelm II dowódcą Bośniaków 3 lutego 1788 r. mianował płk. Günthera; jego główną kwaterą (aż do wybuchu Powstania Kościuszkowskiego) był Ełk⁹.

---

⁹ W połowie maja 1789 r. Günther awansowany został na generała majora, a na początku 1795 r. po zwycięstwie nad polskimi powstańcami awansował do stopnia generała porucznika. W lipcu tegoż roku objął dowództwo nad wszystkimi oddziałami w powstających Prusach Nowowschodnich. Fryderyk Wilhelm III zaraz po wstąpieniu na tron w listopadzie 1797 r. podniósł go do godności barona. Generał Johann Heinrich Günther zmarł 22 kwietnia 1803 w Tykocinie. Zgodnie z jego ostatnią wolą został pochowany na tamtejszym cmentarzu.

Mistrz „małej wojny” generał Günther i jego pułk Bośniacki (Towarzysz)

Feldmarszałek Hermann Boyen (kojarzony z twierdzą Boyen pod Giżyckiem), który przez pewien okres był adiutantem gen. Günthera, wspomina:

Günther, jak mamy podstawy przypuszczać, noszący imię Heinrich, urodził się w 1736 roku w Ruppin, gdzie ojciec był kaznodzieją polowym w pułku księcia koronnego. Po tym jak stracił go w młodym wieku, wychowywała go dobra matka, żyjąc w biedzie i zmartwieniach. Musiała być rozsądną, szlachetną kobietą, ponieważ utwierdziło to w nim pobożnego, kochającego ducha na całe życie i rzadkie pragnienie, aby zawsze robić to, co uważał za swój obowiązek, nawet poprzez samozaparcie i poświęcenie. (...) Prawdopodobnie studiował teologię w Halle. Co skłoniło go do porzucenia tej kariery, czy były to wcześniejsze wrażenia z życia żołnierza, czy bohaterские czyny Fryderyka Wielkiego, które wzbudziły odwagę energicznego młodzieńca, czy też, jak usłyszeliśmy od kogoś, kto zna go i jego sytuację bardzo blisko, i jak w pewnym stopniu nie możemy z całą pewnością stwierdzić, że z okoliczności można wywnioskować, że pozostawał kawalerem z powodu nieszczęśliwej miłości, na którą nie chciał zgodzić się ojciec ukochanej osoby¹⁰.

W innej publikacji czytamy:

Günther, syn kaznodziei polowego z Neu-Ruppin, Kandydat na Stypendium Boże, następnie podporucznik w Wolnym Batalionie markiza Angelelly podczas wojny siedmioletniej,

---

¹⁰ F. Nippold, *Erinnerungen aus dem Leben des General-Feldmarschalls Hermann von Boyen*, T. 1, Lipsk 1889, s. 218.

był zarówno człowiekiem, jak i żołnierzem ozdobą woj-ska; Mackensen nazywa go „twórcą gatunku jeździeckiego z charakteru i istoty”. Pod jego błyskotliwym dowództwem pułk wyróżnił się podczas polskiej wojny powstańczej 1790-1794 (wojna polsko-rosyjska 1792 i Powstanie Kościuszkowskie 1794, S.F.).

Generał v. Günther pozostał ze swoimi jeźdźcami w nowo nabytych dawnych polskich prowincjach przygranicznych, Prus Południowych i Prus Nowo Wschodnich z Tykocinem jako kwaterą główną, podczas gdy 10 szwadronów zajmowało małe miasteczka pomiędzy rzekami Bug i Narew. Z tych części kraju pułk otrzymał 20 listopada 1795 r., podobnie jak Pułk Huzarów Ruesch w 1745 r., orientalny dodatek w postaci 5-szwadronowej grupy Tatarów Mahometańskich. Jako przedstawiciel rodów tatarskich zamieszkujących nad Niemnem, a także jednej z większych liczbowo rodzin, które zgo-dziły się na przeprowadzkę z Litwy, pertraktował z nim były pułkownik polskich ułanów Murza Janusz Baranowski. Przewodniczący Izby Wyższej Królewca Baron v. Schrötter zgodził się na budowę jednego Korpusu Tatarów i osadnic-two tych rodzin. (...) Największa siła tej grupy widoczna jest w 1799 r., według dokumentów regimentu Towarzysz (prze-kształconego z regimentu Bośniaków, S.F), było ich nie wię-ciej niż 291¹¹.

Ten ważny zapis znajdzie swą kontynuację w związku z migracjami omówionymi poniżej.

---

¹¹ F. Genthe, *Komunikaty naukowe z Bośni i Hercegowiny*, Wiedeń 1901, s. 189-190.

Migracje wojskowe „Bośniaków” do 1800 r.

Pruski Departament Wojny regularnie od 1785 r. do 1806 r. publikował corocznie listy rankingowe armii pruskiej (Ranglista), które zawierały wykaz wszystkich jednostek i oficerów sił zbrojnych z wyszczególnieniem zajmowanych przez nich stanowisk, stopni, awansów oraz otrzymanych medali i odznaczeń. Dlatego na podstawie wpisów możemy prześledzić m.in. nazwiska dowódców, ich karierę wojskową, a także miejsca stacjonowania – garnizony.

W wyniku poszukiwań informacji zwłaszcza w publikacjach niemieckojęzycznych z niemałym zdziwieniem stwierdzam, że nie natrafiłem na żadną, która całościowo zgłębiałaby historię poszczególnych pułków (regimentów) starej armii pruskiej (do 1806 r.), w tym regimentów husarii nr 9 (Bośniackiej-Towarzysz). Kiedy bada się przemieszczanie pułku Bośniaków (albo poszczególnych jego szwadronów) na podstawie wskazanych w tej części artykułu źródeł, wyraźnie wyodrębnia się jeden kierunek: Śląsk (i jego graniczące z Saksonią miejscowości, dokąd, jak wyżej wskazano, sięgają jego korzenie) i pogranicze Prus Wschodnich i Podlasia (gdzie pułki stacjonują do 1806 r.).

Pierwszym źródłem informacji dotyczących przemieszczania wojsk są wymienione wcześniej listy rankingowe armii pruskiej (Ranglista). Weźmy dla przykładu Ranglistę dotyczącą Bośniaków z 1796 r., z której dowiadujemy się m.in., że w 1757 r. użyto 1 szwadronu w bitwie pod Gross-Jägerndorf (obw. królewiecki), następnie na Pomorzu od 1758 do 1759 i na Śląsku w latach 1761-1762, gdzie regiment przebywał stale w sile 10 szwadronów. Tam walcząc w bitwach zyskał wiele zaszczytów w Adelsbach (Struga ok. Wałbrzycha) w roku 1762, podobnie jak w Hohenfriedberg (Dobromierz, woj. dolnośląskie). Powyższe walki toczono w czasie wojny siedmioletniej. W 1778 r. regiment brał udział

w bitwach o sukcesję bawarską pod Langenbeile i Burkersdorf (Saksonia); w Turyngii odznaczał się niezwykłą brawurą. Część oddziału Bośniackiego uczestniczyła następnie w oblężeniu Świdnicy. Regiment uczestniczył w kampanii w Polsce w 1794 r.

Powyższe dane przekazane w formie skróconej, a zawarte w listach rankingowych, wskazują wyraźnie, że w miarę rozwoju sytuacji politycznej, w wyniku ciągłej ekspansji pruskiej, jednostki wojskowe armii pruskiej stacjonowały na Śląsku w okolicach Wrocławia lub w Prusach Wschodnich, a po upadku Powstania Kościuszkowskiego i III rozbiórze Rzeczypospolitej – na Podlasiu. (tabela 1).

Drugim źródłem jest publikacja *Die Kampfhandlungen der brandenburgisch-preussischen Armee, 1626-1807*, na której stronie 317 czytamy:

Powstał w 1744 r. jako Korpus Bośniacki, w 1914 r. (oczywisty błąd, chodzi o rok 1814, S.F.), składał się z Pułków Ułanów nr 1 i 2¹². Nazywany był także Pułkiem Bośniackim, Towarzysz (= Ułani), korpusem tatarskim od 1795 przydział: 1806:

¹² Powyższy zapis wymaga tu wyjaśnienia. W Ranglista za 1805 r. widzimy, że formacja Towarzysz (nazwa obowiązująca od 1800 r.), którą po śmierci gen. Günthera dowodził jego kolega ze studiów, gen. L'Estocq, składała się z 10-szwadronowego Regimentu Towarzysz oraz 5-szwadronowego Batalionu Towarzysz, w skład którego wchodził wtedy 1 szwadron Tatarów. Po przegranej wojnie Prus z Francją z 1806 r. nastąpiła reorganizacja starej armii, w wyniku której z resztek Regimentu Towarzysz powstał Pułk Ułanów: w wyniku nowej akcji werbunkowej przeprowadzonej w 1807 r. składał się z 2 batalionów, po 4 szwadrony każdy (szwadron liczył średnio 150 żołnierzy i oficerów oraz zaplecza). W 1807 r. gen. L'Estocq został mianowany gubernatorem Berlina i wówczas (16 listopada 1808) król Fryderyk Wilhelm III nakazał „(...) podzielić pułk ułanów na 2 pułki po 4 szwadrony każdy. 1. batalion obecnego pułku będzie w przyszłości nazywany 1 Pułkiem Ułanów., a 2 batalion 2 Pułkiem Ułanów...”.

pułk i batalion Towarzysz. Do 1762 r. jako Husaren Regiment przydzielony do regimentu nr 5.

Dalej wskazujemy się interesujące nas miejsca stacjonowania.

Trzecim źródłem są publikacje o historii pułków wywodzących się z formacji Bośniacy-Towarzysz. Godne uwagi są szczególnie:

- 1) D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments: zugleich enthaltend: Die Geschichte der Towarczys von 1675; die Geschichte der Bosniaken von 1745; des Tartaren-Pulks von 1795; der Towarczys von 1800*, Potsdam 1858,
- 2) G. F. G. Goltz, *Geschichte des Königlich Preussischen dritten Ulanen-Regiments*, Fürstenwalde 1841.

Wskazane powyżej publikacje obszernie opisują historię powstania pułków ułanów, a że pierwsza zaczyna się od historii Bośniaków, jest wyjątkowo wartościowa. Obie, dzięki wskazaniu miejsc garnizonowania i trasy przemarszu, dobitnie potwierdzają łączność Śląska i Podlasia pod względem omawianego zagadnienia.

Wreszcie czwartym źródłem jest trzytomowe dzieło A. K. Holsche, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu-Ostpreußen*, z których najcenniejsza jest ta z roku 1800 (tom 1). Znajdziemy tam opisy dotyczące wojsk stacjonujących na Podlasiu po III rozbiorze, tj. z chwilą powstania Prus Nowowschodnich. Oto dowiadujemy się, czytając od strony 407 do 411, rozdział XXXVI – *Z wojska*:

Niezależnie od tego, że Prusy Nowowschodnie są nowo nabytą prowincją przygraniczną, nie są one mocno zajęte przez wojsko, gdyż nie mają ani jednej stałej lokalizacji, są tu jedynie 24 szwadrony husarii i Bośniaków, 5 szwadronów dragonów, oddział tatarski składający się z 5 szwadronów i 4 batalionów lub 16 kompanii fizylierów, zatem cały korpus,

„eskadra” i kompania, licząca 150 ludzi, liczy tylko 7500, najwyżej 8000 ludzi, którzy są pod dowództwem generała porucznika, Barona von Günthera¹³.

Prześledźmy miejsca stacjonowania wymienionych wyżej regimentów, ale na Podlasiu, do 1800 r.:

Pułk Huzarów Sutera nr 5 z 10 eskadr znajduje się w całości w Kithaben i ma swoje garnizony w Wirballen, Neustadt, Wistitten, Prenn, Sokółka, Serwy, Przerośl, Wilkuszken, Suwałki i Kalwary. Personel jest w Wirballen.

Bośniacki Pułk Günthera nr 9 z 10 szwadronów znajduje się częściowo na Litwie, Podlasiu i Mazowszu, a swoje garnizony ma w Tykocinie, Ostrołęce, Drohiczynie, Knyszynie, Zabłudowie, Brańsku, Boćkach, Wyszkuwie, Ostrowie i Łomży. Siedziba znajduje się obecnie w Zabłudowie, natomiast siedziba dowódcy generalnego znajduje się w Tykocinie.

Pułk Dragonów Buscha nr 10 z czego 5 szwadronów stacjonuje na Mazowszu, a swoje garnizony znajdują się w Przasnyszu, Mławie, Myszyńcu, Kolnie i Szczuczynie. Personel znajduje się w Przasnyszu.

Korpus tatarski Baranowskiego pod inspekcją generała-porucznika von Günthera znajduje się na Podlasiu i Litwie i ma swoje garnizony w Rajgrodzie, Augustowie, Suchowoli, obecnie Janowie i Goniądzu. Personel jest w Rajgrodzie.

Batalion Fizyliarów Wakeniz nr 3 z pierwszej Brygady Prus Wschodnich, składającej się z 4 kompanii, ma swój garnizon w Białymstoku.

Batalion Fizyliarów Eicke nr 12 z 1 Brygady Warszawskiej złożonej z 4 kompanii ma świetny garnizon w Bielsku.

¹³ A. K. Holsche, *Geographie und Statistik von West- Süd- und Neu-Ostpreußen*, T. 1, Berlin 1800, s. 408.

Przedstawiłem pełen wpis Holsche, ponieważ wymienione są tam formacje wojskowe przez dłuższy okres współpracujące z Bośniakami na Podlasiu. Przytoczoną przez Holsche liczbę 8000 żołnierzy należy powiększyć o jednostki pomocnicze i techniczne. Należy też wspomnieć, że do garnizonów przybywały rodziny żołnierzy. Dowództwo trzymało się zasady, aby liczba żonatych nie przekraczała 1/3 stanu osobowego kompanii (szwadronu), co oznacza, że pozwolenie na małżeństwo (udzielał dowódca kompanii) było przywilejem. Ponieważ żołnierze pruscy byli kwaterowani w miastach (przez to byli bliżej ludności cywilnej), miało to odbicie w panujących w nich stosunkach społecznych. Hermetyzacja żołnierzy nastąpiła dopiero, kiedy zostali zorganizowani i zakwaterowani w murowanych koszarach. Służba w wojsku szeregowych żołnierzy trwała „tylko” 20 lat, a w końcu XVIII w. żołnierze pruscy w czasie pokoju musieli służyć na poligonach przez dwa do trzech miesięcy w roku, na resztę roku mogli wrócić do swoich zawodów, będąc jednak w stałej „gotowości” na wypadek wojny. W 1806 r. liczące ok. 6,5 mln mieszkańców Prusy mogły wystawić teoretycznie armię 250-tysięczną. Według historyków aż 2/3 jej żołnierzy rekrutowało się spoza granic pruskich – z ziem należących do dawnej Rzeczypospolitej i krajów tzw. niemieckich. W Prusach Nowowschodnich ok. 38% ludności i wysoki procent żołnierzy stanowili Polacy, co było dla armii niebezpieczne – zatem oczywiste, że pierwszeństwo w awansach (zwłaszcza oficerów) czy w pozwoleniach na małżeństwa mieli Prusacy. Ten ważny czynnik znalazł odzwierciedlenie w utworzonych na potrzeby tego artykułu tabelach dotyczących Bośniaków (przedstawionych w dalszej jego części).

Z publikacji Dziengela dowiadujemy się np., że w lipcu 1795 r. w skład 10-szwadronowego Regimentu Bośniackiego wchodziło 1543 żołnierzy (łącznie z oficerami) oraz 50 osób cywilnych z obsługi (kwatermistrze, chirurdzy, kaznodzieje

polowi, rusznikarze, obsługa taboru-wagonów itd.). Lista oficerów tej formacji z kwietnia 1800 r. wymienia nazwiska dowódcy-generała, 1 pułkownika, 4 majorów, 4 kapitanów, 4 kapitanów sztabowych, 6 poruczników, 21 podporuczników i 10 chorążych (łącznie 41 oficerów i 10 chorążych). Z kolei w marcu 1806 r. łączna liczebność 5-szwadronowego Batalionu Towarzysz wynosiła 26 oficerów i 610 żołnierzy. Można zatem przyjąć, że w jednostkach bośniackich Towarzysz na jednego oficera przypadało średnio ok. 30 żołnierzy.

Zaciąg do wojska odbywał się systemem poboru kantonalnego: polegał na tworzeniu oddziałów z mieszkańców jednego okręgu – „kantonu rekrutacyjnego” liczącego zazwyczaj od siedmiu do dziesięciu wsi.

W Prusach Nowowschodnich ustanowiono kantony, z których wybierały rekruta pułki stacjonujące w starych prowincjach pruskich, a w tej prowincji stały pułki uzupełniane rekrutami ze starych prowincji państwa pruskiego. Naturalnie dążenie do zgermanizowania ludności odgrywało tu pierwszoplanową rolę, gdyż system kantonalny wprowadzony w Prusach Nowowschodnich z punktu widzenia celów wojskowych, a więc szybkiej mobilizacji na wypadek działań wojennych, był nader niewygodny, a ponadto bardzo kosztowny, gdyż nie było możliwości udzielania urlopów żołnierzom, którzy – jak to było w zwyczaju – mogli znaleźć dodatkowe zatrudnienie. Jedyne wyjątek od tej zasady stosowanej w Prusach Nowowschodnich stanowił kanton obejmujący całą drobną szlachtę tam zamieszkałą... Prusy Nowowschodnie podzielone zostały na osiem okręgów kantonalnych, spośród których jeden obejmował całą drobną szlachtę zamieszkałą na terenie nowej prowincji¹⁴.

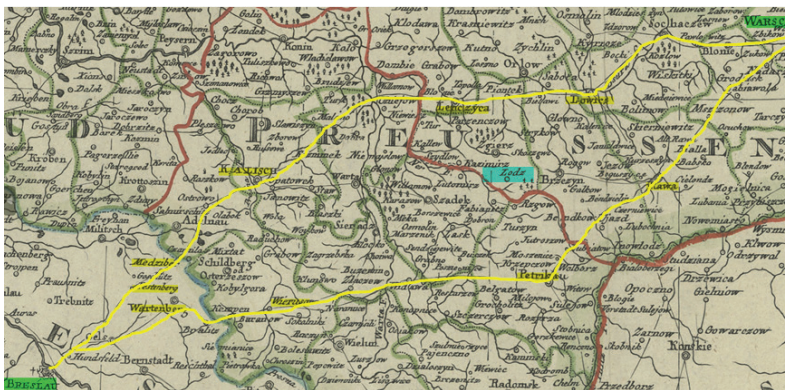
¹⁴ J. Wąsicki, *Ziemie polskie pod zaborem pruskim. Prusy Nowowschodnie (Neuostpreussen) 1795-1806*, Poznań 1963, s. 258.

Przepisy kantonalne zmuszały do rejestracji (np. z chwilą chrztu czy bierzmowania) wszystkich dzieci płci męskiej przeznaczonych w przyszłości do służby wojskowej. W wymienionych okręgach odpowiedni oficer wyznaczony przez dowódcę pułku powoływał w ciągu roku rekrutów proporcjonalnie do ilości istniejących w nim gospodarstw domowych, tzw. „kominków”.

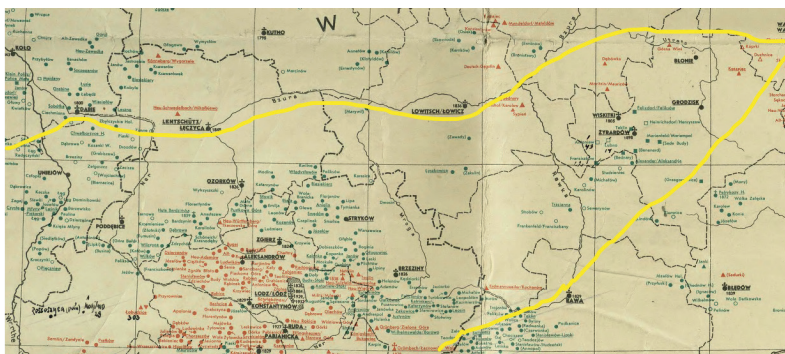
Jak wcześniej wskazywałem, dla opanowania materii migracji niezbędne są mapy, najlepiej wyraźne, o dużej dokładności, ze wskazaniem szlaków komunikacyjnych, którymi wówczas (przełom XVIII i XIX w., po III rozbiorze) były drogi i trakty rzeczne. Do tego celu nadają się mapy doskonałych pruskich kartografów z tego okresu, Daniela Friedricha Sotzmanna i Franza Ludwiga Güssefelda. Prześledźmy na początek trasę, którą z dużym prawdopodobieństwem pokonywali Bośniacy z Wrocławia do Warszawy (kolor zielony); na mapie Güssefelda z 1805 r. widoczne są dwie drogi (kolor żółty) – (il. 1).

Droga północna prowadzi przez Festenberg (stąd pochodzi Karol Rothe – pierwszy sukiennik w Supraślu), Medzibor (stąd pochodzi Karol Frydrych Zawatzki, który jako pierwszy wskazuje w paszporcie Supraśl) Kalisz, Łęczycę, Łowicz. Droga południowa prowadzi przez Wartenberg (Syców), Wieruszów, Piotrków i Rawę. Na mapie tej zaznaczyłem kolorem niebieskim położenie Łodzi, która – jak wiemy – stała się w 2 połowie XIX w. stolicą największego okręgu przemysłu włókienniczego na ziemiach polskich.

Czy zważywszy na fakt, że przemysł sukienniczy dominował na Śląsku, zatem znaczna część poborowych reprezentowała ten zawód, można przypuszczać, że sukiennictwo zostało w ten sposób „wyeksportowane” na teren Księstwa Warszawskiego, później Królestwa Polskiego, a następnie na Podlasie? Sądzę, że przedstawiony obraz daje po części odpowiedź na pytanie, dlaczego „stara emigracja” sukienników tak chętnie osiadała na tym obszarze – (il. 2).

Il. 1. Fragment mapy Królestwa Prus Güssefeldta z 1805 r.

Il. 2. Fragment mapy osadnictwa niemieckiego w centralnej Polsce z 1938, A. Brayer (osady opisane czerwoną czcionką dotyczą osadnictwa z terenów Śląska na terenie Łódzkiego Okręgu Włókienniczego w pierwszej połowie XIX w.)

Wróćmy na Podlasie. Jak pisał F. Genthe w *Die Bośniaken in der preussischen Armee*, po upadku Powstania Kościuszkowskiego:

Generał v. Günther pozostał ze swoimi jeźdźcami w nowo nabytych dawnych polskich prowincjach przygranicznych, Prus Południowych i Prus Nowo Wschodnich z Tykocinem

jako kwaterą główną, podczas gdy 10 eskadr zajmowało małe miasteczka pomiędzy rzekami Bug i Narew. Z tych części kraju pułk otrzymał 20 listopada 1795 r., podobnie jak Pułk Huzarów Ruesch w 1745 r., orientalny dodatek w postaci 5-szwadronowej grupy Tatarów Mahometańskich¹⁵.

W listopadzie 1796 r. zapadła decyzja o osiedleniu 45 rodzin tatarskich w Suchowoli nad Biebrzą. Umowę osadniczą podpisali płk Janusz Baranowski i mjr Aleksander Ułan, który został dowódcą szwadronu tatarskiego w Suchowoli, a szefem garnizonu – mjr wojsk pruskich v. Goll. Inspektorem zastępczym został rotmistrz (kapitan) Schimmelpfennig van der Oye (o tej rodzinie oficerów w armii pruskiej powiem dalej). Potwierdzenie wejścia formacji złożonej z Tatarów do Bośniaków uwidacznia *Rangliste der Königl. Preußischen Armee* z 1797 r. Jak wysoko cenił tę formację tatarską Prezydent Schrötter¹⁶, świadczą jego słowa:

Mówią językiem kraju, ale wyznają religię, która ze względu na swoją prostotę jest bliższa religii protestanckiej, z całym charakterem moralnym tego narodu, ich kulturą itp., jest taka, że chciałbym osiedlić kilka tysięcy tych rodzin w krajach, które mają być nowo nabyte. Największa siła tej grupy w 1799 r. nie przekraczała 291 mężczyzn...¹⁷

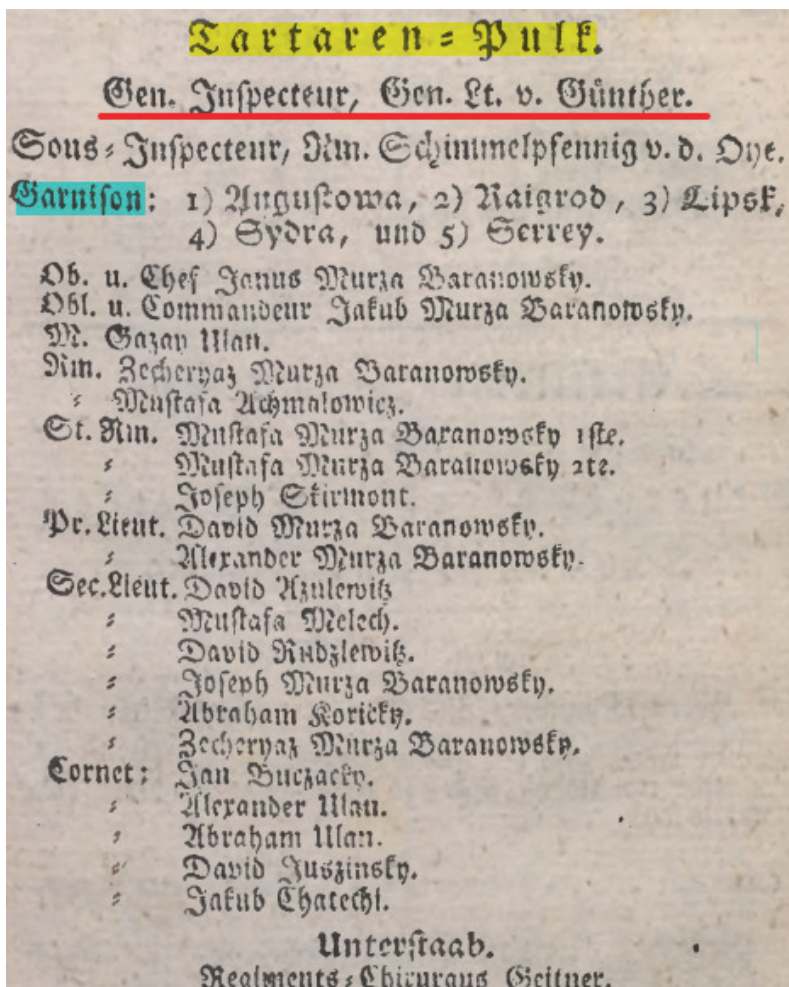
¹⁵ F. Genthe, *Die Bosniaken in der preussischen Armee*, Wien 1901, s. 189.

¹⁶ Friedrich Leopold von Schrötter, 13 listopada 1795 r. mianowany ministrem rządu w Berlinie oraz ministrem finansów Prus Wschodnich i Prus Zachodnich. Został także Wiceprezydentem berlińskiego Generaldirektorium. W roku 1796 utworzoną po III rozbiore Polski prowincję Prusy Nowowschodnie przydzielono departamentowi Schröttera.

¹⁷ F. Genthe, *Die Bosniaken in der preussischen Armee*, s. 190.

Il. 3. Umundurowanie Bośniaków (Regiment nr 9) w 1798 r. Autor Richard Knötel, *Uniformenkunde, Lose Blätter zur Geschichte der Entwicklung der militärischen Tracht*, Bd. II, Berlin 1890, [https://prussia.online/Data/Book/un/uniformenkunde/Knoetel%20R.%20Uniformenkunde%20\(1890\).pdf](https://prussia.online/Data/Book/un/uniformenkunde/Knoetel%20R.%20Uniformenkunde%20(1890).pdf)

Il. 4. Formacja tatarska w batalionie „Towarzysz”. Fragment ranglisty z 1797 roku, s. 139. Źródło: https://de.wikisource.org/wiki/Rang-_und_Quartier-Liste_der_k%C3%B6niglich_preu%C3%9Fischen_Armeehttps://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/searchresults?-isThumbnailFiltered=true&query=Rangliste+der+K%C3%B6niglichen+Preussischen+Armee

Gdy Fryderyk Wilhelm II zbliżał się do swego celu (powiększenia terytorium Prus, S.F.) doprowadzając do upadku Rzeczypospolitej, w jego efekcie doszło do rozproszenia ludu Tatarów, którzy po III rozbiórce zostali częściowo wśród Rosjan, częściowo wśród Austriaków i częściowo znaleźli się pod panowaniem pruskim. Wtedy nawiązał z nim kontakt zamożny pułkownik tatarski na ziemi pruskiej Janusz Murza z Klanu Baranowskich, który dążył do tego, aby ponownie zebrać rozdzielone rodziny i połączyć je w całość, chcąc doprowadzić do stosunków z państwem pruskim, takich na jakich funkcjonowali w Rzeczypospolitej. Prosił w imieniu 27 rodzin tatarskich, które zostały po tej stronie Niemna o potwierdzenie praw przyznanych im w czasach polskich, zarówno pod względem nieskrępowanych praktyk religij, jak również o niezmnieszenie własności działek. Następnie zaproponował królowi utworzenie specjalnego zamkniętego korpusu tatarskiego i zaoferował sprowadzenie rodzin tatarskich mieszkających po drugiej stronie Niemna w podobszarze rosyjskim, a jeśli się to uda, przekazanie im kawałka ziemi w dowolnej domenie na wieczne posiadanie w ten sposób ich nagradzając. Osada, która by wtedy powstała byłaby kantonem do uzupełnienia stanu wojska korpusu tatarskiego. Król przyjął tę propozycję. (...) Pierwszym zadaniem było utworzenie tak zwanego Pułku, składającego się z 5 szwadronów po 50 Towarzyszy i 50 szeregowych (z oficerami, podoficerami itp. łącznie 113 ludzi każdy), który powinien być gotowy w ciągu 2 lat. Stary polski porządek umożliwiał Towarzyszom będącym szlachtą awans do stopnia oficerskiego. Dla celów osadnictwa do kraju (Prus, S.F.) miały być sprowadzane tylko rodziny szlacheckie. (...) Po podpisaniu umowy (konwencja podpisana 18 września 1795 r.) podjęto działania w celu jej wykonanie. Zgodnie z propozycją Schroettera król przeniósł stronę wojskową tej kompanii do dowódcy – generała porucznika v. Gunthera.

Schroetter zadbał o mianowanie rodzin tatarskich zgodnie z konwencją. Miasteczko Augustów miało służyć jako miejsce spotkań przybywających¹⁸.

Dziengel precyzuje dane dotyczące stanu osobowego szwadronów Tatarskich Bośniaków:

Każdy szwadron składałby się z: szefa, 1 sztab - kapitana lub pierwszego porucznika, 1 drugiego porucznika, 1 chorążego, 2 podchorążych, 1 sierżanta, 5 podoficerów, 50 towarzyszy, 50 szeregowych. (...) Nikt nie może mieć ukończonych 30 lat. (...) Tatarzy zobowiązują się służyć 12 lat¹⁹.

Schrötter był bardzo zainteresowany osadnictwem rodzin tatarskich, bowiem nie chodziło tylko o pozyskanie zaprawionego w bojach wojska, lecz i o typ kolonisty. Wiedział, że są pracowici i mają zamiłowanie do zwierząt gospodarskich, a zwłaszcza mogą być niezwykle cenni dla państwa jako hodowcy doskonałych koni, a tych potrzebowała kawaleria. I tu w Ranglistach formacji Tatarskich Bośniaków pojawia się nazwisko Schimmelpfennig van der Oye. To charakterystyczne nazwisko widnieje w wielu źródłach – chodzi o kilku oficerów należących do tej samej rodziny, w tym także formacji Bośniaków-Towarzyszy. Najbardziej z nich znanym był Christian Ludwig Schimmelpfennig von der Oye, który dosłużył się w wojsku pruskim stopnia generała. Był dobrym znawcą koni, dlatego kupował konie dla armii Fryderyka II kilkakrotnie w Rosji i w Polsce. Nic więc dziwnego, że został

¹⁸ A. Müller, *Die preussisch-deutsche Kolonisation in Nordpolen und Litauen 1795-1807*, Berlin 1928, s. 56-57.

¹⁹ D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments: zugleich enthaltend: Die Geschichte der Towarczys von 1675; die Geschichte der Bosniaken von 1745; des Tartaren-Pulks von 1795; der Towarczys von 1800*, Potsdam 1858, s. 181.

dowódcą Bośniackich Tatarów. Jednak w decydującej dla każdego dowódcy chwili, będąc dowódcą pruskiego korpusu w 1806 r. przegrał bitwę, pomimo przewagi liczebnej, co skutkowało jego dymisją w styczniu 1807 r.

Z kolei Friedrich Schimmelpfennig van der Oye był prezydentem kamery w Białymstoku w okresie 15 X 1798 - 1 VI 1802, a przez pewien okres także właścicielem Ciechanowca. Z publikacji W. Wróbla i W. Szweda *Spisy mieszkańców Białegostoku z lat 1799-1853* dowiadujemy się, gdzie w Białymstoku mieszkali przedstawiciele pruskiej administracji i pruskiego wojska. Odnajdujemy tam miejsce zamieszkania Schimmelpfenniga.

Pomimo podejmowanych przez władze pruskie intensywnych prób pozyskania mułlimów litewskich idea osiedlania żywołu tatarskiego w Prusach, podobnie jak utworzenia Tatarenpułku, w sposób wyraźny nie osiągnęła wybuchających oczekiwań von Schröttera. Istotnym czynnikiem wydaje się tu przede wszystkim postawa urzędu Kamery Wojny i Domen Departamentu Białostockiego, a także kwestie prawno-ekonomiczne, które boleśnie dotyczyły nobilitowanych tatarskich osadników. (...) Mustafa Chalecki, właściciel ziemski folwarku w Kruhlem, oświadczył Prusakom w myśl zasady *lex retro non agit*, iż nie będzie płacił podatków narzuconych pruskim prawem, bowiem jeszcze za czasów Rzeczypospolitej jako szlachcic i dziedzic dóbr ziemskich został zwolniony od wszelkich danin na rzecz państwa. Wobec trudności bytowych oraz ekonomicznych jedynie nieliczni decydowali się na zamieszkanie w Prusach, co znakomicie ilustrują liczby. Otóż w 1796 roku Prusakom udało się pozyskać zaledwie 45 rodzin tatarskich, zaś na przełomie XVIII i XIX wieku statystyki zanotowały w krajach pruskich 500 Tatarów – mużułmanów. Niewielkie zasoby personalne powodowały, że Pułk Tatarski tracił charakter tatarsko-muzułmański. Już od października 1799 roku działał on jako

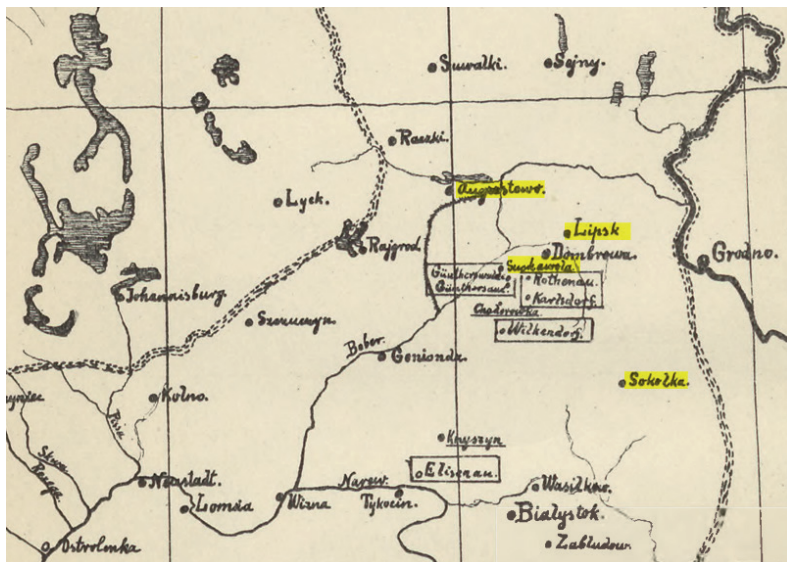
batalion tatarski, zaś w późniejszym okresie był zaledwie szwadronem²⁰.

Müller rozpoczynając rozdział o kolonizacji na wsi w Prusach Nowowschodnich przyznaje, że próba osadnictwa tatarskiego w Prusach Nowowschodnich nie powiodła się, a przeważały względy wojskowo-polityczne. Prawda jest jednak taka, że administracja Schröttera nie dotrzymała szeregu punktów umowy-konwencji z 18 września 1795 r., na co wskazuje sam autor. Tymczasem po drugiej stronie Niemna Rosja stworzyła specjalny korpus Tatarski, proponując tej społeczności korzystniejsze od Prus warunki.

W maju 1805 r., kiedy złożono raport z inspekcji, generał L'Estocq zasugerował, że z powodu braku szlachty tatarskiej nie jest już możliwe uzupełnianie odejść ze szwadronów tatarskich Batalionu Towarzysz i zaproponował, aby szwadron ten uformować jako 5. szwadron tego batalionu. W Ranglista z 1806 r. widnieje adnotacja o rezygnacji ze służby w wojsku pruskim szeregu oficerów – Tatarów (zwłaszcza z Klanu Baranowskich), znika również szwadron Tatarskich Bośniaków. Tereny, które pierwotnie mieli obsadzić Tatarzy, zostały przeznaczone pod osadnictwo cywilne. Znamiennym jest to, że dwie z nowo powstałych w pobliżu Suchowoli osad w swej nazwie mają nazwisko jeszcze wówczas żyjącego gen. Günthera, tj. Günthersaue, Güntherswalde, do których w pierwszej kolejności przybywają osadnicy (także do Wilkendorf i Elisenu). Do Karlsdorf i Rothenau część kolonistów wprowadziła się wiosną 1798 r.

---

²⁰ K. Bassara, *Lanca tatarska w służbie prusko-brandenburskiej. Wybrane zagadnienia z historii osadnictwa Tatarów litewskich w państwach pruskich do XIX wieku*, „Nurt SVD” 2019, nr 146 (2), s. 178-179.

Il. 5. Fragment mapy z: A. Müller, *Kolonizacja pruska w Polsce Północnej i Litwie (1795-1807)* (w prostokątach zaznaczono nowo powstałe osady)

Dla ugruntowania żywiołu niemieckiego na ziemiach polskich rząd pruski zabiegów i ofiar nie szczędził. Wprowadził do Prus południowych i nowo wschodnich około 9000 swoich urzędników²¹, Niemcom tylko puszczał w dzierżawę amty, dygnitarzy i podupadłych panów pruskich obdarował narodowemi (polskimi, S.F.) dobrami²².

W chwili abdykacji 16 listopada 1797 r. Fryderyk Wilhelm II miał do władz administracyjnych rządu w Berlinie

²¹ Jednym z nich był August Leopold Hertz, prezydent Kalisza w latach 1815-1830. Po ukończeniu szkoły przybył do Białegostoku, objął swą pierwszą posadę tłumacza przysięgłego przy sądzie okręgowym i hipotece. Następnie awansował na stanowisko kierownika komory celnej.

²² W. Smoleński, *Rządy pruskie na ziemiach polskich*, Nakład Redakcji Biblioteki Umiejętności Prawnych, Warszawa 1886, s. 44.

(Schröttera) jedyną w swoim rodzaju prośbę „(...) aby w Prusach Nowowschodnich osiedlić żołnierzy i inwalidów (wojskowych) jako kolonistów. To był to najlepszy i najtańszy sposób na zadowolenie tych ludzi”²³.

W wyniku „rozrostu” terytorium, a zatem i aparatu administracyjnego Prus oraz zaangażowania (wraz z Austrią) w wojnę z rewolucyjną Francją skarb państwa świecił pustkami. W powyższych okolicznościach Prusy wkraczają w wiek XIX, czas wojen napoleońskich.

Od Bośniaków do Towarzyszy – wojna 1806-1807

W roku 1803, po śmierci gen. Günthera, dowództwo Korpusu armii pruskiej ulokowanej po prawej stronie Wisły objął jego kolega ze studiów, gen. L’Estocq. W wojnie koalicji Anglii, Rosji i Austrii z Napoleonem w 1805 r. Prusy chciały zachować neutralność, dlatego stanowczo odmówiły przemarszu wojsk rosyjskich przez swoje ziemie. Aby podkreślić tę wolę, generał v. L’Estocq natychmiast wzmocnił pozycję placówki na granicy rosyjskiej i wszystkie podległe mu wojska umieścił za Narwią.

Wkroczenie do Regionu Anspach przez Francuzów nadało jednak inny kierunek zachowaniom Prus i pozwolono oddziałom rosyjskim pod dowództwem Bennigseną przemaszerować przez Tykocin przez Prusy Nowowschodnie na Śląsk, przy czym część oficerów z pułku Towarzyszy została przydzielona do kolumn rosyjskich jako dowódcy. Natychmiast zmobilizowano część armii pruskiej, w tym 2 batalion Regimentu Towarzyszy (szwadrony Kalla, Konarskiego, Gerharda, Michaelisa i Laroche v. Starckenfels) oraz

---

²³ A. Müller, *Die preussisch-deutsche Kolonisation in Nordpolen und Litauen 1795-1807*, s. 66.

Batalion Towarzysz, którego pierwszym dowodził w grudniu pułk v. Kall. Wynik bitwy pod Austerlitz uniemożliwił jednak Prusom zawarcie ofensywnego sojuszu z Austrią i Rosją i już 21 stycznia 1806 roku wydano rozkaz osadzenia pułku Towarzysz z powrotem w swoich (podlaskich, S.F.) garnizonach... Marsz powrotny 2 batalionu Regimentu rozpoczął się 7 lutego, a Batalionu 11 lutego 1806 roku²⁴.

Miejsca stacjonowania Regimentu Towarzysz na początku 1806 r. to:

szwadron Leib-Escadron w Tykocinie;
szwadron Kalla w Zabłudowie (od 20 maja 1806);
szwadron Jeannereta w Radzionach;
szwadron Konarskiego w Łomży;
szwadron Wilde w Bieżuniu;
szwadron Gerhardta w Wiźnie (według zarządzenia z 7 sierpnia 1806);
szwadron Corpsepa w Brańsku;
szwadron Michaelisa w Ostrołęce;
szwadron St. Paul w Knyszynie;
szwadron La Roche v. Starckenfels w Goniądzu.

Miejsca stacjonowania Batalionu Towarzysz na początku 1806 r. to:

szwadron Schimmelpfenig v. d. Oye w Augustowie;
szwadron Göll w Suchowoli;
szwadron Diezelskiego w Janowie;
szwadron Sierakowskiego w Lipsku;
szwadron Stolterfoth w Sokółce.

²⁴ D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments*, s. 225.

Batalion Towarzysz pod koniec sierpnia 1806 r. przekroczył Wisłę pod Warszawą, aby jak najbardziej umocnić główną drogę do Piotrkowa i granicę na tym odcinku z Austrią. Pod koniec września i w pierwszych dniach października szwadrony batalionu przybyły do miejscowości Mszczonów, Rawa, Radomsko, Działoszyn i Wieluń i utworzyły placówki na granicy wzdłuż Pilicy od Oborów do Koniecpola. Już 30 września 1806 r. dowództwo armii pruskiej wydało rozkaz zmobilizowania Regimentu i Batalionu Towarzysz oraz kilku innych pułków. Batalion Towarzysz oraz Regiment Dragonów nr 13 Rouquette²⁵, które znajdowały się w Prusach Południowych, razem miały maszerować nad Odrę do korpusu rezerwowego (między Frankfurtem a Kostrzyniem), podobnie jak 1 batalion Regimentu Towarzysz, zaś 2 batalion Regimentu i batalion Fizylierów Wackenitz (Białystok) miały dopiero po pewnym czasie wymaszerować z Prus Nowowschodnich.

Dowództwo nad oddziałami przeznaczonymi do obrony linii Odry powierzono tymczasowo gen. L'Estocq, powierzono mu też zadanie kierowania przemarszami pułków i baterii stacjonujących w Prusach Wschodnich oraz wytyczania im tras marszu. Dowództwo w Prusach Nowowschodnich miał przejąć generał dywizji v. Diericke (16 Pułk Piechoty). Jednak zaskakujące zwycięstwa Francuzów pod Jeną i Auerstadt uniemożliwiły utworzenie tego korpusu rezerwowego. Kiedy śledzi się sprzeczne rozkazy wydawane osobiście przez Fryderyka Wilhelma III widać wyraźnie popłoch, jaki zapanował w dowództwie jego armii.

---

²⁵ Hans Stephan Rouquette – pruski generał porucznik i szef pułku dragonów nr 13. Brał udział w kampanii w Polsce 1794/1795. Sprawdzał się w bitwach o linię Narwi. Podczas IV wojny koalicyjnej walczył w obronie Gdańska i pod Kwidzynie. W przeciwieństwie do wielu innych oficerów nie został zwolniony po klęsce Prus. 28 lipca 1807 prowadził wymianę jeńców wojennych, a także przyjmował w Białymstoku powracających z Rosji Francuzów.

Cüstrin (Kostrzyń n. Odrą, S.F.), 23 października 1806. Do generała kawalerii v. Köhlera. Biorąc pod uwagę obecny stan rzeczy, uznałem za konieczne polecić L'Estocqowi, aby podległe mu wojska Prus Wschodnich przerwały przemarsz nad Odrę, w celu ich koncentracji na prawym brzegu Wisły w taki sposób, aby mogły przenieść się do kwater kantonalnych oddalonych o kilka dni marszu od Wisły, albo aby przejść przez Graudenz (Grudziądz, S.F.) po jego prawej albo po lewej stronie, aby wymaszerować z Thorn (Torunia, S.F.). Dla chwilowo stojących pułków Reinharda, Rouquette i batalionu Towarzysz, dowództwo powinno niezwłocznie przygotować trasy marszu do przeprawy przez Wisłę w pobliżu Torunia. Pułki wycofujące się z Warszawy powinny natychmiast rozpocząć marsz na Toruń, aby zjednoczyć się z oddziałami wojsk Prus Wschodnich. (podpisano) Fryderyk Wilhelm²⁶.

W ciągu 5-tygodniowej kampanii dumna niegdyś armia pruska została starta w pył. Do francuskiej niewoli trafiło ponad 140 tysięcy pruskich żołnierzy, a ok. 60 tysięcy poległo lub zostało rannych. 250 pruskich sztandarów przetransportowano do Paryża jako zdobycz wojenną. W stanie prawie nietkniętym skapitulowały wszystkie twierdze oprócz Gdańska, symbolicznym był upadek Szczecina zajętego w ciągu jednego dnia. Ocalały tylko niewielkie garnizony na Śląsku, Pomorzu Zachodnim i w Prusach Wschodnich. Już 4 listopada wojska francuskie wkroczyły do Poznania, gdzie 11 grudnia cesarz Napoleon Bonaparte podpisał traktat pokojowy między Francją a Saksonią, która do tej pory stała po stronie Prus. Pokonanie prawie 600 km dzielących Berlin od Warszawy zajęło Francuzom równo miesiąc. 27 listopada marszałek Francji, Joachim Murat, na czele swojej kawalerii wjechał

²⁶ D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments*, s. 229.

do Warszawy. Zaczął się odwrót wojsk pruskich na północny wschód (Stare Prusy), graniczący z ucieczką. Pojawiły się zjawiska dezercji na masową skalę.

Il. 6. Fragment mapy początkowej fazy I wojny polskiej z 1806 r., czerwona gwiazdka Fordon, A Barrau, Cours d'art militaire. 2e partie. Histoire militaire et stratégie. 1ère période. Campagnes de la Révolution et de l'Empire. Introduction, campagnes de 1796-1800-1805-1806-1807: 1er fascicule: atlas. Fascicule 1, Partie 2 / par A, 1900, Zeszyt 1, Atlas, strony internetowe BnF Gallica – Biblioteka Narodowa Francji, z boku numery i nazwiska dowódców korpusów wojsk francuskich

W Katalogu Rzeczowym Tek Glinki (oprac. Teresa Zielińska) na stronie 241 odnajduję informację:

„Obwieszczenie (w tłumaczeniu polskim) z dn. 17 XII 1806 pruskiego urzędu powiatowego w Białymstoku o wyznaczeniu nagród za chwywanie i oddawanie majorowi von Liptay Polaków dezercerów z regimentu piechoty von Chlebowskiemu w Białymstoku”²⁷.

²⁷ Państwowe Archiwum w Białymstoku, Teki Glinki, Teki 183, s. 1.

Królewo nowoschodniopruskie landratowskie officium (urząd) Białystok z 17 XII 1806 r. do v. Fiazelly (tutaj zamieszkały). Zawiadomienie, że z tutejszego „depo” (garnizon) regimentu piechoty v. Chlebowskiego kilku dezertarów zbiegło. Ponieważ ci pochodzą z okolicy Łomży i Tykocina należy przypuszczać, że się oni tam udali i w okolicach Żółtek przeprawią się promem. Wobec tego uprasza się adresata, aby zwrócił uwagę mieszkańców oraz dzierżawcę promu, by czuwali nad zbiegami i w razie ich nadybania aresztować i za opłatę 6 złotych od głowy oddać w ręce majora v. Liptay [podpisano: Czyż]²⁸

Jako jedyny z całej pruskiej armii uratował się z pogromu kilkunastotysięczny korpus gen. L'Estocqa stojący na prawym brzegu środkowego odcinka Wisły.

Na początku grudnia przez kilkanaście dni w Bydgoszczy i okolicy były rozlokowane oddziały VI korpusu, dowodzonego przez marszałka Neya. Kawaleria francuska generała Colberta stacjonowała w Fordonie, natomiast w Bydgoszczy rozłożył się 50 pułk piechoty. Po kilku dniach wojska pomaszerowały pod Toruń. Już 19 grudnia 1806 r. do Bydgoszczy wkroczyła część heskiej dywizji dowodzonej przez generała lejtnanta Wernera. W początkowym okresie przemarszu wojsk francuskich w ich ręce wpadły magazyny wojskowe znajdujące się w Bydgoszczy. Ich zasobność była tak duża, że

²⁸ Więcej o landracie Czyżu mówi artykuł W. Wróbel, *Biblioteka Uniwersytecka*, „Kurier Poranny” z dn. 1 października 2016 r. Michał Czyż (pisany także jako Michał von Czyż) pełnił funkcję landrata powiatu białostockiego w latach 1797-1807. W 1799 r. mieszkał w murowanym domu na rogu Rynku i ul. Suraskiej, w którym od lat 70. XVIII w. mieściła się poczta. Tuż przed 1807 r. zdecydował się na budowę własnego murowanego domu przy ul. Warszawskiej (jak wówczas nazywał się odcinek dawniej noszący nazwę ul. Nowe Miasto).

zaskoczyła nawet francuską intendenturę. Niestety, strona polska nie mogła z nich korzystać, a francuscy sojusznicy nie byli skory do współpracy na tym polu. Urzędujący w Bydgoszczy od końca listopada 1806 r. generał brygady Amilkar Kosiński²⁹ próbował sformować oddziały polskie. W połowie grudnia zebrał kilkudziesięciu, dopiero co wyleczonych żołnierzy. W tym czasie służbę garnizonową pełniła jedna kompania piechoty lekkiej. (...) Do tego doszło 26 Polaków zbiegłych z pruskiego pułku „towarzyszy”, przedstawiciele

---

²⁹ Antoni Amilkar Kosiński herbu Rawicz (ur. 16 grudnia 1769 w ziemi drohickiej na Podlasiu, zm. 10 marca 1823 w Targowej Górcie) – generał polski, uczestnik insurekcji kościuszkowskiej i wojen napoleońskich, współtwórca Legionów Polskich we Włoszech. Od 1792 r. służył w wojsku. Po II rozbiore uczestniczył w spisku przygotowującym powstanie na terenach Ukrainy; ścigany uciekł do Tadeusza Kościuszki. Podczas insurekcji kościuszkowskiej walczył w randze kapitana (stopień otrzymał w lipcu 1794) w obronie Warszawy, został ranny. Po upadku insurekcji wyemigrował przez Włochy do Francji. Nie mogąc dostać się w szeregi armii francuskiej wyruszył do Nicei, by zdobyć obywatelstwo tego kraju pięć miesięcy służył na szczebece korsarskiej „Le Pierre”, wtedy przyjął pseudonim „Amilkar”. Wsparł gen. Dąbrowskiego w tworzeniu Legionów Polskich. W 1798 r. awansowany na pułkownika. Dowiedziawszy się o wysłaniu Legionów Polskich na San Domingo, zbuntował się przeciwko Napoleonowi i złożył za pośrednictwem księcia Adama Czartoryskiego propozycję służby carowi Aleksandrowi I, co nie doszło do skutku. Straciwszy nadzieję, że dalsza służba legionów pomoże sprawie polskiej, w 1803 r. podał się do dymisji w stopniu generała brygady i powrócił do kraju. Przebywał w Warszawie i na Litwie. W 1806 r. powrócił do służby u boku Dąbrowskiego, organizował departamenty bydgoski i kwidzyński. Uczestniczył w wyzwalaniu Torunia, później dowodził przednią strażą legii Dąbrowskiego w marszu na Pomorze. W 1807 r. na czele pierwszych sformowanych oddziałów wojska polskiego walczył z Prusakami, uczestniczył w ofensywie na Gdańsk i zdobyciu Tczewa. Zastąpił rannego Dąbrowskiego i poprowadził jego dywizję na Gdańsk, brał udział w oblężeniu miasta. Jeszcze w tym samym roku został odznaczony za kampanię Krzyżem Kawalerskim Orderu Virtuti Militari. W 1808 pominięty przez księcia Józefa Poniatowskiego w awansach złożył dymisję. Rada Stanu Księstwa Warszawskiego powierzyła mu funkcję komisarza w ustalaniu granicy z Prusami.

drobnej szlachty, którzy przeszli na stronę polską pod Fordonem. Dalszych 45 kawalerzystów przesłał do Bydgoszczy marszałek Ney. Nad pułkiem tym komendę objął major Józef Doroszewski, a później pułkownik Dominik Dziewanowski. ... W najbliższej okolicy Fordonu 28 grudnia 1806 r. rotmistrz Modliński stoczył zwycięską potyczkę z pruskimi huzarami. (...) W styczniu 1807 r. w związku z walkami na Pomorzu Gdańskim, w rejonie Bydgoszczy koncentrowano kilka tysięcy żołnierzy – pod dowództwem generała Dąbrowskiego – choć przewidywano aż 10 tys. żołnierzy³⁰.

Oto z chwilą tworzenia legionów Dąbrowskiego pojawia się wybitna postać syna ziemi podlaskiej, Antoniego Amilkara Kosińskiego. Dowiadujemy się, że generał Kosiński wyparł Prusaków z Bydgoszczy siłami nowo utworzonego wojska, w skład którego wchodził m.in. Towarzysze (dawni Bośniacy), którzy zdezerterowali pod Fordonem (miejsce nad Wisłą, mapa 4 – czerwona gwiazdka) podczas potyczki z huzarami pruskimi 28 grudnia 1806 r. Nietrudno się domyślić, że dezertarami byli Polacy służący do tej pory w armii pruskiej, w Regimencie Towarzysz, a także w Batalionie Towarzysz, którzy widząc oddziały Dąbrowskiego postanowili do nich dołączyć.

Do dziś nie jest wyjaśnione, jaka była rzeczywista skala dezercji Towarzyszy z armii pruskiej. Aby odpowiedzieć na powyższe pytanie mógłbym posłużyć się kilkunastoma cytatami z publikacji różnych autorów, utrzymujących, że była to duża grupa. Przytoczę kilka z nich, a dla lepszego zrozumienia cofnijmy się do wydarzeń z okolic Torunia i Bydgoszczy pod koniec grudnia 1806 r. Wiemy już, że w dopiero co

³⁰ Z. Zyglewski, *Bydgoszcz Wojskowa. Szkice z dziejów garnizonu bydgoskiego od czasów najdawniejszych do współczesności - Wojsko w Bydgoszczy (XVI w. – 1815 r.)*, Muzeum Wojsk Łąkowych, 2017, s. 62.

formujących się na ziemiach Wielkopolski legionach Dąbrowskiego w pobliżu obu miast gen. Amilkar Kosiński próbował utworzyć oddziały polskie.

Legia Dąbrowskiego. W Wielkopolsce Dominik Dziewanowski tworzył od samego początku powstania pułk kawalerji, składający się z dawnych „Towarzyszów Pruskich”, czyli oddziału szlachty, która służyła dobrowolnie w wojsku pruskim. Mimo, że znaczna część tego oddziału przeszła w szeregi polskie, nie przestał on jednak egzystować po stronie niemieckiej, to też w razie dostania się do niewoli którego z nich, oczekiwała go bezwzględnie kara śmierci za zdradę i dezercję. Pomimo to nie zmienili oni swego stroju, a jedyną zmianą w umundurowaniu było dodanie do pruskiego czaka, końskich ogonów. Był to doskonały żołnierz, świetnie wyszkolony i karny. Z czasem, z powodu dużych strat, utworzyli oni w 1 p. ułanów (późniejszym 6 p. uł.) kompanię grenadjerską³¹.

23 stycznia 1807 r. gen. Kosiński z swoimi siłami głównymi wkroczył do Tucholi, w tym czasie jego strażę przednie zajmowały Chojnice. Mimo, że były to ziemie rdzennie polskie i mimo rozkazów dyscyplinujących, polscy rycerze (szlachcic-szeregowiec pospolitego ruszenia był równy oficerowi służby liniowej) zaczęli grabić okoliczną ludność. Stary legionista gen. Kosiński był przerażony i jednocześnie całkowicie bezradny. Zachowanie „pospolitaków” tak go zdenerwowało, że z Tucholi błagał gen. Dąbrowskiego o choćby najmniejszy oddział regularnego żołnierza lub o pozbawienie go dowództwa. Pisał: „insubordynacja i jaka nieludzka słabość krzywdzenia własnej ziemi, a nawet współrodaków, którzy z niecierpliwością nas oczekiwali najlepsze okazując

---

³¹ J. Grobicki, *Rozwój i dzieje kawalerji Księstwa Warszawskiego, Przegląd Kawaleryjski*, Warszawa 1934, s. 395.

chęci odbiera śmiałość i każdy krok czyni niepewnym". Generał zdawał sobie sprawę ze zła jakie się działo, gdyż w tym piśmie napisał również: „Wolałbym mieć wszystkich Prusaków przed sobą, niżeli doganiać kolumnę w pośród płaczu i narzekań obywateli i wieśniaków zbitych, porąbanych którym pozabierano konie”. 24 stycznia 1807 r. gen. Kosiński przybył do Chojnic. Mieszkańcy miasta byli przestraszeni, mimo rabunków generał obciążył miasto obowiązkiem wykonania przez 10 dni 300 mundurów dla oddziału „towarzyszów” płk. Dziewanowskiego, którzy nadal nosili pruskie uniformy. Był to oddział wywodzący się z formacji pruskiej który przeszedł na stronę polską³².

Legia Dąbrowskiego prowadziła samodzielne działania na Pomorzu Gdańskim. Odznaczyli się w nich bardzo nieliczni „towarzysze” z pułku Dominika Dziewanowskiego, którzy wielokrotnie ratowali z opresji inne formacje, zwłaszcza pospolitaków. Do sukcesów „towarzyszy” zaliczyć należy starcia pod Borzechowem (11 I 1807 r.), Tczewem (26 I), Pelplinem (17/18 II), Miłobądzem (23 II), a do porażek – pod Tczewem (27 I)³³.

Z powyższych cytatów widać wyraźnie, że Towarzysze dezercerzy, którzy próbują się zrehabilitować wstępując do formacji legionów Dąbrowskiego, wykazujący się dużą odwagą, stanowią ważny ich element. Jednak odpowiedź o skalę dezercji nie jest już taka oczywista, bowiem mimo że w większości cytatów liczbę dezertujących Towarzyszy określa się jako: „znaczna”, „duża”, „wielu”, to autor ostatniego twierdzi, że „Odznaczyli się w nich bardzo nieliczni towarzysze

³² A. Szutowicz-Drawno, *Działanie pospolitego ruszenia gen. A. Kosińskiego*, „Naji Gochë. Regionalny Magazyn Społeczno-Kulturalny” 2008, nr 1-2, s. 97.

³³ T. Strzeżek, *Kawaleria Księstwa Warszawskiego w wojnach napoleońskich - organizacja i szlak bojowy*, „Echa Przeszłości” 2008, t. 9, s. 92.

z pułku Dominika Dziewanowskiego". Ponieważ żaden autor nie przytacza konkretnych liczb ani źródeł, na których się opierał, postanowiłem sam sprawdzić liczbę Towarzyszy dezertersów. Efektem mojej pracy są: tabela nr 2 i tabela nr 3, do których przedstawiam następujące uwagi.

Stosunek kadry dowódczej (dowódca pułku-regimentu był płatkikiem) do zwykłego żołnierza odzwierciedla, wskazana wcześniej w tym artykule, skala poborów (żołdu): np. porucznik zarabiał średnio 60 talarów, a zwykły żołnierz 2 talary (30 : 1). Podobnie zachowane są proporcje oficer/szeregowy w oddziale, tj. na 1 oficera (wliczając chorążych) w kompanii (szwadronie) przypadało 30 szeregowych i podoficerów (muskietier, ułan, grenadier, fizylier). Obowiązująca w wojsku Fryderyka żelazna dyscyplina pogłębiała ogromną przepaść pomiędzy oficerem a szarym żołnierzem. Charakterystyczne jest, że rankingi (Ranglista) wymieniają tylko kadrę oficerską – zważywszy na ok. 200-tysięczną armię Prus w omawianym okresie nie jest to dziwne. Jednak znamienne, że publikacje z tamtego okresu opisujące działania wojenne, np. bitwy, wymieniają w zasadzie tylko oficerów; nazwiska szeregowych i podoficerów występują w wyjątkowych sytuacjach, np. bohaterskiego czynu, za który rzadko otrzymywano jakieś odznaczenie.

Stąd też rodzi się pytanie, na jakiej podstawie autorzy przytoczonych powyżej cytatów używali – co prawda ogólnych – twierdzeń „mało” czy „dużo” o liczbie Towarzyszy dezertersów z przełomu 1806-1807, nie wskazując bazy danych nazwisk, ograniczając się – jak sądzę – tylko do zapisów dotyczących oficerów.

Po wstępnej analizie dostępnych źródeł wydzieliłem nazwiska oficerów występujących w różnych spisach (np. Ranglista) do roku 1806 (stara armia). Po klęsce Prus w 1806-1807 nastąpiła reorganizacja armii, a coroczne Ranglisty już się nie ukazywały. Ranglista nowej armii pruskiej ukazała się

dopiero w 1817 r. Natomiast w roku 1827 na polecenie władz pruskich ukazała się Ranglista wskazująca nazwiska z okresu przejściowego 1806-1807 (stara/nowa armia), wraz z krótkim opisem historii służby i życia (obecna funkcja, rok zgonu). Po odnalezieniu cyfrowych zbiorów Tajnego Archiwum Państwa Pruskiego udało mi się pozyskać – co prawda pisane odręcznie – kolejne nazwiska i informacje dotyczące oficerów Bośniaków-Towarzyszy. Na te dane nałożyłem informacje z innych źródeł, zwłaszcza publikacji D. Dziengel: *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments*.

W ten sposób powstała tabela 2, wskazująca nazwiska oficerów Bośniaków-Towarzyszy-Ułanów z okresu odpowiednio do 1800, 1800-1806 i 1806-1827, przy pomocy której można prześledzić ich losy – służbę. Wyszedłem z założenia, że jeśli nazwisko oficera, zwłaszcza polsko brzmiące, nie występuje po dacie 1806 – należy przypuszczać, że zginął, bądź... zdezerterował. Z takimi zbiorczymi informacjami co do tej formacji nie spotkałem się dotąd w żadnej polsko czy obco brzmiącej literaturze na temat wojskowości.

Jeśli założyć jednak, że ktoś (np. któryś z cytowanych autorów) zrobił to przede mną, to i tak liczba „mało/dużo” dotyczyłaby tylko oficerów, czyli 1/30 stanu armii Prus. Gdzie znaleźć dane co do zwykłego żołnierza? I ponownie z pomocą portalu FamilySearch udało się – co prawda częściowo – uzyskać dostęp do mikrofilmów metrykaliów wojskowych, w tym Regimentu nr 9 i Batalionu nr 12 – Bośniak-Towarzysz, Mikrofilm 102694462 (chrzty, śluby, zgony 1796-1802), Mikrofilm 102439775 (chrzty, śluby, zgony 1771-1805).

Po zgromadzeniu danych i przekształceniach w tabeli 3 wykazałem nazwiska dowódców i przypisane do nich nazwiska żołnierzy (uwaga: wskazana tabela jest częścią całości, nazwiska pochodzą z różnych zdarzeń, więc mogą się powtarzać i być pisane także w nieco innej formie). Należy przy tym wiedzieć, że metrykalia wojskowe do żołnierza

Il. 7. Fragment mapy Królestwa Prus Gusesfeldt z 1805 r. z naniesionymi garnizonami i miejscowościami na Podlasiu, w których przebywali Bośniacy-Towarzysze od 1796 do 1806 r. – oprac. S. Ferster

przypisują nazwę formacji, w której służy (nr jednostki lub nazwisko dowódcy), a zdarza się, że wpisujący (kaznodzieja wojskowy) nie podaje imienia żołnierza. Do nazwisk żon (często brak imion czy nazwisk) żołnierzy dodawana jest zazwyczaj końcówka „in”, np. Kowalskin (odpowiednik Kowalska). W ten oto sposób powstała lista, która z dużym prawdopodobieństwem wskazuje, w jakiej kompanii (szwadronie) czy też pod jakim dowódcą służył dany żołnierz. Należy mieć na uwadze (o czym już była mowa), że w jednostkach (pułkach, regimentach) wojskowych obowiązywała zasada: ilość żonatych żołnierzy nie powinna przekraczać 30% stanu jednostki, co oznacza, że wpisy chrztów i małżeństw dotyczą

tej grupy żołnierzy. Zgoda na małżeństwo była przywilejem, w wojsku pruskim korzystali z niego zwłaszcza Prusacy. Czytelnik zatem nie powinna dziwić stosunkowo niewielka liczba pojawiających się w tabelach chrztu, konfirmacji i małżeństw nazwisk polsko brzmiących (zaznaczyłem kolorem).

W wyniku przegranej wojny w 1806-1807 Prusy zobowiązały się do 5-krotnej redukcji armii, tj. do 40 000 żołnierzy. Duża część byłych żołnierzy, zwłaszcza szeregowych i podoficerów, powróciła więc do wcześniej wykonywanych zawodów (zwłaszcza w branży sukienniczej), część zaś przeszła do armii państw sąsiednich. Oczywistym jest, że byli żołnierze pochodzenia polskiego decydowali się wstępować w szeregi armii Księstwa Warszawskiego. Wzrost liczebności armii w Księstwie Warszawskim otwierał możliwości kariery zwłaszcza doświadczonym oficerom.

Od Towarzyszy do Ułanów. Wojna 1812-1813

Traktat sojuszniczy z Francją zawarty 24 lutego 1812 r. zobowiązał Prusy do dostarczenia na wojnę z Rosją korpusu pomocniczego liczącego 20 000 żołnierzy (14 000 piechoty, 4000 kawalerii, 2000 artylerii z 60 działami). Korpus pomocniczy przydzielono do 27 Dywizji X Korpusu (Macdonalda) Wielkiej Armii i rozmieszczono na lewym skrzydle w Kurlandii³⁴.

---

³⁴ W grudniu 1812 r. podpisano konwencję w Taurogach, gdzie korpus pruski gen. Yorck wchodzący w skład X Korpusu przeszedł na stronę Rosji. Nastąpił efekt „kuli śnieżnej”: pruska armia dotąd u boku Napoleona, zmienia front i sprzymierza się z Rosją. Dla niemieckich narodowców był to początek narodowego odrodzenia i pruskiej misji odrodzenia ojczyzny. Yorck von Wartenburg za partnera ze strony rosyjskiej miał kurlandzkiego Niemca w służbie cara, gen. Johanna Karla grafa Diebitscha, lepiej znanego nam jako Iwan Dybicz.

Napoleon zapowiedział kampanię rosyjską jako „II wojnę polską”. 22 czerwca³⁵ 1812 r. w Wiłkowiskach cesarz Francuzów obwieścił swym wojskom: „Żołnierze! Zaczęła się druga wojna polska (...) Rosja pociągana jest złym losem swoim, jej przeznaczenie musi być spełnione! (...) Stawia ona nas między hańbą a wojną. Wybór nasz nie może być wątpliwym. Naprzód więc! Przejdźmy Niemen, przeniesmy wojnę na rosyjską ziemię”.

Te pełne frazesów słowa były zapowiedzią ogromu nieszczęść ludzkich. O wojnie tej napisano mnóstwo książek, opisujących poszczególne bitwy, uwypuklając bohaterskie czyny ich dowódców. Po przeczytaniu kilku doszedłem jednak do wniosku, że bohaterami w tej wojnie byli zwykli żołnierze oraz społeczności zamieszkiwane na terenach, przez które przeszła napoleońska nawałnica, w tym Podlasie.

Poniatowski próbował przekonać Napoleona do podjęcia zdecydowanych działań na Wołyniu (proponował atak na Moskwę od południa, za co od Napoleona dostał ostrą reprimendę, S.F.). (...) Wyraźny jest tu wpływ doświadczeń zdobytych dotychczas przez Polaków w poprzednich konfliktach zbrojnych z Rosją, a także wiedza o potencjale, jaki dają dawne ziemie Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Wirydianna Fiszerowa napisała: Imperium Rosyjskie można zaatakować tylko od południa. Jego północna część zostanie automatycznie pokonana, gdy południe przestanie dawać jej wszystko, co stanowi gwarancję jej siły zbrojnej. (...) Południowe prowincje Rosji, a dawniej polskie, tak wiele zawdzięczają naturze, że nie mogą obejść się bez wkładu ludzkich umiejętności. Ich płodność jest niezwykła (...). Zboża

³⁵ Zauważam tu pewną zbieżność dat w historii wojen, zwłaszcza tych najbrutalniejszych i najbardziej wyniszczających. Rozpoczęcie operacji „Barbarossa” – ataku Niemiec na ZSRR planowano pierwotnie na 15 maja 1941 r., na rozkaz Hitlera zmieniono na 22 czerwca.

rodzą się prawie bez uprawy, pola przecinają duże rzeki; stada bydła, dzikie konie wspaniałej maści pasą się (...) na bezkresnych łąkach. (...) Gdyby pozwolono stamtąd na eksport, koni wystarczyłoby dla całej kawalerii europejskiej. Propozycje bliskie Polakom stały w sprzeczności z planami cesarza francuskiego, dla którego kierunek wołyński miał drugorzędne znaczenie. Z perspektywy czasu można argumentować, że Napoleon popełnił błąd. Choć na początku kampanii armia rosyjska była podzielona, ostatecznie oddziały Barclaya de Tolly'ego i Bagrationa zdołały zjednoczyć się pod Smoleńskiem. Bonaparte wysłał korpus saski i austriacki przeciwko pozostającej na Wołyniu trzeciej armii Tormasowa, która otrzymała przede wszystkim misję obronne. Co więcej, swoim okrutnym zachowaniem szybko wzbudzili wśród nich wrogość lokalnej społeczności³⁶. Tymczasem siły Wojska Polskiego topniały, działając

³⁶ Dotyczy to także Podlasia. Jako przykład przytoczę fragment z publikacji Leszka Nosa *Monografia gminy Michałowo*: „Wojna napoleońska spowodowała również znaczne straty materialne i straty w ludziach. Z przekazów ustnych wynika, że najwięcej grabieży i pożarów było w końcu 1812 i na początku 1813 roku. Grasujące bandy resztek wojsk francuskich dokonały w wielu wsiach grabieży, morderstw i podpaleń. W tym okresie największą tragedię przeżyła ludność wsi Topolany. (...) Tragedia jaka rozegrała się w Topolanach w końcu 1812 roku, pozbawiła życia ponad 50% jej mieszkańców. Jak głoszą ustne przekazy, we wsi zatrzymał się oddział wojska francuskiego. Żołnierze rekwirowali u chłopów zboże dla swoich koni oraz młode bydło i trzodę chlewną. Przeszukiwali też chaty i to co stanowiło jakąś wartość, zabierali. Ponadto dokonali kilku gwałtów. Topolańscy mężczyźni nerwowo nie wytrzymali i kilku gwałcicieli widłami zakłuli. Rozwścieczeni Francuzi podpalili wieś i wymordowali wszystkich, którzy nie zdążyli ukryć się. (...) Kolejne ciężkie przeżycie mieszkańcom Nowosad sprawił oddział wojska francuskiego zimą 1812 roku. Oprócz dokonania grabieży i wielu gwałtów, Francuzi podpalili wieś. Pożar strawił 75% wsi, a w wyniku starć zginęło kilkunastu mężczyzn – mieszkańców wsi. (...) Według przekazów ustnych w okresie wojny napoleońskiej w 1812 roku wszystkie zabudowania w Zajmie zostały spalone, a wielu jej mieszkańców Francuzi zamordowali. Toteż przez kilkanaście

w ramach głównych grup Wielkiej Armii. Nawet w Smoleńsku księżę Józef błagał Napoleona o wysłanie wojsk polskich na Wołyń i Ukrainę w celu powtórzenia akcji galicyjskiej z 1809 r., tyle że na jeszcze większą skalę. Podkreślił wielką rolę tej flanki w ochronie głównych sił i poprawie zaopatrzenia. Jak wiemy, Poniatowski nie otrzymał zgody na takie działania. (...) W dalszym etapie kampanii naddunajska armia admirała Cziczagowa, maszerująca z Mołdawii, połączy się z oddziałami Tormasowa. I to właśnie z Wołynia armia rosyjska zada silny cios, który zagrozi szlakom komunikacyjnym armii francuskiej i niemal doprowadzi do zniszczenia Wielkiej Armii nad Berezyną. Napoleon powrócił do koncepcji akcji na Wołyniu dopiero w pierwszych dniach grudnia 1812 roku, kiedy kampania była już przegrana³⁷.

Doskonałym materiałem badawczym jest cyfrowy zbiór pozyskany z Archiwum w Wilnie przez prof. Sławomira Presnarowicza, przekazany na moje ręce. Zbiór wskazuje m.in. skalę strat dobytku ludności Podlasia w wyniku rekwizycji i kradzieży żołnierzy wojsk zarówno rosyjskich, jak i francuskich. Informację o istnieniu takich zbiorów prof. Presnarowicz ogłosił na Konferencji Małych Miast w Supraślu 28 października 2023 r. Jest to doskonały dowód na to, jak dzięki spotkaniom miłośników historii można podzielić się wyjątkowym, nieznanym dotąd materiałem źródłowym. Tą drogą składam Panu Profesorowi serdeczne podziękowania.

Opis korpusów Wielkiej Armii Napoleona znajdzie Czytelnik w moim artykule: *Ruch emigracyjny sukienników*

---

lat Zajma świeciła pustką” (L. Nos, *Monografia gminy Michałowo*, Białystok 1996, s. 45-50).

³⁷ M. Baranowski, *Plan ofensywy polskiej na Wołyniu w 1812 roku w aspekcie memorandum generała Michała Sokolnickiego. Wojna w historii*, A. Niewiński (red.), Instytut Historii KUL, Lublin 2017, s. 115-135.

z Królestwa Polskiego do Obwodu Białostockiego po upadku Powstania Listopadowego³⁸.

Co do wspomnianej powyżej dezercji na przełomie 1806-1807 r. – twierdzę, że była w dużej skali, zważywszy na liczbę rekrutów w legionach generałów Dąbrowskiego i Zajęzka – Towarzyszy do nowo tworzonych legionów polskich. Koronnym dowodem na to jest zapis w publikacji Dziengela (s. 242, pismo króla Fryderyka Wilhelma III do gen. L'Estocq z 8 kwietnia 1807 r., będące odpowiedzią na jego skargę co do niemożliwości przeprowadzenia poboru na Podlasiu z powodu ucieczki rekrutów):

Z twojego raportu z 2 czerwca widziałem wynikające obawy, związane z fiaskiem poboru rekruta (...) drobnej szlachty na służbę wojskową w Prusach Nowoschodnich. Przyznaję, że to, co mówisz przeciwko nim, jest z jednej strony bardzo zasadne, ale z drugiej strony nie będziesz mógł zaprzeczyć, że drobna szlachta wyróżniana, nie tylko w korpusie Towarzysz przez swoją niewierność, po prostu nie czyni ich godnymi. I tylko silna dezercja z korpusu, która pod pewnymi względami jest tak duża sprawiła, że rozróżniam drobnych szlachciców i zwykłych kantonistów.

W liście z 18 kwietnia (s. 243) gen. L'Estocq pisząc do adiutanta sztabu generalnego płk. v. Kleist donosi, że ubytki w jego regimencie spowodowane dezercją wynoszą 270 żołnierzy. Należy wspomnieć, że po pokoju w Tylży powstaje Księstwo Warszawskie, a zatem legiony zostają zastąpione Wojskiem Księstwa Warszawskiego. W publikacji Dziengela (s. 252) czytamy:

---

³⁸ S. Ferster, *Ruch emigracyjny sukienników z Królestwa Polskiego do Obwodu Białostockiego po upadku Powstania Listopadowego*, s. 327-338.

Powstanie Księstwa Warszawskiego na mocy postanowień pokoju tylżyckiego wiązało się z cesją prowincji Prus Południowych i Prus Nowowschodnich, w wyniku której pułk i batalion Towarzysz utraciły swoje kantony, a jednocześnie wielu oficerów i żołnierzy, którzy się tam urodzili musiało zostać odwołanych. 16 września zwolnieni oficerowie otrzymywali od króla miesięczny żołd plus racje żywnościowe w wysokości 4 talarów jako pieniądze na podróż. Grupy te były doprowadzane do granicy, gdzie oficjalnie zostali zwolnieni ze służby, i przekazani powołanym do tego komisarzom polskim.

Jak wyżej wspomniano, po przegranej wojnie Prus z Francją z 1806 r. nastąpiła reorganizacja starej armii pruskiej: z resztek regimentu Towarzysz powstał Pułk Ułanów. Po nowej akcji werbunkowej w 1807 r. składał się on z 2 batalionów, po 4 szwadrony każdy (szwadron liczył średnio 150 żołnierzy i oficerów oraz zaplecza). W 1807 r. król Fryderyk Wilhelm III nakazał podzielić pułk ułanów na 2 pułki po 4 szwadrony każdy. W przyszłości 1 batalion obecnego pułku będzie nazywany 1 Pułkiem Ułanów, a 2 batalion 2 Pułkiem Ułanów. Po następnej metamorfozie – dawnych „Bośniaków”, po 1800 r. „Towarzyszy”, którzy pozostali w służbie pruskiej, od 1807 r. nazywanych „Ułanami” – możemy odnaleźć zwłaszcza w trzech pułkach pruskiej kawalerii:

- Regiment Ułanów nr 1 „Zachodniopruski”;
- Regiment Ułanów nr 2 „Śląski” (historia tego pułku jest doskonale opisana w: D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments*, Potsdam 1858);
- Regiment Ułanów nr 3 „Brandenburski” (jego historia jest opisana w: G. F. G. Goltz, *Geschichte des Königlich Preussischen Dritten Ulanen-Regiments*, Fürstenwalde 1841).

W wyniku sojuszu, który nasz król czuł się zmuszony zawrzeć z Francją przeciwko Rosji ze względu na ówczesne

opresyjne warunki, ustalono, że 2 szwadrony naszego pułku ułanów brandenburskich utworzą połączony pułk ułanów z 2 szwadronami pułku Ułanów Śląskich i w tym składzie powinni wziąć udział w kampanii armii francuskiej przeciwko Rosji. O wyborze eskadr zdecydowało losowanie, które wybrało 3 i 4 eskadrę. Mobilizacja nastąpiła w krótkim czasie i tak się złożyło, że 16 lutego oba szwadrony opuściły swoją poprzednią kwaterę w Stolpe (Stołpie na Pomorzu, S.F.) i odważnie pomaszerowały w stronę nowego celu. (...) Pozostając tu do 7 kwietnia, pomaszerowali do Rastenburga (Kętrzyna) i Sensburga (Mrągowo). Na tym terenie spotkali się z 2 szwadronami Pułku Ułanów Śląskich i tak doszło do sformowania tego połączonego Pułku Ułanów. Jednocześnie 2 szwadrony Brandenburskiego i 2 szwadrony Pomorskiego Pułku Husarskiego utworzyły połączony Pułk Husarski. Te dwa pułki kawalerii utworzyły brygadę pod dowództwem pułkownika v. Hünerbeina. (...) Tutaj jednak pojawił się rozkaz Berthiera z Królewca, który rozkazał rozdzielenie brygady. Pułk Huzarów został przydzielony do 1 Korpusu Kawalerii, a nasz Pułk Ułanów do 2 Korpusu Kawalerii Wielkiej Armii francuskiej. Brygada ta składała się z: Polskiego Pułku Huzarów, wirtenbergskiego konnego Pułku Jäger i z naszego (Brandenburskiego, S.F.) Pułku Ułanów, a dowództwo objął generał Subervie³⁹.

Wśród oddziałów ruszających w pole znalazły się dwa szwadrony naszego pułku tj. 3 i 4, które zostały wybrane w drodze losowania i każda składała się z 15 podoficerów, 1 chirurga, [trudność z odczytaniem], 3 trębaczy i 144 żołnierzy. (...) Obydwa nasze szwadrony wraz z 3 i 4 szwadronem Pułku Ułanów Brandenburskich miały utworzyć połączony pułk ułanów pod dowództwem mjr v. St. Paul... Tutaj,

³⁹ G. F. G. Goltz, *Geschichte des Königlich Preussischen dritten Ulanen-Regiments*, Fürstenwalde 1841, s. 16 i n.

12 czerwca major Kayser otrzymał rozkaz od marszałka Berthier, aby z korpusu armii pruskiej przeznaczonej na Kurlandię wycofać połączone pułki huzarów i ułanów celem wciągnięcia tych dwóch pułków wraz z baterią pruską do Wielkiej Armii pod własnym dowództwem, przy czym dwa szwadrony pułku ułanów brandenburskich zostałyby skierowane tak, że oba szwadrony śląskie miałyby przyspieszyć marsz, aby zjednoczyć się, a następnie dołączyć do Brigade étrangère generała Suberviea⁴⁰.

Z gąszczu informacji o przemieszczaniu szwadronów warto zapamiętać datę 12 czerwca, kiedy pierwotnie połączone 2 szwadrony Pułku Nr 2 Ułanów Śląskich i 2 szwadrony Pułku Nr 3 Ułanów Brandenburskich, kierujące się na Kurlandię (Korpus Macdonald) dostały rozkaz zmiany trasy w celu dołączenia do głównego trzonu Wielkiej Armii. Tak oto dochodzimy do momentu, kiedy z dużym prawdopodobieństwem pruscy Towarzysze-Ułani spotykają się z Towarzyszami dezerterami, gdyż ów główny trzon armii stanowiły m.in. wojska Księstwa Warszawskiego (Polski Korpusu nr 5 gen. Poniatowskiego). Tak oto koleje losu ponownie połączyły Bośniaków-Towarzyszy-Ułanów. Połączyły na dobre i na złe⁴¹.

⁴⁰ D. Dziengel, *Geschichte des Königlichen Zweiten Ulanen-Regiments: zugleich enthaltend: Die Geschichte der Towarczys von 1675; die Geschichte der Bosniaken von 1745; des Tartaren-Pulks von 1795; der Towarczys von 1800*, Potsdam 1858, s. 276 i n.

⁴¹ 18 października 1812 r. Napoleon zarządził odwrót Wielkiej Armii. Do końca lutego 1813 Rosjanie zajęli Księstwo Warszawskie. 16-19 października pod Lipskiem doszło do „Bitwy Narodów”, zakończonej przegraną Napoleona. W 1814 walki przeniosły się na teren Francji. 31 marca padł Paryż, Senat francuski ogłosił detronizację cesarza, który 6 kwietnia abdykował, po czym został internowany na wyspę Elbę. W trakcie kongresu w Wiedniu, 26 lutego 1815, Napoleon Bonaparte opuścił Elbę, 1 marca z oddziałami liczącymi ok. 800 ludzi wyładował w zatoce Juan na Riwierze Francuskiej i w krótkim czasie dotarł do Paryża. 18 czerwca 1815 r. doszło do

Zjednoczony Korpus Sasko-Austriacki

W przytoczonym na wstępie artykułu cytacie są słowa: „W 1812 r. wracały spod Moskwy rozproszone oddziały armii napoleońskiej, jeden z nich zatrzymał się w Białymstoku. Było w tym oddziale kilka kompanii Sasów...”. Zatem należało przeprowadzić badania głównie dotyczące okresu, kiedy Napoleon zarządził odwrót Wielkiej Armii spod Moskwy, ze szczególnym uwzględnieniem jednostek – Korpusów stacjonujących na Podlasiu lub u jego granic. Jak się okazuje, od połowy czerwca do końca grudnia 1812 r. na tym terenie stacjonowały, a także walczyły w bitwach i potyczkach dwa korpusy. Pierwszym był 34-tysięczny Korpus Austriacki pod dowództwem generała Karla Schwarzenberga, drugim 21-tysięczny Korpus Saski pod dowództwem generała Jean’a Reyniera.

Wojna 1812-1813

Na temat wydarzeń dotyczących pobytu korpusów austriackiego i saskiego na Podlasiu wybrałem fragmenty z publikacji: Cerrini di Monte Varchi, Clemens Franz Xaver von, *Die Feldzüge der Sachsen, in den Jahren 1812 und 1813*, które posłużyły mi do sporządzenia poniższego kalendarium.

---

bitwy pod Waterloo – totalnej klęski Francuzów; była to też ostatnia bitwa Napoleona Bonaparte. Po przegranej oddał się pod opiekę rządu brytyjskiego, licząc na emigrację do Stanów Zjednoczonych jako osoba prywatna – został jednak aresztowany i zesłany jako jeńiec na daleką wyspę św. Heleny na południowym Atlantyku.

VII Corps: (Saxon)

Commander-in-Chief ..... Reynier ..... Général de division
 Chief of Staff ..... Gressot ..... Adjudant Commandant

21st Division: Generallieutenant Le Coq

Brigade: Generalmajor von Steindel
 Libenau Grenadier Battalion (17/688)
 1/,2/Prinz Frederick Infantry Regiment (33/1,372)
 (Artillery co - 1/62 - 4-4pdrs)

1/,2/Prinz Clemens Infantry Regiment (38/1,393)
 (Artillery co - 1/62 - 4-4pdrs)

Brigade: Generalmajor von Nostitz

1/,2/1st Light Infantry Regiment (34/1,384)
 1/,2/Prinz Anton Infantry Regiment (38/1,373)
 (Artillery co - 1/62 - 4-4pdrs)

Artillery: Major von Grossman

4th Foot Battery "Rouvroy" (4-6pdrs & 2 How) (4/115)
 Park (3/110)
 Sapper Company (2/66)

22nd Division: Generallieutenant von Funck

Brigade: Generalmajor Klengel
 von Brause Grenadier Battalion (17/692)
 1/,2/König Infantry Regiment (31/1,309)
 (Artillery co - 1/62 - 4-4pdrs)
 1/,2/Niesmeuschel Infantry Regiment (33/1,300)
 (Artillery co - 1/62 - 4-4pdrs)

Brigade: Generalmajor von Sahr

von Spiegel Grenadier Battalion (17/647)
 Anger Grenadier Battalion (18/673)
 1/,2/2nd Light Infantry Regiment (37/1,346)

Artillery:

2nd Horse Battery "Hiller" (4-6pdrs & 2 how) (3/87)
 Artillery Train (1/82)
 3rd Foot Artillery Battery "Bonriot" (4-6pdrs & 2 how)
 (3/72)
 Artillery Train (1/42)

Corps Cavalry: Generallieutenant von Thielmann

23rd Light Cavalry Brigade: Generalmajor von Gablenz
 1/,2/,3/,4/,5/,6/,7/,8/Saxon Hussar Regiment (35/780)
 1/,2/,3/,4/Polenz Chevauxleger Regiment (26/557)
 1/,2/,3/,4/Prinz Clemens Uhlán Regiment (31/592)
 1st Horse Battery "von Roth" (4/156) (4-6pdrs & 2 How)

Corps Artillery: Major Auenmüller

1st Foot Battery "von Brause" (4-12pdrs & 2 How) (1/73)
 2nd Foot Battery "Sontag" (4-12pdrs & 2 How) (3/72)

II. 8. Skład VII Korpusu (Saskiego) Wielkiej Armii Napoleona w 1812 r.

Aby Czytelnikowi umożliwić lepszy pogląd na opisane w Kalendarium wydarzenia, zostały podane: skład VII Korpusu Saskiego pod dowództwem gen. Reyniera pobrany z portalu napoleon.org. (Uwaga: numer dot. Wielkiej Armii, np. 21 st Division, odpowiada 1 Dywizji Korpusu Saskiego).

Cały skład wielkiej Armii Napoleona znajdzie Czytelnik pod adresem: <https://www.napoleon-series.org/nafzigger/812HAB.pdf>. Ważna jest także mapa zamieszczona w Cerini di Monte Varchi, Clemens Franz Xaver: *Die Feldzüge der Sachsen...*, wskazująca trasy przemarszu Zjednoczonego Korpusu Sasko Austriackiego na Wołyniu i Podlasiu.

- Luty 1812. Napoleon na początku 1812 r. namawia sojuszników do potwornej bitwy z Rosją, królewski kontyngent saksoński zebrał się w tym samym celu, pod rozkazami generała porucznika Edeln von LeCoqą, mniej więcej pośrodku miesiąca lutego 1812 r., w północnej części Łużyc Dolnych. Armia ta, która miała stanowić VII Korpus Wielkiej Armii Francuskiej pod dowództwem generała dywizji hrabiego Reyniera, liczyła 21 383 żołnierzy, podzielonych na dwie dywizje.

- W ostatnich dniach marca 1812 r. Korpus Saski wyrusza z okolic Guben (Gubin), przekracza granicę saksońską i maszeruje w trzech kolumnach przez Grossen (Drezno-Dzielnica), Züllichau (Sulechów woj. lubuskie), Grünberg do Neusalza (Saksonia), gdzie przekroczył Odrę za pomocą zbudowanego mostu pontonowego, maszeruje na Fraustadt (Wschowa), Lissa (Leszno) i Gostyń i dalej posuwa się w kierunku Kalisch (Kalisz), gdzie dotarł z 9 na 10 kwietnia (s. 7).

- 14 kwietnia. Konna bateria kapitana von Rotha została wraz z lekką jazdą przydzielona do brygady gen. Funcka. Dywizje saskie kontynuowały marsz; 1 Dywizja szła do Piotrkowa przez Opatówek, Błaszki, Sieradz, Widawę i Rozniatowice, a 2 Dywizja maszeruje do Rawy przez Wartę, Szadek, Pabianice. W pierwszych dniach maja skład 9 Korpusu Wielkiej Armii, którego dowódcą jest Król Westfalii Hieronim Bonaparte składa się z:

- 5 Korpus Armijny (Polski), pod dowództwem księcia Poniatowskiego,
- 7 Korpus Armijny (Saksonia), pod dowództwem generała Reyniera,
- 8 Korpus Armijny (Westfalia), pod dowództwem generała Vandamme,
- 4 Rezerwa: Korpus Kawalerii, pod dowództwem generała Latour-Maubourg (s. 8).

- 7-go czerwca. gen. Reynier otrzymał rozkaz natychmiastowego marszu całym korpusem na Lublin. Ten ruch odpowiadał jednocześnie więcej niż jednemu celowi. Poszli do Austriackiego Korpusu Pomocniczego, pod rozkazami księcia Schwärzenberga, który liczył 30 000 żołnierzy (s. 10).

- 28 czerwca. Naznaczono kierunek marszu VII korpusu na Tykocin i Białystok, zmieniony po otrzymaniu Instrukcji od księcia Neuschatel, by połączyć się z korpusem austriackim. Generał Reynier zjednoczył więc cały korpus 28 czerwca koło Zambrowa i tam przebywał do 30 czerwca (s. 12).

- 25 czerwca. Połączenie V Korpusu (Polski) i VIII Korpusu (Westfalski) pod Augustowem. Stąd korpusy przemaszerowały do Grodna na czele z królem westfalskim. Naprzeciw stał korpus rosyjski pod dowództwem gen. Essena, w sile 40 000 ludzi. 27-go rekonesans ku Surażowi nad Narwią. Kozacy wyruszyli z Białegostoku na Grodno 24 czerwca, księżę Bagration z częścią rosyjskiego korpusu gen. Essena maszeruje z Bielska do Brześcia. Po drugiej stronie Narwi pozostało tylko kilka posterunków kozackich. 1 lipca obie dywizje piechoty rozbiły się wraz z artylerią VII Korpusu Armii pod Zambrowem i pomaszerowały na Sokoły; lekka konnica – brygada gen. dywizji von Gablenz posuwała się drogą z Suraża do Poświętnego. Husaria Korpusu osłaniała flankę Podlasia (s. 13).

- 1 lipca. Brygada Klengla, która jadąc z Pragi (ok. Warszawy) zatrzymała się zambrowem, weszła do obozów opuszczonych przez korpus pod zambrowem. Główny park artyleryjski przeniesiono przez most pontonowy pod Tykocinem, następnie dołączył do korpusu w Białymstoku. 2 lipca cały VII Korpus Saski, z wyłączeniem brygady piechoty von Klengla, maszerował z zambrowa do sokół, dalej naprzeciw suraża, gdzie zapadły rozkazy dot. przeprawy przez Narew. Po zjednoczeniu, korpus maszerował przez suraż, w kierunku Białegostoku; 1 dywizja do wsi Turośń Kościelna, brygada Sahra i pułk brygady lekkiej kawalerii na prawą flankę, do wsi Biele. 3 lipca 1 dywizja i brygada Sahra wymaszerowały do Białegostoku (s. 14).

- 2 lipca. gen. Gablenz podążał za dwoma pułkami kawalerii przez Sobolewo, stamtąd drogą do Grodna i dalej w kierunku Wołkowyska. Pułk kawalerii pomaszerował do Haličkih, wysłał część wojsk aż do Folwark i Ochrymowic i postawił posterunek strzegący mostu w Ploskach. Brygada piechoty Klengla posuwała się naprzód z sokół do suraża. 4 lipca gen. Klengel przyjechał do Białegostoku z suraża, 5 lipca korpus rozbił w okolicach Białegostoku, a po zjednoczeniu jednostek pomaszerował na Gródek. W Białymstoku gen. Reynier wybrał miejsce na magazynowanie potrzeb korpusu i gdzie urządzono duży szpital, w którym przebywał batalion grenadierów Brause z Brygady Klengla (2 Dywizja). 7 lipca korpus pomaszerował do Wołkowyska (s. 15).

- 27 na 28 lipca. Aby zyskać przewagę nad wojskami rosyjskimi, w nocy korpus Saski, wymaszerował w kierunku Różanej, w trakcie gen. Gablenz otrzymał rozkaz zmiany marszu wraz z kawalerią w kierunku Drohiczyzna (s. 36).

- Rosyjski gen. Tormasow, poinformowany o zjednoczeniu Sasów i Austriaków, wysłał płk. Knorringa z 800 końmi, by całkowicie zerwać połączenie z Wielkim Księstwem Warszawskim i przez Białystok, gdzie jedynie największym

wysiłkiem i przy wsparciu lokalnego gubernatora Francji, wybudowano tam szpital dla żołnierzy saskich i udało się uratować zapasy, które towarzyszyły armii. Rosyjski płk Knorring otrzymał rozkaz przedostania się aż do Grodna, jednak szybki postęp zjednoczonego już korpusu austriacko-saskiego spowodował, że szybko się wycofał. Całkowity brak wiadomości o wrogu utrudniał komunikację z księciem Schwarzenbergiem (s. 40).

- między 30 sierpnia a 5 września. Trzeci korpus Armii Mołdawii gen. Tormasowa przeprowił się przez Dniestr. Polski generał Kosiński⁴², który przybył z Włodzimierza z ok. 4000 żołnierzy, przyłączył się do Korpusu Saskiego, stacjonował w Pawłowicach i w konsekwencji tworzył skrajne prawe skrzydło (s. 56).

- 16 września. Austriacki gen. Zechmeister kontynuował rekoniesans od Radomyśla w górę rzeki, po tym jak wcześniej

---

⁴² Wielce prawdopodobnym jest, że do oddziałów Podlasiianina gen. Kosińskiego trafiła część Towarzyszy, którzy przecież długo stacjonowali na Podlasiu. „W lipcu 1812, po przybyciu do Wilna, Napoleon zajął się zaprowadzeniem rządu tymczasowego dla Litwy pod nazwą Komisji Rządzącej Litewskiej, której władza rozciągała się do guberni Wileńskiej, Grodzieńskiej, Mińskiej i Białostockiej. Pierwszą czynnością nowego rządu było formowanie siły zbrojnej. Cesarz uchwalił dekretem z dnia 1 lipca gwardię narodową wileńską obok tego postanowił utworzenie pułku ułanów gwardii oraz czterech pułków piechoty i pięciu pułków jazdy liniowej. Te dziewięć pułków, tworzących w ogóle 12 000 żołnierza... w lipcu utworzony został w Księstwie korpus pod dowództwem generała Kosińskiego, mający działać na Wołyniu dla wywołania tam powstania. Dywizja ta, wynosząca siedem tysięcy żołnierzy, składała się z batalionów i szwadronów rezerwowych, pozostałych w 1812 r w Księstwie Warszawskim, oraz z gwardii narodowej departamentów: Krakowskiego, Radomskiego, Płockiego, Warszawskiego i Siedleckiego. W końcu sierpnia dywizja ta została przyłączona do korpusu generała saskiego Regnier...” (B. Gembarzewski, *Wojsko polskie 1807-1814*, Kraków, 1905, s. 28).

wysłał majora von Czettritz⁴³ w stronę Targowicy. Stacjonujący w Pińsku austriacki gen. Mohr został zaatakowany przez oddziały generała Oertela i zepchnięty do Lubieszowa. Placówki gen. Dertela dotarły do Janowa, 15 września nagle się wycofały, a nawet opuściły Pińsk. Natarcie wroga z tej strony spowodowałoby zaskoczenie, dlatego szpital w Szereszowie jak najszybciej przeniesiono do Brześcia i Białegostoku. W drugiej połowie września książe Schwarzenberg otrzymał wiadomość, że nie tylko generał Langeron przybył do Dubna z korpusem ok. 12 000 Rosjan i 60 dział z Mołdawii 18 września, lecz także gen. Tormarsow z Wołynia przybył z ok. 6000 do 8000 żołnierzami, toteż jego korpus był tak samo silny, jak połączony korpus austriacko-saksoński. Od 15 września obydwie korpusy utworzyły ruchomą kolumnę pod dowództwem austriackiego gen. von Zechmeistera, która miała osłaniać okolice Styru. Z wyjątkiem koni z pułku huzarów i von Polenz z korpusu saskiego, potem także dwa szwadrony polskie z korpusu gen. Kosińskiego i pod dowództwem saksońskich majorów husarskich dostarczone przez mjr. Czettritz (s. 58).

- 13 października o świcie korpus saski maszerował główną drogą przez Niemirów i Mielnik do Boratyńca, gdzie zajął pozycję między dwoma ostatnimi miejscami, za rzeką Moszczową. Tylne straż pod dowództwem gen. dywizji von Gablenza pozostała w Mielniku. Główny park artyleryjski, pociąg mostowy i reszta austriackiego Chev, legion Regiment Dreilly przydzielono do tej ruchomej kolumny, z korpusu saskiego, 100 wagonów przemieszczały się z Siemiatycz do Drohiczyzna. Rankiem 14 października korpus zmienił

---

⁴³ Osoba ta występuje w tabelach dot. Bośniaków w zestawieniu za 1788 r. (wówczas w stopniu porucznika). Po wygranej Prus w wojnie siedmioletniej część żołnierzy przeszło z armii saskiej do armii pruskiej. Po przegranej Prus w wojnie 1806-1807 duża część powróciła do armii saskiej stojącej u boku Napoleona.

pozycję i wycofał się do Turny koło Siemiatycz. Aby do tego czasu dać odpocząć wycieńczonym oddziałom, a w pełni nawiązać łączność z Warszawą, dowódcy wojskowi po tej stronie postanowili połączony korpus między Siedlcami a Drohiczyń, na lewym brzegu Bugu, wezwać do odwrotu. Sasi wyruszyli więc 19 października o świcie z Białej na Chotyże, a 20 października przez Łosice i Łysów do Skaryszewa naprzeciw Drohiczyń, gdzie rozbili obóz na lewym brzegu Bugu. Austriacy również przeszli tę linię marszu i oba korpusy pozostały w tej samej pozycji do 29 października (s. 79).

- 29 października. Korpus saski przekroczył Bug, ale Austriacy i francuska brygada Maury'ego (z dywizji Düritte'a), która miała maszerować na Warszawę, rozdzieliła się 30 października. Oba korpusy ustawiły się między Drohiczyń a Siemiatyczami; saski – między wsiami Zajęczniki i Bujak. Oba pozostały na stanowiskach do 30 października. Awangarda pod dowództwem gen. Gablenza znajdowała się pod Siemiatyczami. Tego dnia wspomniana już Francuska Brygada Mauryca zjednoczyła się z Sasami⁴⁴ (s. 80).

- 8 listopada wbrew wszelkim oczekiwaniom nieprzyjacieli odepchnął tylną straż z Rudni w kierunku Porosowa tak mocno, że świsłocka droga została całkowicie oczyszczona, a znajdujące się tam parki i pojazdy saskiego korpusu mogły łatwo wpaść w ręce wroga. Do ich osłaniania batalion księcia Fryderyka z dwoma szwadronami von Polenz został natchmiast wysłany w nocy z 8 na 9 listopada do Świsłoczy, co zabezpieczyło ten park w marszu na Hniesko nie zaalarmowany przez wroga. Główny park artyleryjski posuwał się

⁴⁴ Tak wynikało ze sprawozdania inwentaryzacyjnego z 28 października. Korpus saksoński nadal liczył 12 283 żołnierzy, a mianowicie: 18 339 żołnierzy było takich, jakimi być powinni; 2565 więźniów i zaginionych, m.in. Brygada Klengla; 2621 żołnierzy chorych, w tym 699 rannych; 870 żołnierzy brakowało w oddziałach. Razem brakowało 6056 żołnierzy saskich.

z Liwa przez Suraż, Zabłudów i Jałówkę i dotarł do korpusu 9 listopada (s. 84).

- 25 listopada. Austriacki płk Scheither trzema szwadronami zaatakował z sukcesem kawalerię rosyjską pod Pruszaną, biorąc do niewoli ok. 400 rosyjskich żołnierzy i dziesięciu oficerów. W Brześciu wróg musiał pozostawić szpital, w którym przebywało 800 chorych oraz 200 jeńców austriackich i saskich, a mjr von Wahdorf ze Sztabu Generalnego Saksonii w drodze do Ratna zdobył podczas rekonesansu dziewiętnaście rosyjskich wagonów z amunicją. (Prawdopodobnie w tym czasie szpital z Brześcia został przeniesiony w okolice Białegostoku wraz z rannymi, S.F.).

Adiutant gen. Reyniera, wysłany z Wołkowyska do kwatery napoleońskiej, wrócił 7 grudnia i nie przyniósł ze sobą dobrych wieści. To przez niego dotarły pierwsze wiarygodne wieści o przegranych Wielkiej Armii (klęska Napoleona pod Moskwą, S.F.). VII Korpus Armii, podobnie jak Korpus Austriacki, pozostawiono do osłaniania Księstwa Warszawskiego, ale całkowicie według własnego uznania. W związku z tym Korpus Saski został skierowany w stronę Buga, podczas gdy Korpus Austriacki wycofywał się w kierunku Białegostoku (s. 97).

- 14 grudnia. VII Korpus Saski wycofał się w kierunku Brześcia. W tych dniach do wycofującego się Korpusu Saskiego przybył najpierw z Saksonii bardzo pożądaný zastępczy batalion liczący 900 ludzi. Do korpusu dołączył także batalion grenadierów Eichelberg, który wcześniej znajdował się w Białymstoku (s. 100).

- Dopiero 20 grudnia gen. Reynier otrzymał definitywną wiadomość, że Wielka Armia wycofała się już z Wilna w kierunku Kowna. Podczas gdy VII Korpus Saski od 20 do 22 grudnia znajdował się pod Wołczynem, cały system transportowy korpusu, kasa i park artyleryjski wycofały się 21 grudnia przez zamrznięty Bug do Ciechanowca; korpus

mógł więc w każdej chwili przekroczyć Bug i ustawić się po drugiej stronie, aby osłaniać Księstwo Warszawskie. Kwatera główna Korpusu Austriackiego znajdowała się od 20 do 25 grudnia w Białymstoku. Francuska dywizja Dürütte miała na 20 grudnia ok. 8000 ludzi, a cały Korpus Saski od 8000 do 9000 pod bronią. 23 grudnia VII – Korpus Saski wkroczył w rejon Siemiatycz, gdzie 24 grudnia zatrzymał się; 25 i 26 grudnia przeprawił się przez zamrznięty Bug pod Drohiczynem. Wojska saskie przeniosły się na kwatery kantonalne pod Siedlce, a francuskie pod Sokołów (s. 103).

- 28 grudnia. Główny park artyleryjski i pociąg mostowy Korpusu Austriackiego maszerowały drogą warszawską do Stanisławowa, dokąd dotarły 26 grudnia. Książę Schwarzenberg opuścił Białystok i przeniósł się do siedziby 29 Kantonu pod Pułtuskim. Wcześniej, tj. 20 grudnia, Grodno zostało formalnie przekazane Rosjanom przez austriackiego gen. Fröhlicha. Ze względu na brak zaplecza władz francuskich i wynikającą z tego niemożność zdobycia niezbędnych środków transportu, część magazynów trzeba było pozostawić wrogowi, a także bardzo znaczną liczbę chorych i rannych Francuzów oraz ok. 150 Lisy. Z 900 pacjentów saksońskich leżących w szpitalu w Białymstoku, pozostało jedynie 53 ciężko rannych, których nie można było bez niebezpieczeństwa zabrać (s. 105).

Powyższe kalendarium prócz działań wojennych wymienia szpital wojskowy – lazaret w Białymstoku. Po przeszukaniu źródeł z tamtego okresu nabrałem przekonania, że jedyny lazaret w okolicach stolicy Podlasia znajdował się w Supraślu.

Lazaret w Supraślu

Maab Infanterie Divis				Stephan	Borowski
Kotulinski Inf. Regim	5 th Grenad	Infanterie		Stephan	Gaduk
Esterhazy	1 st	Infanterie		Filip	Wagner
7 th Inf. Jäger Bataill	1 st	Infanterie		Georg	Ciatko
Heller Inf. Regim	1 st	Infanterie		Mathias	Hübner
Habsburger Inf. Regim	1 st	Infanterie		Mihail	Kuffner
Alexander Catterin Inf. B.				Franz	Stettin
Prilob Wand N. 1.				Joseph	Kawc
Maab Infanterie Divis	1 st			Henzel	Mikulaschek
Varadinier Kavalerie G. A.				Johann	Hrischon
Hörnmayr Infanterie Regim	1 st			Edmar	Laborwin
Prilob Wand N. 1.				Franz	Grady
Limbacher Infanterie B.				Josef	Hanek
Lucca	1 st			Adolf	Kuzali
Wiener Dragoner	1 st			Adolf	Kuzali
Varadinier St. Georg				Andreas	Prubiti
Prilob Wand N. 1.				Johann	Hanek
Kaiserhamburg Inf. Reg.				Franz	Dengalescho
Infanterie Regim				Math	Misch
Kaiser Dragoner Regim	1 st			Alair	San cel
Limbacher Infanterie	1 st			Stephan	Korabi
Kaiserhamburg	1 st			Johann	Andras
7 th Inf. Jäger Bataill	1 st			Stephan	Walt

II. 9. Spis rekonwalescentów lazaretu w Supraślu, Portal Family Search, mikrofilm 1454387, Księga kościelna – rękopis, 1812-1815, Austria. Armia. Szpital polowy 01. Główny szpital polowy nr 1-zgony w Supraślu 1812-1813, <https://www.familysearch.org/search/catalog/495706?availability=Family%20History%20Library>

Oto nazwiska i jednostki wojskowe wymienione w zestawieniach chorych i rannych żołnierzy przebywających w listopadzie i grudniu 1812 r. w szpitalu wojskowym w Supraślu:

Stephan Gaduk – Staabs Infanterie Division (Sztab Dywizji Pułku Piechoty)

Filip Wagner – Kotulinski Infanterie Regiment (Pułk Piechoty Kotuliński)

Georg Ciatko – Esterhazy Infanterie Regiment (Pułk Piechoty Esterhazy)

- Mathias Ribner – 5 Infantiere Jager Batalion (5 Batalion Piechoty Strzelców)
- Michael Huffner – Heller Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Heller)
- Franz Bartusz – Hohenzeller Chevaux Legers (Regiment Ułanów nr 2 Hohenzeller)
- Caspar Rese – Hieronim Colorado Infantiere Rgt. (Pułk Piechoty Hieronim Colorado)
- Henzel Mikulaczek – (przynależność trudna do odczytania)
- Johan Voischon – Staabs Infantiere Division (Sztab Dywizji Pułku Piechoty)
- Thomas Daborszin – Warasdiner Kreutz Grenz Infantry Rgt. (Pułk Graniczny Warasdiner-Kreutzer)
- Josef Gerdogh – Kienmayer Husar Regiment (Pułk Huźarów Kienmayera)
- Franz Abor – (przynależność trudna do odczytania)
- Josef Monok – Simbchen Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Simbchen)
- Ladislauś Karzały – Duca Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Duca)
- Ignatz Weseli – Lawiner Dragoner Regiment (Rgt. Dragonów Nr 4 Lavenehr)
- Andreas Dziubich – Warasdiner Kreutz Grenz Infantry Rgt. (Pułk Graniczny Warasdiner-Kreutzer)
- Johan Wanke – (przynależność trudna do odczytania)
- Franz Dengalesko – Hessen-Homburg Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Hessen-Homburg)
- Stach Hirsch – (przynależność trudna do odczytania)
- Alpis Szancel – Riesch Dragoner Regiment (Regiment Dragonów Riesch)
- Stephan Kovats – Simbchen Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Simbchen)
- Johan Andrika – Hessen-Homburg Infantiere Regiment (Pułk Piechoty Hessen-Homburg)

Czy zatem możliwym jest, że prosty żołnierz armii sa- skiej czy austriackiej, często zaciągnięty do wojska siłą, czy też namówiony przez pazernych agentów poborowych, wi- dząc ogrom ludzkich nieszczęść, będąc częścią tej machi- ny śmierci powodującej jego zdziczenie, świadom ulotności mitu Napoleona, gdy nie wie, czy ma do czego wracać, może po dojeździe do zdrowia w szpitalu w Supraślu zdecydować się na pozostanie na Podlasiu?

Czy syn byłego żołnierza wojen napoleońskich przybyły ze Śląska czy Saksonii na teren Królestwa Polskiego w latach dwudziestych XIX w., który będąc dzieckiem z otwartymi ustami słuchał opowieści swego ojca – żołnierza o wspania- łych krajobrazach, dobrych ludziach żyjących w miejscach ich stacjonowania, gdy stał się już mężczyzną, a może ojcem rodziny, widzi, że jego warsztat tkacki w wyniku różnych kolei losu (np. Powstania Listopadowego) przestaje przynosić dochód pozwalający na jej utrzymanie, może zdecydować się na przeprowadzkę na Podlasie, np. do Supraśla?

Kaznodzieja połowy Bretschneider

O tym pierwszym kapelanie wojskowym wspomniałem w poprzednim artykule, potwierdzając jego imiona – Au- gust Heinrich. Sądzę, że kapelanom pastorom należy poświę- cić więcej miejsca przede wszystkim z dwóch powodów. Po pierwsze, to dzięki nim mamy wspaniałą bazę w postaci zapi- sów w księgach metrykalnych parafialnych czy księgach me- trykalnych wojskowych. Powiem więcej, dla mnie ich praca dotycząca tychże zapisów jest podstawowym źródłem badań zarówno genealogicznych jak i tematycznych (sukiennictwo, wojskowość), zwłaszcza w zakresie migracji. Po drugie, lu- dzie ci pełnili ważną funkcję zarówno w lokalnych społecz- nościach danych miejscowości, jak i w środowisku wojsko- wym (cytowany na wstępie artykułu kapelan, płk Richter).

Odnalezienie publikacji, która by opisywała w interesującym mnie czasie (1795-1850) tę szczególną wśród duchownych grupę, nie było łatwe. Czy prawdą jest, że pruscy kapelani wojskowi odegrali zasadniczą rolę w tworzeniu więzi religijnej między żołnierzami i władzą, czego uosobieniem jest nieślawne hasło „Za Boga, Króla i Ojczyznę”⁴⁵

Czy na temat pastora Augusta Heinricha Bretschneidera możemy się dowiedzieć czegoś więcej, prócz informacji zawartych w publikacji T. Wigłasa i K. M. Różańskiego *Ewangelicy w Białymstoku*? Otóż informacje o nim odnajdziemy w tabeli 3: w metrykaliach wojskowych widnieje akt małżeństwa oraz akta chrztu jego dzieci.

Tak więc dowiadujemy się, że August Heinrich Bretschneider w 1798 r. zawarł w Tykocinie związek małżeński z Johanną Elizabeth von Blacha. Ważnym jest, że we wpisie dotyczącym małżeństwa osoba pastora przypisana jest do Regimentu Bośniackiego, a także 2 batalionów fizylierów, mianowicie Wackenitza i Eicke (stacjonowały w Białymstoku), co pokrywa się z informacjami zawartymi w publikacji Holsche, a również z informacjami zawartymi w Ranglistach. Z tego związku rodzą się w Białymstoku: 1799 r. – córka Augusta Dorothea, 1800 – syn Adolph Heinrich i w 1801 – córka Emilia Henrietta.

W Tajnym Archiwum Państwa Pruskiego (I.HA GR, Rep.7A, Nr 1503) w informacjach z 1802 r. co do Prus Nowoschodnich widnieje zapis co do „Skargi kaznodziei polowego

⁴⁵ Krytyczne zakwestionowanie utożsamianego z powszechnym obrazem historycznym pruskich kaznodziejów terenowych stanowi punkt wyjścia pracy doktorskiej Angeli Strauss pt. *Freigeister und Pragmatiker. Die preußischen Feldprediger 1750-1806*, która ukazała się na Uniwersytecie w Tybindze w semestrze zimowym 2018/2019. Kapelani wojskowi Prus byli na ogół przedstawiani jako patriotyczni, lojalni wobec króla, zachęcający i dyscyplinujący agenci władzy. Strauss interpretuje pastorów w armii jako samostanowiących i wieloaspektowych duchownych, których wpływy wykraczały daleko poza granice społeczeństwa wojskowego. Niestety, na prośbę skierowaną do autorki o informację dot. pastora Bretschneidera nie otrzymałem odpowiedzi.

Brettschneidera na to, że protestanci byli Actus ministeriales przez księży katolickich i greckich⁴⁶.

W tej samej grupie akt, lecz o Nr. 1645, w informacjach z 1803 r. widnieje „Prośba kaznodziei połowego Brettschneidera z Pułku Towarzysz Günthera w Prusach Nowowschodnich o stanowisko kaznodziei cywilnego na Śląsku”. Ponownie uwiadacznia się związek między Podlasiem a Śląskiem, bowiem należało się domyślać, że pastor z rodziną chciał prawdopodobnie wrócić do miejsca urodzenia. Brakowało mi jednak nazwy miejscowości, do której pastor zamierzał wyjechać. Zwróciłem uwagę na to, że czas podjęcia decyzji pastora, tj. wiosna 1803 r., pokrywa się z datą śmierci gen. Günthera. Nadmienię, że nazwisko jego żony – von Blacha – natychmiast przywołało mi osobę corneta (chorążego), a później porucznika von Blacha – adiutanta gen. Günthera (jego kariera wojskowa zawarta jest w tabeli 2). Dalej zapis w Ranglista za 1803 r. o Regimencie Towarzysz mówi, że pastor Bretschneider został proboszczem w Germau (dziś Ruskoje w obwodzie królewieckim). Należało przypuszczać, że ta miejscowość wiązała się z miejscem urodzenia

---

⁴⁶ Po zajęciu Śląska przez Prusy protestanci podwrocławscy łączyli z tym faktem nadzieje na polepszenie ich sytuacji w sprawie dostępności do świątyń. Konkretnie chodziło w tym przypadku o status kościółka cmentarnego przed bramą świdnicką. 17 lutego 1742 r. przedstawiciele 17 wsi wystosowali prośbę do wrocławskiego magistratu – powołując się na królewskie Actus ministeriales – o pozwolenie na odbywanie chrztów, słuchanie spowiedzi, sprawowanie nabożeństw, jako że dotychczas na południowej stronie przed miastem nie było żadnego protestanckiego kościoła. 26 lutego 1746 r. wydano zarządzenie gabinetu królewskiego zezwalające na odbywanie w kościele Salwatora nabożeństw i korzystanie z przywilejów religijnych wypływających z Actus ministeriales, tym razem odnoszących się do luteran zamieszkujących cały wiejski obszar położony „po tej stronie Odry”. W niedzielę 24 kwietnia tegoż roku w kościółku Zbawiciela (Salwatora) odprawiono po raz pierwszy nabożeństwo luteranckie, czyniąc tym samym symboliczne zapoczątkowanie istnienia nowej samodzielnej parafii protestanckiej na południowych rubieżach miasta Wrocławia (<http://perspectiva.pl/pdf/p24/07KURIANSKI.pdf>).

żony pastora. Brakowało jednak na to dowodu. Na portalu FamilySearch odnalazłem zmikrofilmowane akta tej parafii: pod nr 65 widnieje pierwszy wpis pastora Bretschneidera w Germau z 27 sierpnia 1803 r. W trakcie badań wpisów ucieszył mnie zwłaszcza ten co do chrztu w Germau jego 3 córki, Emilii Louisy Marii Jacobine z 9 lutego 1804 r. Jako świadkowie wymienieni są kolejno: ppłk v. Blacha z Tykocina – zapewne ojciec żony pastora (akta mało czytelne), pastor Bretschneider z Rosenhayn w Prusach – zapewne brat pastora (akta mało czytelne), porucznik von Blacha adiutant w Regimentzie Towarzysz – zapewne brat żony pastora, i nazwiska von Borewitz (to nazwisko występuje dalej często przy nazwisku pastora lub jego żony), major von Montaut, pastor Dous, Demoselle Milo. Oczywiście jest, że najbardziej zainteresowała mnie osoba pastora Bretschneidera z miejscowości Rosenheyn. W skorowidzu gmin Śląska Dolnego i Opolskiego z 1941 r. odnalazłem miejscowość o tej nazwie przyporządkowaną powiatowi oławskiemu (dawniej Ohlau), w rejencji wrocławskiej (dziś Godzinkowice). W jednej z ciekawszych XVIII-wiecznych publikacji odnalazłem krótki opis tej niedużej miejscowości z rysunkiem kościoła. Jej wygląd po ok. 250 latach niewiele się zmienił. Na jednej ze ścian kościoła jest tablica poświęcona pamięci Johanna Georgea Bretschneidera (ur. 1763, zm. 1833), proboszcza tej parafii przez równo 40 lat. Próba dotarcia do bliższych informacji w tej miejscowości zakończyła się niepowodzeniem, dodam tylko, że po rozmowie z panią sołtys dowiedziałem się, że zdecydowana większość mieszkańców opuściła swoje domy, na ich miejsce napłynęła ludność z okolic Lwowa.

Kaznodzieja połowy Richter

W początkowym cytacie autorstwa Szczygieł-Rogowskiej jest mowa o kapelanie w wojsku saskim, Richterze: „Ich kapelan, pułkownik Richter pojechał do Saksonii, skąd wysłał byłym

żołnierzom ich żony oraz warsztaty tkackie". Wydawać by się mogło, że z racji wysokiego stopnia wojskowego jego odnalezienie nie będzie trudne, zwłaszcza że Ranglisty armii saskiej z 1812 i 1813 r. zawierają alfabetyczny spis nazwisk. Tymczasem przy tym nazwisku pojawiają się w nich tylko podporucznicy o imionach Gottlob Friedrich Christian (patent 1809) oraz Johann Traugott Joseph (patent 1810) o niewielkim stażu w wojsku. Ponieważ autorka cytatu nie podała źródła informacji, zawiesiłem poszukiwania. Jednak później udało mi się trafić na ślady dotyczące tej osoby. Pierwszym jest wpis w „Gazecie Lipskiej” z 2 kwietnia 1814 r.:

Uprasza się wszystkie władze wojskowe i cywilne, w tym duchowieństwo, o wskazanie informacji dotyczącej saksońskiego kaznodziei polowego w brygadzie Eahrer von Sahr, pana Leopold Ehregott Ohnefalsch Richter, którego po powrocie z Rosji w styczniu 1813 roku widziano ostatnio jeszcze w Petrikau (Piotrkowie, S.F), ale później w lutym tego samego roku w Herrnsstadt (Wąsosz) koło Rawitzsch (Rawicz) na Śląsku... Jak najszybszą i najdokładniejszą informację należy przekazać Christophowi Gottfriedowi Bachmannowi, kupcowi w Lipsku, za zwrotem wszystkich kosztów.

Co prawda w ogłoszeniu przed nazwiskiem pojawia się „pan”, a nie „pułkownik”, niemniej pewności, że chodzi o „tego” Richtera nabrałem widząc jednostkę wojskową, w której służył, tj. Brygadę Sahra (patrz rozdz. Zjednoczony Korpus Sasko Austriacki, Kalendarium, 1 lipca 1812 r., oraz skład VII Korpusu Wielkiej Armii).

Materiałem źródłowym jest też publikacja *Aus dem kirchlichen Leben des Sachsenlandes: Kulturbilder aus vier Jahrhunderten*, tom 1, Franza Blanckmeistersa, pastora w Dreźnie, Lipsk 1893. Mianowicie na s. 48 widnieje wpis: „1812 Leopold Ehregott Ohnefalsch Richter, vielleicht † 1812”

(1812 Leopold Ehregott Ohnefalsch Richter, być może zmarł w 1812, S.F.).

Ciekawy zapis wyjaśniający losy tego i innych kaznodziei polowych wysłanych z Korpusem Saskim w 1812 r. znajduje się od s. 30.

Niełatwo odnaleźć się w wojowniczym chaosie tamtych czasów. Można tu podkreślić jedynie najważniejsze punkty z historii kaznodziei polowych. Około połowy 1812 r. oprócz dwóch kaznodziejów w szpitalu polowym miano- wano sześciu kaznodziejów polowych. W tym celu wybra- no kandydatów. Beyer, Neudeck, Nietz, Richter, Großmann i były kaznodzieja polowy Glauch, który otrzymywał wy- nagrodzenie tymczasowe. Lehterer musiał jednak odmówić, ponieważ napięcia związane z kampaniami w latach 1805 i 1806 nadwyrężyły jego zdrowie, aby móc z honorem prze- trwać jako kaznodzieja polowy. Kandydat Conradi zajął jego miejsce. (...) Dziwny los spotkał kaznodzieję szpitala po- lowego Lösera, który był zatrudniony w kampaniach 1809 i 1812 r., ale dostał się do niewoli. Niech sam opowie tę histo- rię: Kiedy korpus królewsko-saski wycofał się z Warszawy pod rozkazami francuskiego generała hrabiego Reyniera, musiałem tam pozostać cierpiąc na zgniliznę i po zajęciu go przez wojska cesarskiej Rosji zostałem jednym pozostałym chorym uznanym za jeńca wojennego, lecz później uzyska- łem pozwolenie od cesarskiego generała rosyjskiego, hrabia- go Pahlena, na wyjazd do Saksonii, aczkolwiek pod wyraź- nym warunkiem, że dopóki królewskie wojska saskie będą walczyć z Rosją i jej sojusznikami, ja nadal mam pełnić służ- bę w swoim biurze. We Wrocławiu musiałem to samo obie- cać majorowi Prus Królewskich von Veegesackowi, po czym pozwolono mi bez przeszkód kontynuować podróż do Sak- sonii”. Dodaje: „Wiele trudów ostatniej kampanii i choroba, na którą cierpiełem, wyraźnie nadszarpnęły moje zdrowie

na tyle, że „nie jestem w stanie dalej pełnić obowiązków kaznodziei wojskowego”, po czym następuje prośba do Rady Wojennej, aby nie pozostawiała go w trudach, dopóki po czterech latach działalności nie zostanie przywrócony do służby cywilnej jako kaznodzieja polowy.

Smutny los spotkał także kaznodziejów polowych całej armii saskiej na lodowych polach Rosji. Krótki raport, jaki władze wojenne złożyły starszemu konsystorzowi w dniu 21 czerwca 1813 r. na temat miejsca pobytu sześciu kaznodziejów polowych, którzy udali się do Rosji, był szokujący: „Kaznodzieja polowy Nietz zmarł 25 września 1812 r. w Warszawie, Beyer, który był w brygadzie kawalerii generała porucznika von Thielmanna zaginął, Neudeck wskoczył do wody w transporcie medycznym 13 lutego 1813 roku dostał wysokiej gorączki i nie udało się go uratować, Richter pozostał chory w Sorau (Żary w woj. lubuskim) i nie ma o nim dalszych wieści. Kaznodzieje polowi Conradi i Großmann nadal tam są i mają udać się do korpusu wojsk królewskich Saksonii, który ponownie maszeruje dalej. (...) Pod koniec 1813 r., w okresie powszechnego entuzjazmu, na stanowiska kaznodziei polowych ubiegało się 8 kandydatów. Z liczby zwolenników „Sztandaru Sasów Ochotniczych” na kaznodziejów polowych wybrano dwóch kandydatów: Burckhardta i Förstera.

Kaznodzieja polowy Richter pozostał chory w Sorau. I tu Czytelnikowi należą się wyjaśnienia. Wojska saskie, tj. VII Korpus pod dowództwem gen. Renyera po opuszczeniu w styczniu 1813 r. Warszawy skierował się na Kalisz, tam dochodzi do ostatniej bitwy wojen napoleońskich na ziemiach polskich⁴⁷. Trasa przemarszu prowadzi m.in. przez Piotrków, o którym mówi pierwsze wymienione tu źródło z 1814 r.

---

⁴⁷ Pisałem o tym w artykule: *Ruch emigracyjny sukienników z Królestwa Polskiego do Obwodu Białostockiego po upadku Powstania Listopadowego*.

Marcin Baranowski w artykule *Zapomniana bitwa epoki napoleońskiej*⁴⁸ doskonale opisuje tę bitwę, podając jednocześnie skład wojsk obu stron⁴⁹, tj. wojsk francusko-sasko-polskich dowodzonych przez gen. Jean Louis Reyniera i wojsk rosyjskich pod dowództwem gen. Ferdynanda von Wintzingerode. W składzie wojsk saskich widnieje brygada gen. Sahra, a także 1 bateria artylerii konnej kpt. von Roth. W efekcie tej bitwy mocno nadwątlone oddziały saskie udają się w kierunku twierdzy Głogów, a następnie przewidziano odwrót najkrótszą drogą na zachód, a więc w kierunku Sorau.

Publikacja (wspomniana wyżej) Cerrini di Monte Varchi *Die Feldzüge der Sachsen, in den Jahren 1812 und 1813*, która posłużyła mi do sporządzenia kalendarium dotyczącego Podlasia, na s. 143 podaje:

26 lutego do Halbau i Freiwalde, aby jak najszybciej dostać się na drogę z Breslau (Wrocław, S.F.) do Drezna. Generał Reynier wysłał oddziały polskie jeszcze z korpusem do Baussen, aby tymczasowo osłoniły tę drogę, jednocześnie rozkazał królewskiemu saksońskiemu generałowi porucznikowi von Thielmannowi, który po powrocie z Rosji nakazał szybkie sformowanie pozostałych wojsk Saksonii został przydzielony do maszerowania z nimi na Łużyce Górne i osłaniania głównej drogi z Breslau do Drezna aż do przybycia 7 Korpusu Armii. (...) Trzy szwadrony lekkiej kawalerii, które również niedawno zostały zreformowane, zostały przeniesione przez generała porucznika von Thielmanna pod dowództwem porucznika - Generał von Mörner do Görlitz. W Sorau stacjonował major von Trosky z 7 Korpusu Armii z kilkoma setkami ludzi, którzy zbierali rekonwalescentów.

⁴⁸ M. Baranowski, *Zapomniana bitwa epoki napoleońskiej*, „Roczniki Humanistyczne” 2007, T. LV, z. 2.

⁴⁹ Tamże, s. 184 i n.

Dalsze poszukiwania doprowadziły do odnalezienia rodziny pastora L.E.O. Richtera: okazało się, że jego ojciec, Johann Gottfried Ohnefalsch, był pastorem w Rampitz (Rąpice woj. lubuskie); w związku małżeńskim miał 4 synów i córkę. Rodzina Richter związana z terenami Łużyc w XVIII w. zamieszkiwała m.in. w Schacksdorfie, miejscowości położonej tuż za Odrą w prostej linii ok. 40 km od Sorau.

Podsumowując, można domniemywać, że pastor kaznodzieja polowy Leopold Ehregott Ohnefalsch Richter został zwerbowany doraźnie do Korpusu Saskiego ok. połowy 1812 r.; przebył całą trasę, tj. od granicy Saksonii do Podlasia, a następnie w odwrocie wojsk saskich od Podlasia do Kalisza. Z pewnością był świadkiem wielu tragedii, w tym jego kolegów-pastorów, a czarę goryczy przelewały wyznania żołnierzy podczas spowiedzi. Późniejsze jego losy można opisać w dwójnasób. Mogło być tak, że w dalszym marszu resztek wojsk saskich zginął, jednak taki fakt byłby z pewnością odnotowany w kronikach oddziału. Bardziej prawdopodobnym wydaje się, że pastor L.E.O. Richter jako młodzieniec podejmując funkcję kaznodziei polowego niezupełnie był świadom, czym jest wojna. Zmęczenie „materiału” widoczne w cytowanych opisach dopadło także jego, a punktem kulminacyjnym była bitwa pod Kaliszem. Z moich badań metrykaliów kaliskich ewangelików wynika, że po tej bitwie ok. 1814 r. pojawia się grupa sukienników, którzy sami lub ich ojcowie służyli w wojsku różnych armii. Z dużym prawdopodobieństwem mogą stwierdzić, że mogli to być dezercerzy zarówno z armii pruskiej jak i saskiej, którzy wojny mieli już dosyć. Zapewne nie wszyscy podawali w metrykaliach (np. wpisach małżeństw) swego ostatniego zawodu z różnych przyczyn. Pastor L.E.O. Richter, który jak podaje ostatnie źródło „pozostał chory w Sorau (Żary)”, mając niespełna roczny staż pracy kaznodziei polowego postąpił podobnie. Rezygnując z dalszej pracy być może powrócił do miejsca przodków, oddalonego niespełna 40 km, tj. do miejscowości Schacksdorf.

*

Do tematu białostockich pastorów należy dodać, że w latach 1826-1838 posługę duszpasterską pełnił pastor Haupt, który przyjechał do Białegostoku z miejscowości Sobiesęki (parafia kaliska). W okresie 1838–1866 proboszczem parafii był ks. Teodor Tuiscon Küntzel, urodzony w Sieradzu (diecezji kaliskiej). Właśnie temu pastorowi, dzięki jego wyjątkowo czytelnym i stosunkowo obszernym wpisom do poszczególnych zdarzeń (chrzest, małżeństwo, zgon) zawdzięczamy możliwość pozyskania dużej wiedzy o poszczególnych członkach wspólnoty ewangelickiej w Białymstoku i okolicznych miejscowościach.

*

Tak oto znacznie poszerzyła się nasza wiedza o pastorach kaznodziejach polowych noszących nazwiska Bretschneider i Richter. Uważny Czytelnik z pewnością zauważył, że w obu artykułach zwracam uwagę zwłaszcza na osobę Karola Rothe, który – jak podają źródła – był pierwszym sukiennikiem w Supraślu, i na to, co łączy Podlasie ze Śląskiem, a również i z miastem Kalisz. Związki Podlasia (Obwodu Białostockiego, a także Supraśla) z Kaliszem w odniesieniu do sukiennictwa i, jak się okazuje, także wojskowości są bezsprzeczne, co udowadniałem podczas wykładu online 30 marca 2023 r., na zaproszenie władz Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk.

*

W trakcie składania materiałów do artykułu trafiłem – jak sądzę – na dowody na to, że pierwszy sukiennik w Supraślu, Karol Rothe, był również związany ze środowiskiem wojskowym, lecz o tym należałoby opowiedzieć już w innej publikacji.

Achmatowicz Murstafa										kpt.		kpt.
Altenberg	szt. kpt.											
Azulewicz David										ppor.		ppor.
Baranowski												
Baranowski I Murstafa Murza										szt. kpt.		szt. kpt.
Baranowski II Murstafa Murza										szt. kpt.		szt. kpt.
Baranowski Alexander Murza									por.			por.
Baranowski David Murza									por.			por.
Baranowski Jakub Murza										ppłk		ppłk
Baranowski Janus Murza										płk		płk

Baranowski Józef Murza									ppor.		ppor.
Baranowski Zahasrias Murza I									ppor.		ppor.
Baranowski Zahasrias Murza II									ppor.		kpt.
Bartkowski						cornet		ppor.		ppor.	
Beier											
Bialinsky						ppor.		ppor.		ppor.	
Biehan											
Blacha						cornet		cornet		ppor.	
Boltz						por.		por.			
Borowski											
Bosowski											
Brettschneider										pastor	
Brunitowski						ppor.		ppor.		por.	
Buczacky Jan								cornet		cornet	cornet
Chatechi Jakob								cornet		cornet	cornet

Ciemnie- niewsky																		
Corsep			ppor.	ppor.					ppor.					por.				szt. kpt.
Czudnu- chowsky																		
Dallmer																		cornet
Dallmer																		
Diezelsky																		
Domnisch			cornet	cornet					cornet									ppor.
Drygalsky			cornet	cornet					cornet									ppor.
Drygalsky																		
Feege			szt. kpt.	szt. kpt.					szt. kpt.									kpt.
Fischfeldt			cornet	ppor.					ppor.									ppor.
Furten- bach																		
Ganguin			kwater	kwater					kwater									kwater
Gebhardt																		
Geitner													chirurg					chirurg
Gerhardt			por.	por.					por.					szt. kpt.				szt. kpt.
Glaser			plk	plk					plk					plk				plk
Glaser		mjr	ppor.	ppor.					ppor.					ppor.				ppor.
Glaser			cornet	cornet					cornet					ppor.				ppor.
Glaser																		
Goll			por.	por.					por.					szt. kpt.				szt. kpt.
Golnitz			ppor.	ppor.					ppor.					ppor.				ppor.
Gottberg			ppor.	ppor.					ppor.					ppor.				ppor.

Grabow-sky			cornet		cornet		cornet		ppor.		
Gunter d-ca		gen. mjr	gen. por		gen. por.		gen. por.		gen. por.		
Halletius									cornet		
Hanow		por.	por.								
Hdvell											
Heilsberg				plk							
Hemrichs									kwater		
Hendwe-iler							cornet		cornet		
Hercker											
Hohen-stock				gen. mjr							
Hülsen											
Jeanneret											
John							cornet		cornet		
Jost											
Jurgas		chirurg	chirurg		zmarl		cornet		cornet		cornet
Juszinsky David											
Kadzicki											
Kall		mjr	plk	kpt.	plk				plk		
Knebel				kpt.							
Konarsky		por.	por.		por.				kpt.		
Kopka											kwater
Kopka I		ppor.	ppor.		ppor.				ppor.		

Wachowski		cornet		ppor.					ppor.	
Wachowski										
Walles										
Walther		cornet								
Wegnern		ppor.		ppor.					ppor.	
Westendorf										
Wilczewski		por.		por.				por.		szt. kpt.
Wilde		mjr		mjr					mjr	
Wildowski		cornet		ppor.				ppor.		ppor.
Wimmer								cornet	ppor.	
Wiszniewski									cornet	
Witzleben		ppor.		ppor.					ppor.	
Wollenweber										
Wolski		por.		por.				por.		por.
Woytkowski									cornet	
Zaleski									cornet	
Ziegler										
Zielinski		ppor.		ppor.				ppor.		
Zeromski								cornet		ppor.

Tabela 2. Nazwiska oficerów Bośniak-Towarzysz-Ułan z okresu odpowiednio do 1800, 1800-1806 i 1806-1827. Tabela pozwala prześledzić losy oficerów – służbę na podstawie listy rankingowej za rok 1806 opublikowanej w 1827 roku (wpisy w języku niemieckim) oraz Tajnego Archiwum Państwa Pruskiego (pisane odręcznie w języku niemieckim). Rozwinięcie skrótów oraz tłumaczenie: *gest.* (*gestorben*) – zmarł, *gebl.* (*geblieben*) – pozostał, *pens.* (*pension*) – emerytura, *versch.* (*verschollen*) – zaginął, *Jahr des Absterbens* – rok śmierci, *Dienst Verbliebenen* – pozostał w służbie, *Dienstverhältnis* – stan służby, *agrr.* (*abertragen*) – przeniesiony (do innej jednostki)

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Achmatowicz Mustafa	x	
Altenberg	1810 Sc. Lt. im.1 Ulan Rgt dim.	x
Azulewicz David	x	x
Baranowski	x	x
Baranowski I Mustafa Murza	x	x
Baranowski II Mustafa Murza	x	x
Baranowsky Alexander Murza	x	x
Baranowsky David Murza	x	x
Baranowsky Jakub Murza	x	x
Baranowsky Janus Murza	x	x
Baranowsky Józef Murza	x	x
Baranowsky Zaharias Murza I	x	x
Baranowsky Zaharias Murza II	1807 dim.	x
Bartkowsky	1807 St. Rittm. u.pes., 1827 Burgermstr. (Burmistrz) zu Passenheim (Pasym)	x
Beier Johann Peter Paul	1827 Gen. Mjr u. Remonte In- specteur.	x
Bialinsky	x	x

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Biehan	x	x
Blacha (adjutant)	1820 agr. Oberst 2 Hus. Rgt, gest.	x
Boltz	x	x
Borowski	x	x
Bosowsky	x	x
Brettschneider (kaznodzieja polowy)	Brettschneider został pastorem w Germau	x
Brunitowsky	x	x
Buczacki Jan	x	x
Canitz (vel Dalwitz) Carl Wih. Ernst	1807 Sec. Lt., 1812 Schles. Ulanen Rgt	x
Chatechi Jakob	1807 m. Pens. dim. u. verschollen	x
Ciemieniewsky Hiacynt	1814 St. Rittm. im 1 Ulan Rgt m. B.G. dim. 1815 Cher. Als wirt Rittm. U.A.U.	1802/Rgt Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt.
Corsep Friedrich	1806 m. pens. dim., 1819 gest.	1784/Bosniaken Nr 9, 1800/Towarzysz Nr 9
Czudnuchowsky	x	x
Dallmer I Eugen	x	x
Dallmer II Franz	1813 St. Rittm. im 2 Ulan Rgt, geblieb.	x
Dawnarowitz Alexander	x	1774/Bosniaken Nr 9
Diezelsky	1808 im Ulanen Rgt, als Ob. Lt. mit R.U. dim., 1821 pens.	x
Domnisch Otto	1806 Pr. Lt. 1807 gest.	1793/Bosniaken Nr 9
Drigalsky Johann Friedrich	1820 Cap. U. Kreis Offic. D.d. Bend, als Maj. m. A.U. u. Pens. dim.	1799/Bosniaken Nr 9, 1800/Bat. Towarzysz Nr 12
Drygalsky Alexander	1813 im. 1 Ulan Rgt gest.	1792/Bosniaken Nr 9
Feege	x	x
Fischfeldt Friedrich	x	1804/Bat. Towarzysz Nr 12
Furtenbach	1809 St. Rittm. im.1 Ulan Rgt, dim,	x

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Ganguin	x	x
Gebhardt	1811 aggr. St. Rittm. D. Garde Ulan Esc., dim. U. als Postmstr. in Ruppın verfort.	x
Geitner	1817 Regts. Arzt des 1 Ulan Rgt, m. Pens. dim.	x
Gerhardt (lub Gebhard)	1807 geblieben.	x
Glaser	1806 Rittm. 1807 ausg., 1809 maj., 1813 gest.	x
Göll	1806 Com., 1807 ausg., 1808 Ob. Lt., 1809 als Ob. M. Pens. dim. 1823 gest.	x
Golnitz	1815 aggr. Maj. Ostpr. Low. Cav. Rgt, als Ob. Lt. M. Pes. dim.	x
Gottberg	x	x
Grabowsky	1816 aggr. Maj. 1 Hus. Ldw. Cav. M. W.G.u. A.U. dim. 1824 Landracht Bromberg (Bydgoszcz)	x
Groebeu v. d.	1806 ernannt, 1827 Ob. U. Chef des Gen. Stabs beim II A.C.	x
Günter gen. Lt. d-ca	zmarł 1803	x
Halletius	x	x
Hanow	x	x
Herter Feldprediger (kaznodzieja polowy)	f. Abgang d. Fusil. Bat. Wakenitz in der 1. Ostpr. Fusil. Brig.	x
Hdvell	x	x
Heilsberg	x	x
Hemrichs	1810 Sc. Lt. u. R. D. M. im 1 Ulan Rgt, Entlassen.	x
Hendweiler	1807 dim. 1808 Char. als Rittm., 1824 Landracht in Lennep.	x

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Hercker	f. Abgang d. Fusil. Bat. Wahlenitz in der 1. Ostpr. Fusil. Brig.	x
Hohenstock	x	x
Jeanneret Ferdinand Wilhelm	1815 gen. Mjr, u.Com. D. Res. Cav. v. d. Rhein. Ldw., m. Pens. dim.	x
John D.	1827 Maj. im 1 Ulan Rgt	x
Jost	x	x
Jurgas	x	x
Juszinsky David	x	x
Kadzicki	x	x
Kall George Friedrich	1807 emer., 1812 gest.	1766/Husaren Rgt Lossow Nr 5, 1784/Bosniaken, Nr 9
Kayser	1812 Maj. Im 2 Ulan Rgt, als Ob. Lt. M. Pens. dim. 1819 gest.	x
Knebel Friedrich	x	1770/Bosniaken Nr 9
Konarsky	1806 m. Pens. dim. 1824 gest.	x
Kolaczkowski	1806 ernannt, 1807 Sc. Lt. u. dim.	x
Kopka Carl	x	1788/Bosniaken Nr 9, 1801/Towarzysz Nr 9
Kopka I Leopold	1813 Maj. im 1 Ulan Rgt, als Ob. Lt. M. Pes. dim. 1824 Erlaubn. Fich Kopka v. Lossow neunen zu dürfen.	1770/Bosniaken, 1800/Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Kopka II Christian	x	1756/Bosniaken, Nr 9
Kopkow Carl Friedrich	1826 in Davishof bei Ortelsburg	kwatremistrz Bat. Towarzysz, 1807/Rgt Ulanen
Korycki Abraham	x	1796/Tataren Pulk
Kosinsky - chirurg	1807 m. Pens. dim.	x
Kruse Carl	x	1784/Bosniaken Nr 9
Kurnatowsky Aleksander	x	1778/Bosniaken Nr 9
Lagenpusch Friedrich	x	1792/Bosniaken Nr 9

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Ledebur Friedrich Ferdinand	1827 Rittm. 1 Ulan Rgt	1806/Bat.Towarzysz Nr 12 1808/Rgt Ulanen, 1808/ Westpr. Ulan Rgt
L'Estocq Heinrich d-ca gen Lt.	1814 Gen. dyw. Cav, gubernator Wrocławia, emer. 1815	x
Lipsky Alexander	x	1762, 17 marzec, St. Ritm., 1771 – Bosniaken 9, 2 Juny, 1778 Esc, Chef, zm. 28 sept.
Leo Eduard	1813 Pr. Lt. im 1 Ulan Rgt, an Wunden, gest.	1806/Bat. Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Lochow Friedrich	x	1779/Bosniaken Nr 9
Lossow Daniel Friedrich d-ca	x	1759/Husaren Rgt. Nr 5 GOLDAP
Lossow Johann Christoph	x	1771/ Bosniaken Nr 9
Lupinsky Stanislaus	1820 Rittm. u. Kreis Offic. d. d. Gerth., m. Inact. Geh. Augs.	1805/Bat. Towarzysz Nr 9, 1809/Westpr. Ulan Rgt, 1813/Branden. Ulan Rgt
Lupinski Vincent	1827 Maj. U. Com. des Ldw. Bts. 37 Inf. Rgt im 3 comd. Res. Low. Rgt	1805/Bat. Towarzysz Nr 9, 1809/Szchles. Ulan Rgt, 1813/Branden. Ulan Rgt
Majewski Leonhard	1807 Sc. Lt. dim. 1827 König Poln. (Królestwo Polskie) Cap. im Gren. Garde Rgt	1805/Bat. Towarzysz Nr 9
Manstein Alexander	1807 St. Rittm., gest.	1792/Bosniaken Nr 9
Marck Leopold	x	1786/Bosniaken Nr 9
Melech Mustafa	x	x
Meyer	x	x
Michaelis Johann	1811, v. Michaelis, Maj. u. Chef her 1 Ostpreus. Drov. Inv. Comp., gest	1784/Bosniaken Nr 9
Michaelis Christoph Friedrich	1816 Rittm. im. 7 Ulan Rgt, gest.	1805/Bat. Towarzysz Nr 9, 1808/Szchles. Ulan Rgt, 1813/7 Ulan Rgt
Mikołajewitz	x	x
Mörner	1822 Maj. im 5 Ulan Rgt, m. Inact. Geh. Augs. 1823 als Ob. Lt. Mit Pens. dim.	x
Motzer Christoph	x	1794/Bosniaken Nr 9

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Naurath Ernst Ludwig	1807 Pr. Lt. 1809 gest.	1797/Bosniaken Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Nettwitz Heinrich	x	1787/Bosniaken Nr 9
Netwitz Franz Ludwig	x	1790/Bosniaken Nr 9
Neubauer Johann	x	1786/Bosniaken Nr 9
Niemira Johann	1805 cornet Bat. Towarzysz 12	x
Niewina (Niemira)	1807 Sc. Lt., dim. 1808 Char. als Rittm.	x
Norelli	1816 aggr Rittm. 7 Hus. Rgt, gest.	x
Norelli	1812 aggr. d. Garn. Comp. des 2 Inf. Rgt, gest.	x
Oldakowsky	1806 ernannt, 1807 Sc. Lt. u. dim.	x
Ossowsky Thadeus (Ali)	x	1794/Bosniaken Nr 9
Piasetzky	1806 gest.	x
Podbielsky Nicodem	1827 Maj. im 4 Ulan Rgt	1803/Bat. Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt, 1822/4 Ulan Rgt
Podbielsky Jozef	1827 Rittm., im 1 Ulan Rgt	1806/Bat. Towarzysz Nr 9, 1807/Rgt Ulanen, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Poblotzky Jacob	1816 aggr. Rittm. 1 Westpr. Ldw. Cav. Rgt, dim. 1819 pens. 1824 gest.	1806/Reg. Towarzysz Nr 9
Podscharly	1827 Rittm. im 5 Ulan Rgt	x
Podscharly	x	x
Pott Carl Philip August	1807 sec. Lt. Hus. L' Estoq, 1807 Bat. Towarzysz 12, 1810 Schles. Ulanen nr 5	x
Preus Heinrich Insp. Adj.	1812 Cap. B. Train des mobil. A.C., gest.	1799/Bosniaken, 1800/Towarzysz Nr 12, adjutant gen. v. Guntera
Quintus	x	x
Ranser	x	x
Resteloot	1817 aggr. Maj. 3 Ulan Rgt. Mit 1/2 Geh. Ausg. 1826 gest.	x

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Roppelow	1806 gest.	x
Röstel	x	x
Rudziewitz David	x	x
Schenk	1817 aggr. Ob. Lt. 1 Hus. Rgt. Mit 1/2 Geh. Ausg. 1818 m. M.G. dim. u. gest.	x
Schimmelpfenning	x	x
Schimmelpfenning I	1806 als Ob. Lt. M. Pens. U. Bats. Unif. dim., 1815 gest.	x
Schimmelpfenning v.d. Oye	x	x
Schlichting	1807 Pr. Lt., 1810 Pens. dim.	x
Schon Ludwig	1806 gest.	1790/Bosniaken Nr 9
Schon Johan August	x	1806/Drag. Reg. Baczko Nr 7
Schroder	x	1796/Bosniaken Nr 9
Schultz Dietrich Wilhelm	x	1762/Husaren Reg. v. Reusch Nr.5, 1770/Bosniaken Nr 9
Schultz Joseph	x	1759/Husaren Reg. v. Reusch Nr.5, 1765/Bosniaken Nr 9
Schulz Gottlieb	x	1784/Bosniaken Nr 9
Schulz Johann Carl	x	1795/Bosniaken, 1800/Towarzysz Nr 9, 1813/Westpr. Ulan Rgt
Sfirmont Józef	x	x
Siemund Gustaw	x	1784/Bosniaken Nr 9
Sierakowsky Leopold	1806 Major, 1807 mit Pens. dim., 1808 Char. als Ob. Lt. u. Bats. Unif. 1819 gest.	1787/Bosniaken Nr 9
Slugocki Apolinary	1827 Maj. U. Com. des. 2 Batt. 5 Ldw. Rgt	1804/Bat. Towarzysz Nr 12, 1807/Rgt Ulanen, 1808/Szchles. Ulan Rgt
Sperber Friedrich	x	1800/Bat. Towarzysz Nr 12

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
St Paul	1813 Maj. U. Com. d. 3 Ulan Rgt, gest.	x
Stallen	1813 Sc. Lt. U. Redmurgs. Fuhrer im 2 Ulan Rgt, geblieben.	x
Stolterfoth	1809 Maj. im. Rgt Ulanen, m. Pens. u. R.U. dim. 1812 gest.	X
Startenfells d-ca gen. mjr	1827 Gen. Maj. U. Commandant von Schweidnitz (Świdnica)	x
Staszewsky	x	x
Stempkowski	1806 ernannt, 1807 dim.	x
Szarowetz Alexander	x	1800/Bat. Towarzysz Nr 12
Strantz	1809 Brandenb. Ulan Rgt	x
Talatzkow Anton	1808 Pr. Lt. im Ulan Rgt, als Rittm. m. Pens. dim. 1826 gest.	1784/Bosniaken Nr 9
Talatzkow Johann Anton	x	1800/Bat. Towarzysz Nr 12, 180/Rgt Ulanen
Tarlo Carl	1821 Rittm. U. Offic. B.d. Land. Gend. m. W.G. dim.	1800/Bat. Towarzysz Nr 12, 1807/Rgt Ulanen, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Thiele	1826 Rittm. im 2 Ulan Rgt, als Maj. m. A.U. u. Pens. dim.	x
Touzilowsky (Toczyłowski)	x	x
Tyszka Adam	1811 in der 1 Westpr. Prov. Inv. Esc., gest.	1801/Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Invaliden Comp.
Tyszka Leopold Wilhelm	1827 Rittm. im 2 Ulan Rgt	1806/Bat. Towarzysz Nr 12, 1807/Rgt Ulanen, 1808/Szchles. Ulan Rgt, 1811/Westpr. Ulan Rgt
Ulan Gezey	x	1795/Tataren Pulk (Hus. 12), 1800/Bat. Twarzysz Nr. 12
Ulan Abraham	x	1795/Tataren Pulk (Hus. 12), 1800/Bat. Twarzysz Nr. 12

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Ulan Alexander	x	1795/Tataren Pulk (Hus. 12), 1800/Bat. Towarzysz Nr. 12
Ultenberg	x	x
Unierzyski Thomas - quatermaister	1806 Sc. Lt., 1807 dim.	1805/Bat. Towarzysz Nr 12
Wachowsky Carl Friedrich Wilhelm	1816 Pr. Lt. Im 3 Ostpr. Ldw. Cav. Rgt ausg., 1817 Char. Als Rittm. U. Pens. 1820 gest.	1799/Bosniaken Nr 9
Wachowsky Carl	x	1784/Bosniaken Nr 9
Wachowsky Franz	x	1811/Husaren Rgt 6 Schimmelpfennig
Walles Carl	x	1788/Bosniaken Nr 9, 1797/oberförster Kupisken (Kupiszki) in Neu Ostpreussen
Walther Johann Dietrich	x	1802/Bat. Towarzysz Nr 12
Wegenern Johann Georg Gustav	1806 geblitben.	1794/Bosniaken Nr 9
Westendorff Daniel	x	1788/Bosniaken Nr 9
Wilczewsky Casimir	1811 Rittm. im 2 Ulan. Rgt, als Maj. m. Pens. dim.	1791/Bosniaken Nr 9, 1800/Bat. Towarzysz Nr 12, 1807/Rgt Ulanen, 1811/Szchles. Ulan Rgt
Wilden Johann	1807 als Ob. Lt. (p.pfk) na emer., 1825 zm.	1790/ Bosniaken, 1797/Bat. Towarzysz Nr 9
Wilden Gottlieb	x	Bosniaken Nr 9
Wildowski	1819 Rittm. im 3 Ulan Rgt, als Maj. m. W.G. u. A.U. dim. 1826 R.U. 1827 Landrath des Kreises Ragnit im Reg. Bez. Gumbinen	x
Wimmer Wilhelm	1820 Pr. Lt. U. Kress. Offic. D.d. Gend., ut. Inact.Geh. Ausg. 1824 gest.	1804/Bat. Towarzysz Nr 9, 1808/Westpr. Ulan Rgt
Wiszniewski Peter	1807 Sc. Lt., dim.	1806/Bat. Towarzysz Nr 9
Wiszniewski Ignatz	x	1806/Husaren Prittwitz Nr 5

Nazwisko, imiona	Rangliste der Königlich Preussischen Armee für das Jahr 1806- wyd. w 1827 r.	Tajne Archiwum Państwa Pruskiego – Lista nomenklatury oficerskiej
Witzleben Carl August	1827 Maj. U. Com. Des 1 Batt. 22 Ldw. Rgt	1795/Bosniaken Nr 9, 1796/Bat. Towarzysz Nr 9, 1811/Szchles. Ulan Rgt
Wollenweber Carl	x	1800/Bat. Towarzysz Nr 12
Wolski	1820 Ob. Lt. u. Com. Des 1. Gumbinn. Ldw. Rgt, als Ob. m. Pens. dim.	x
Woytkowski Balthasar	1807 Sc. Lt., dim.	1806/Bat. Towarzysz Nr 9
Zalewsky Albrecht	1807 Sc. Lt. dim.	1805/Bat. Towarzysz Nr 9
Ziegler Rudolpf	x	1787/Bosniaken
Zielinski Jacob	x	1800/Bat. Towarzysz Nr 12
Żeromski Ignatius	1827 Rittm. im 2 Ulan Rgt	1806/Bat. Towarzysz Nr 12, 1807/Rgt Ulanen, 1808/Szchles. Ulan Rgt

Tabela 3a. Metrykalia wojskowe Regimentu Bośniak-Towarzysz 1793-1803 na podstawie Portal Family Search, chrzty (<https://www.familysearch.org/search/catalog/572413?availability=Family%20History%20Library> /Mikrofilm 102694462/; <https://www.familysearch.org/search/catalog/219544?availability=Family%20History%20Library> /Mikrofilm 102439775/)

Nazwisko	Imiona	Rok	Imiona ojca	Szwadron-uwagi	Inni	Miejsce
Juledt	Carolina Louise	1796	Jacob	xxx	Podscharly, Krzosna, Fabrż	x
Kossowsky	Juliana	1796	Johann	Tyultz v.	Reitheldt, Scherwass	x
Nitschmann	Friedrich Wilhelm	1796	Andreas	Tyultz v.	Eseworsky	x
Astrich	Adam	1796	x	Leib Comp.	x	x
Auster	Johann	1796	Johann	Szepansky, kpt.	Auster, Holzinger, Bohlin, Willin	x
Boencke	Anne Regine	1796	Christoph	Szepansky, kpt.	Schirmacher, Melzer, Janke-witz, Schakanin, Zeudnain, Jaedckin, Somerienin	x
Direcks	Anna Justina	1796	x	Leib Comp.	x	x
Meerwaldt	Elisabeth	1796	Stephan	Plotho v., mjr	Reimann, Herndorst, Merelin, Lehrbalskin	x
Nowowie-sqy	Rosina	1796	x	Leib Comp.	x	x
Przeczinski	Anna	1796	x	Leib Comp.	x	x
Rothgeber	George Friedrich	1796	Friedrich	Plotho v., mjr	Kuskelaender, Sulost, Kisnerin, Braeunin-gin	x
Sass	Johann	1796	x	Leib Comp.	x	x
Schafrinzký	Marie Elisabeth	1796	Johann	Szepansky, kpt.	Neuman, Struve, Reimannin	x
Weidlich	Samuel	1796	Friedr. Emanuel	Plotho v., mjr	Schnee, Wichert, Szeg-muntzki	x

Nazwisko	Imiona	Rok	Imiona ojca	Szwadron- -uwagi	Inni	Miejsce
Adler	Benjamin	1797	Andreas	Konarsky v., mjr	Lapinski, do- ctor Wosten- berg	x
Becker	Willhelm	1797	Friedrich	Schimmelp- fenig v., mjr	Pfeissen, Bore- tius,	Kny- szyn
Borkowsky	Gottfried	1797	x	x	x	x
Dangelwitz	Anna Luise	1797	Martin	Corsep v. mjr	Uklansky v., Katzky, Kin- ledtin	Ro- gatzk
Endruns	Philipp	1797	Johann	Kall v., d-ca Reg. Towar- rzysz	x	x
Friedrich	George	1797	x	Schimmelp- fenig v., mjr	maj v., Kopka v. por., Gerhard	Kny- szyn
Fluch	Heinrich Theodor	1797	Samuel	Kall v. d-ca Reg. Towar- rzysz	x	x
Fronert	Friedrich	1797	Friedr.	Schimmelp- fenig v., mjr	Pomowicz	Kny- szyn
Graumann	Friedrich	1797	Gottlieb	Kall v., d-ca Reg. Towar- rzysz	Plinsky	x
Gregorzig	Caroline	1797	Johann	Szepansky, kpt.	Krossin, Polie- an, Stang, Moh- rin, Breunigin	x
Gross	Catharine Charlotte	1797	Martin	Plotho v., mjr	Bierman, Krebs, Arendtin, Schroederin, Reischelin	x
Gursky	Carl Lude- wig	1797	Jacob	Konarsky v., mjr	x	x
Hahnn	Maria	1797	Gottlieb	Schimmelp- fenig v., mjr	Knaurin	Kny- szyn
Helfgott	Anna Doro- thea	1797	Gottfr.	Corsep v., mjr	Tyszka, Sut- kowsky	Brańsk
Jacewicz	Louisa	1797	Johann	Schimmelp- fenig v., mjr	Wisniewsky	Kny- szyn
Kisiticza	Carl Le- opold	1797	x	Leib Comp.	x	x
Krupa	Ludewig	1797	x	x	x	x
Lewandow- sky	Johann	1797	Andreas	xxx	x	Brańsk

Nazwisko	Imiona	Rok	Imiona ojca	Szwadron- -uwagi	Inni	Miejsce
Markowskŷ	Christiana	1797	Christian	Konarsky v., mjr	Muszynsky	x
Melzer	Johann Friedrich	1797	Michael	Plotho v., mjr	Hoffmann, Weil, Melzer, Mauin, Langin	x
Morawskŷ	Johann Andreas	1797	Joseph	Naurath v., kpt.	Schlenger, Pelican, Lishin, Peulsin, Milizzen	x
Muezilewskŷ	Anne Catharine	1797	Jacob	Plotho v., mjr	Doerck, Wicherchert, Mokkerin, Hessin, Schultzin	x
Murawsky	Carl Ludwig Franz	1797	Michael	Corsep v., mjr	Schultz v. por., oficer Bierman, oficer Rosocha	Brańsk
Neureuter	Albertina	1797	Martin	Schimmelfenig v., mjr	Mayer v. cornet, Kopkin	Kny-szyn
Pfeiffer	Johann Friedrich	1797	Samuel	Szukowsky	x	x
Pietrzick	Henriette	1797	x	x	x	x
Pisassetzky	Rosalia	1797	Mat. Gff.	Schimmelfenig v., mjr	Kopka v. por., Pomowicz, Krzeczkowski	Kny-szyn
Pokiniewsky	Rosalia	1797	x	x	x	x
Posner	Friedrica	1797	x	x	x	x
Radzuhn	Friederica	1797	x	Kall v., d-ca Reg. Towarzystw	x	x
Reyfer	Juliane Wilhelmine	1797	x	Leib Comp.	x	x
Rochlow	Friedrich	1797	Michael	Konarsky v., mjr	Bauer	x
Rohrn	Johann Gottlieb	1797	Jacob	Szepansky, kpt.	Volckmann, Krebs, Reischell, Wicherchert, Degenkolbin, Krossin	x
Rother	Dorothea	1797	Carl	Schimmelfenig v., mjr	Kochanskin	Kny-szyn
Scharlach	Johann Friedrich	1797	x	x	x	Siemiatycze

Nazwisko	Imiona	Rok	Imiona ojca	Szwadron- uwagi	Inni	Miejsce
Schmidt	Anna Chri- stina	1797	Friedrich	Corsep v., mjr	Harbatzka, Per- schka	xxx
Schneider	Johann Frie- drich	1797	x	Leib Comp.	x	x
Sudikatis	Ferdinand	1797	x	Leib Comp.	x	x
Tifensee	Regina	1797	x	x	x	x
Waszulew- sky	Mattheus	1797	Anton	Konarsky v., mjr	Boetcher	Łomża
Willhelm	Sophia Wil- helmine	1797	Friedrich	Schimmelp- fenig v., mjr	Jablonskin	Kny- szyn
Wolfeil	Johanna Ju- stina	1797	Johann	x	Krunowska, Petzing	x
Wysnewsky	Catharina	1797	x	x	x	x
Zephler	Sophia	1797	x	Kall v., d-ca Reg. Towar- zysz	x	x
Jastrzemsky	Dorothea	1797	Jasti	x	x	x
Goellnotz	XXX	1798	x	Schimmelp- fenig v., mjr	Motzen v.	Kny- szyn
Gross	Friedrich	1799	Martin	x	Samlandtin, Lehrbahs, Wo- elck, Arendt, Krebsin, Blu- menthalin	x
Lehmann	Johann	1798	Friedrich	x	Raschell, Stru- we, Woelek, Hofmanin	x
Peteratis	Juliana	1798	Johann	Schimmelp- fenig v., mjr	Bergzahnin, Kaminska, Bur- kowsky	Kny- szyn
Piontkowsky	Catharine Amlie	1799	Paul	Naurath v., kpt.	Eder, Mill, Phi- lip, Reischelin, Hausknechtin	x
Rau	Friedrich Leopold	1798	Jacob	Corsep v., mjr	Lange, Roh- mann, Gross	Brańsk
Rozinski	Philippina Louise	1798		x	Blacha v., Gari- guin	Tyko- cin
Schaffriasky	Anne	1798	Johann	Hahalt v.	Wichert, Baum- gart, Ohrt- mann, Tedma- nin, Willin	x
Thron	Henriette	1798	Johann	Schimmelp- fenig v., mjr	Lagenpusch,	Kny- szyn

Nazwisko	Imiona	Rok	Imiona ojca	Szwadron-uwagi	Inni	Miejsce
Bretschneider	Augusta Dorothea Joh. Henri- riet.	1799	August Heinrich	pastor	Blacha v., Wi- chert v., Werner v., Rozonsky, Wacheitz v., Gerhardt v.	Biały- stok
Kayser v.	Henriette Emilie	1799	Carl Friedr. Wilhelm	Kayser v.	Hep- linsky, Chorang, Bla- cha v., Rozin- sky v.	Tyko- cin
Kall v.	Wilhelm Ferdinand	1799	Friedrich George	Kall v.	Sernadzky v., Halliburdon v., Sierakowsky v.	x
Bretschneider	Adolph Hein. Friedr. Willh. Otto	1800	August Heinrich	pastor	Kluge v. por., Derschad v., kpt., Luka – chirurg, Row- nowsky, Klin- sphin v.	Biały- stok
Bretschneider	Emilie Hen- riette Le- opoldina	1801	August Heinrich	pastor	Wachowsky v., mjr, Jackstein, Wachowskin v., Rosinsky, Bla- cha v.	Biały- stok
Conrad		1800	Johann	x	x	Drohi- czyn
Schultz	Carolina	1800	Johann	Kall v.	Templin, Lan- gheim, Koebe	Biały- stok
Kall v.	Heinrich Jo- hann	1801	Friedrich George	Kall v., d-ca Reg. Towa- rzysz	Gunter gen. por., Kopka v., por., Heydewe- iltz v., cornret, Kuszeln v.	Zabtu- dów
Schuppe v.	Emilie Jean- nette Will- helmine	1801	Johann Willhelm	Leib Comp.	Kayser por., Grabowsky v., por., Heplinius, Werse	Tyko- cin
St. Paul de v.	Julius Hein- rich Friedr. Reinh.	1803	Friedr. Willh. Le- opold	St. Paul de v.	Gunter v. gen por., Kall v., Wohlggemuth, St. Paul de v.	Wy- szków
Sierakow- sky v.	Friederica Concordia Erdmuth	1800	Samuel Friedrich	Sierakow- sky v.	Gerhardt v., Schlioting v., Glodkowsky	x

Tabela 3b. Metrykalia wojskowe Regimentu Bośniak-Towarzysz 1793-1803 na podstawie Portal Family Search, bierzmowania

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Kallgau	Eva	1802	x	Bielsk
Plath	Juliana	1803	x	Bielsk
Winklern	Charlotte	1803	x	Bielsk
Aderold	Wilhelmine	1801	x	Boćki
Meissner	Friedrich	1802	Touzilowsky	Boćki
Blumenthal	Charlotte	1802	x	Boćki
Kallgau	Joseph	1802	x	Boćki
Hennig	Johann	1802	x	Boćki ur. w Kaliszu
Kuhn	Caterina	1798	Ziegler v.	Bransk
Bracky	Chrystyan	1802	Ziegler v.	Bransk
Flach	Willhelm	1802	Ziegler v.	Brańsk
Grunert	Carl	1802	Ziegler v.x	Brańsk
Amend	Johan Friedrich	1802	Ziegler v.	Brańsk
Hollstein	Ludewig	1802	x	Ciechanowiec
Schauber		1802	x	Dobrzyniewo
Heimer	Carl Friedrich	1797	xxx	Drohiczyn
Raulin	Gottlieb	1797	x	Drohiczyn
x	Peter Ludewig	1797	x	Drohiczyn
x	Ana Maria Florentina	1797	x	Drohiczyn
x	Juliana	1797	x	Drohiczyn
Kleszeln	Gottlieb	1797	x	Drohiczyn
Ruprecht	Louise	1801	x	Drohiczyn
Zimerman	Johan Heinrich	1801	x	Drohiczyn
Dubnitzky	Tobias	1801	x	Drohiczyn
Daumann	Christian	1801	x	Drohiczyn
Saat	Friedrich Willhelm	1802	x	Drohiczyn
Schimelfenig	Justine	1802	x	Drohiczyn
Jastrzembzsky	Luisse	1802	x	Drohiczyn
Hortel	Wilhelmine	1802	x	Drohiczyn
Otto	Gottlieb	1802	x	Elk
Schmidt	Andreas	1800	x	Gołdap
Madewsky	Charlotte	1802	Sierakow- sky v.	Goniądz
Russ	Louise	1801	x	Jasionówka
Seiack	Johan Heinrich	1803	x	Jedwabne
Ribaczky	Catharina	1798	Schimelfenig	Knyszyn
Schrotter	Carl Ludewig	1798	Schimelfenig	Knyszyn

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Zdonzok	Adam	1798	Schimelfenig	Knyszyn
Zdonzok	Maria	1798	Schimelfenig	Knyszyn
Szulkowsky	Barbara	1798	Schimelfenig	Knyszyn
Rodzenin	Charlotta	1798	Michaelis	Knyszyn
Gorschalky	Friedrich Wilhelm	1801	x	Knyszyn
Neumanin	Caroline	1801	x	Knyszyn
Jadschewitz	Henrietta	1801	x	Knyszyn
Krampowska	Louise	1801	x	Knyszyn
Muller	Johann Christian	1802	x	Knyszyn
Schroedern	Beate	1802	x	Knyszyn
Garboszewska	Friederica	1802	x	Knyszyn
x	Louise Henriette	1802	x	Knyszyn
Plaschke	Maximilian	1802	x	Knyszyn
Saat	Johann Simon	1802	x	Knyszyn
Muller	Friedrich	1802	x	Knyszyn
Pfeifer	Carolina	1803	x	Knyszyn
Just	Johann	1797	x	Łomża
Brosch	Heinrich	1797	Konarsky v.	Łomża
Nuss	Gottfried	1797	Konarsky v.	Łomża
Iwan	Barbara	1797	Konarsky v.	Łomża
Majewsky	Juliana	1797	Konarsky v.	Łomża
Wnenta	Mathias	1801	x	Łomża
Bettner	Maria	1801	x	Łomża
Wach	Friedrich	1801	x	Łomża
Gerhardt v.	Louise	1802	x	Łomża
Putzky	Michael	1802	x	Łomża
Geyder	Erdman	1803	x	Łomża
Wilenczechy	Jacob	1797	x	Łomża - Konary
x	Louisa Amalia	1797	x	Łomża - Kopiski
Krausen	Carolina	1802	x	Łomża - Kopiski
		1802	x	Mikołajki
Schobert	Rosina August. Ludow.	1802	x	Niemirów
Horwarth	Maria	1798	Goell	Ostrołęka
Heppel	Bernhard	1798	x	Ostrołęka
Woyczykewicz	Friedrich	1798	x	Ostrołęka
x	Maria Jacobina	1798	Kurnatowsky	Ostrołęka
Jordans	Eleonore	1798	x	Ostrołęka
Pomomize	Helena Eleonore	1798	x	Ostrołęka

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Neureuter	Carolina	1798	x	Ostrołęka
Braun	Carl David	1801	x	Ostrołęka
Blenau	Gottlieb Wilhelm	1801	x	Ostrołęka
Weidner	Carl Ludwig	1801	x	Ostrołęka
Dander	Carl	1802	x	Ostrołęka
Lewandowsky	Luise	1802	x	Ostrołęka
Schoberten	Caroline Wilhelmine	1802	x	Ostrołęka
Huebner	Chrystyan	1802	x	Ostrołęka
Lauen	Dorothea	1802	x	Ostrołęka
Rudatis, oficer	Ephraim	1802	x	Ostrołęka
Kowalsky, oficer	Martin	1802	x	Ostrołęka
Reich	Carl Leopold	1802	x	Ostrołęka
Dolinsky	Gottlieb	1802	x	Ostrołęka
Jablonsky	Michael	1802	x	Ostrołęka
Sokolowska	Juliana	1801	Wilde	Ostrów
Jaegern	Dorothea	1801	x	Ostrów
Zachen	Maria	1801	Wilde	Ostrów
Michaelis	Friedrich	1801	x	Ostrów
Blumen	Louise	1801	x	Ostrów
Schiman	Juliane	1801	x	Ostrów
Knoefke	Caroline	1802	Rottevit v.	Ostrów
Giserius	Maria	1802	Rottevit v.	Ostrów
Papen	Albertina	1802	x	Ostrów
Sokolowsky	Juliane	1802	x	Ostrów
Wendel	Barbara Louise	1797	x	Siemiatycze
Wolfen	Carolina	1798	x	Siemiatycze
Lasy	Carl	1798	x	Siemiatycze
Lorenz	Fredrich	1798	x	Siemiatycze
Michaelis	Dorothea	1801	x	Siemiatycze
Schultzen	Julia	1802	x	Siemiatycze
x	Gottfried	1802	x	Siemiatycze
Matczewska	Maria	1802	x	Siemiatycze
Piwko	Johanna Caroline	1802	x	Sokółka
Jonk	Johan Ernst	1802	x	Sokółka
Lutoinnstadt	Joulian	1802	x	Sokółka
Woczykewicz	x	1802	x	Sokółka
Jerbaszewski	Louise	1802	x	Sokółka
Stroy	Wilhelmina	1797	Leib Comp.	Tykocin

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Grigatis	Anna	1797	Leib Comp.	Tykocin
Stroy	x	1797	Leib Comp.	Tykocin
Sclabe z d. Kowalzeg	Eva	1797	Leib Comp.	Tykocin
Gaworowsky z d. Malskuhain	Anna	1797	Leib Comp.	Tykocin
Gajewsky z d. Leyk	Maria	1797	Leib Comp.	Tykocin
Rudates	Martin	1797	Leib Comp.	Tykocin
Głowa	Anna Dorothea	1797	Leib Comp.	Tykocin
Szikowsky	Anna Juliana	1797	Leib Comp.	Tykocin
Willembrecht	Louise	1798	x	Tykocin
Wicherten	Friederica	1798	x	Tykocin
Braunin	Barbara	1798	x	Tykocin
Schimendt	Johann Ferdinand	1798	x	Tykocin
Neudorfen	Justine	1798	x	Tykocin
x	Justine	1798	x	Tykocin
x	Maria Dorthea	1798	x	Tykocin
Matting	Tugendreich	1798	x	Tykocin
Radken	Dorothea	1798	Leib Comp.	Tykocin
Griguleis	Ludewig	1801	x	Tykocin
Schneidern	Maria	1801	x	Tykocin
Somern	Maria	1801	x	Tykocin
Gerhardt v.	Caroline	1802	x	Tykocin
Schieferin	Constantia	1802	x	Tykocin
Biermann	Wilhelm	1802	x	Tykocin
Veit	Michael	1802	x	Tykocin
Haber	Friedrich	1802	x	Tykocin
x	Carolina Amalia	1802	x	Tykocin
Szengeln	Sophia Friederica	1802	x	Tykocin
x	Carolina Amalia	1802	x	Tykocin
x	Dorothea	1802	x	Tykocin
x	Carolina	1802	x	Tykocin
Rothkams	Dorothea	1802	x	Tykocin
Muller	Susanne	1802	x	Tykocin
x	Johann	1802	x	Tykocin
Kindler	Peter	1802	x	Tykocin
Baczko	Maria	1802	x	Wizna
Anders	Louise	1802	x	Wizna

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Reich	Carl Daniel	1802	x	Wizna
Neureitern	Ana Maria	1803	x	Wizna
Sauer	Carl	1803	x	Wizna
Kowalsky	x	1798	x	Wizna
Kohtz	Carl Ludewig	1802	x	Wizna ur. w Bojanowie
Garris	Michael	1802	x	Wizna ur. w Bronowie
Allzeil	Christoph	1802	x	Wizna ur. w Zabrowie
Marks	Martin	1802	x	Wizna ur. w Bronowie
Salehowska	Wilhelmina	1798	x	Wizna – Kras
Schmidt	Michael	1802	x	Wizna ur. w Justków
Muller	Martin	1802	x	Wyszków
Pape	Ana Louise	1802	x	Wyszków
Slisnats	Maria	1802	x	Wyszków
Wistopfs	Johann	1802	x	Wyszków
Wistopfs	Gottlieb	1802	x	Wyszków
Merkisch	Johann	1797	Ziegler mjr	x
Lange	Charlotte	1797	Kall v.	x
Brzechentzky	Felicia	1797	Kall v.	x
Klein	Johan Heinrich	1797	Rostel v., mjr	x
Bander	Wilhelmina	1797	Rostel v., mjr	x
Głowa	Anna	1797	Rostel v., mjr	x
Bander	Carolina	1797	Rostel v., mjr	x
Lobrenz	Gottfried	1797	Rostel v., mjr	x
Podgursky	Francisca	1797	Rostel v., mjr	x
Jacewitz	Rosalia	1797	Rostel v. mjr	x
Pokynewsky	Rosalia	1797	Rostel v., mjr	x
Hahn	Maria	1797	Rostel v., mjr	x
Scharlech	Johann Ferdynand	1797	Rostel v., mjr	x
Novack	x	1797	Rottevit v.	x
Koechler	Carl	1797	Rottevit v.	x
Scherwinsky	Friedrich	1797	Rottevit v.	x
Baum	Anna Maria	1797	x	x
Wegdebach	Dorothea	1797	Schimelpfenig.v.	x
Wilhelm	Johann	1797	Konarsky v.	x

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Bernin	Elizabeth	1798	Wielutzky	x
Casoatis	Friedrich	1798	Wielutzky	x
x	Carolina	1798	x	x
Kuhn	Caterina	1798	Ziegler v.	x
x	Juliana	1798	Schimelpfenig v.	x
Graumann	Elizabeth	1798	Kall v.	x
Brandten	Dorothea	1801	x	x
Schultz	x	1801	Feege v., mjr	x
Schwardt	x	1801	Feege v., mjr	x
Albrecht	Franz	1801	Feege v., mjr	x
Motheater	x	1801	Matzer v.	x
Knauer	Johan	1801	Matzer v.	x
Lampe	Gottfried	1801	Kurnatowsky v.	x
Wikkeph	Johanna Eleonore	1801	x	x
Podleszryn	Dorothea Regina Anna	1801	x	x
Sibert	Juliane	1802	x	x
Radzun	Leopold	1802	x	x
Gross	Gottfried	1802	x	x
Ehlert	Susanne	1802	Ziegler v., mjr	x
Endrans	Christina	1802	Ziegler v., mjr	x
Wulf	Wilhelmine	1802	Ziegler v., mjr	x
Laaser	Johann	1802	Ziegler v., mjr	x
Lienbaum	Friedrich	1802	Schimelpfenig v.	x
Andreas	Carl	1802	Schimelpfenig v.	x
Meyern	Julia	1802	x	x
Neumann	Luise	1802	x	x
Bracky	Maria	1802	x	x
Cascatis	Ludewig Carl	1802	x	x
Rudatis, oficer	Carl Ludewig	1802	x	x
Voght	Christina	1802	x	x
Ekkard	Eleonore	1802	x	x
Haman	Catherine	1802	x	x
Pawlowsky	Eleonore	1802	x	x
Simon	Catherine	1802	Schimelpfenig	x
Honigen	Henriette	1802	Schimelpfenig	x

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Haman	Wilhelmine	1802	Schimelpfenig	x
Tischewska	Christine	1802	Schimelpfenig	x
Kinstel v.	Gustav	1802	Schimelpfenig	x
Kischke	Daniel	1802	Schimelpfenig	x
Pienkowsky	Chrystyan	1802	Schimelpfenig	x
Reinhold	Heinrich	1802	x	x
Hoffmanin	Maria Dorothea Elizabeth	1802	x	x
Somer	Michael	1803	x	x
Somer	Christyana	1803	x	x
Plath	Christian	1803	x	x
Bandern	Euprosina	1803	x	x
Iwanowitz	Johann	1803	x	x
Felberg	Christian	1803	x	x
Rimann	Carl Ludewig	1803	x	x
Raulin	Gottlieb	1803	x	x
Bezlach	Christian	1803	x	x
Somern	Carolina	1803	x	x
Zadikatis	Catharina	1803	x	x
Willemsth	Gottfried	1803	x	x
Domscheit	Johan	1803	x	x
Schwartz	Ernst	1803	x	x
Marohn	Carl	1803	x	x
Rozinsky	Fredrich	1803	x	x
Cesnianky	Maria	1797	Kall	Zabłudów
Goban	Christina	1797	Kall	Zabłudów
Protschkys	Gottlieb	1797	Kall	Zabłudów
Putschke	Johann	1797	Kall	Zabłudów
Haman	Johann	1797	Kall	Zabłudów
Schmidt	Johan	1802	Leib Comp.	Zabłudów
Gronert	Justine	1802	x	Zabłudów
Menzel	Henriette	1802	x	Zabłudów
Jenzowna	Louise	1802	x	Zabłudów
Luchtowna	Maria	1802	x	Zabłudów

Tabela 3c. Metrykalia wojskowe Regimentu Bośniak-Towarzysz 1793-1803 na podstawie Portal Family Search, małżeństwa

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Bohnke	1796	ur. 1770	Saffranin	Schultz v.	x
Kowalsky	1797	7 November	Skibonsky	Leib Comp.	Tykocin
Beck	1797	x	Pawlowska	Touzilowsky (Toczyłowski)	x
Böttcher	1797	10 July	Conrad	Konarsky v., mjr	Łomża
Cras	1797	x	Simon	x	Bożażewo
Fünfstack	1797	27 November	Schwed	Leib Comp.	Tykocin
Groen	1797	3 July	Ostkein	x	x
Hennitte	1797	14 May	x	Rostel v.	x
Kiehr	1797	x	Brokiewský	Ritthardt v.	Boćki
Kleemann	1797	x	Gollingin	x	Boćki
Kopratis	1797	19 November	Fischer	Leib Comp.	Tykocin
Koschnerit	1797	ur. 1769	Ensoleitite	Schimelpfening v.	x
Kurihneras	1797	x	x	Leib Comp.	Tykocin
Mathullatis	1797	November	Kufersky	Rottevit v.	Ostrów
Meissner	1797	3 May	Fellinewsky	Schimelpfening v.	Ostrołęka
Mellinowsky	1797	ur. 1762	Rutkowsky	x	Drohiczyn
Model, podof.	1797	19 Nov., ur. 1764	Campen	Leib Comp.	Tykocin
Nuckert	1797	26 Nov., ur. 1766	Ramsin	Kall v.	Zabłudów
Prozynewsky	1797	x	Klammern	x	Ostrów
Retscheit	1797	x	Modszilewsky	x	x
Routzke	1797	31 May	x	Schimelpfening v.	Ostrołęka
Sauer	1797	18 May	Kossalkowsansky	Rostel v.	Wyszków
Schlabie	1797	16 September	Lowistowsky	Leib Comp.	Olecko-Sokółka
Schmidt	1797	December	Karrasch	Rottevit v.	Ostrów

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Schumann	1797	30 Nov., ur.1768	Jentbowa	Kall v.	Zabłudów
Tiedemann	1797		Bigang	x	Drohiczyn
Welzel	1797	x	Foltin	Ritthardt v.	x
Werlitz	1797	x	x	Schimelpfenig v.	Ostrołęka
Wirth	1797	26 September	Fethorna	Kall v.	Tykocin
Wysotzky	1797	ur. 1775	Iwanowna	Glaser v.	Drohiczyn
Abend	1798	6 September	Paper	Schimelpfenig v., mjr	Brańsk
Aschmonaitis	1798	1 January	Endrullatis	Rottevit v.	x
Backus	1798	x	Faleinen	Kall v.	x
Bergat	1798	x	Woycekowka	x	Ostrołęka
Bloek	1798	26 September	May	x	x
Bretschneider	1798	22 April	Blacha von	pastor	Tykocin
Brzezinsky	1798	30 July	Ehrhardt	Rostel v.	x
Hempler	1798	6 September	Grossmann	Jirgon v.	Brańsk
Federmann	1798	x	Jestrzemska	Schimelpfenig v., mjr	Knyszyn
Feege	1798	7 February	Wachowska	Feege v., mjr	Boćki
Föhrer	1798	x	Vicenty	xxx	Boćki
Gellner	1798	November	Manowska	Schimelpfenig	x
Gerheid	1798	x	Augustatis	Forgwalds v.	x
Grunwaldt v.	1798	4 September	Zorken	x	Boćki
Günther	1798	4 September	Schwartzten	Forgwalds v.	Boćki
Hoelzel	1798	26 September	Kowalsky	Schimelpfenig v., mjr	x
Hoffman	1798	26 July	Lange	Kall v.	x
Jackschatis	1798	12 June	Borowsky	Schimelpfenig v., mjr	x
Kopczinsky	1798	x	Janezch	Glaser v.	Drohiczyn
Krzeckowsky	1798	7 February	Iwanowska	Schimelpfenig v., mjr	x

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Kurtz	1798	November	Laurinin	Schimelpfening v.	x
Lehnert	1798	x	Jameschate	Jirgon v.	x
Lindenau	1798	November	Luknerrn	Schimelpfening v.	x
Loeper	1798	8 July	RosteitIn	Leib Comp.	x
Mauritz	1798	17 January	Flicken	Baczko mjr	x
Neubauer	1798	x	Gobipen	Feege v., mjr	x
Neumann	1798	x	Schmidten	Kall v.	x
Noack	1798	x	Higang	Rottevitv v.	Ostrów
Repka	1798	x	Polezka	Schimelpfening v.	Knyszyn
Schade	1798	November	Kewer	Kall v.	x
Schaefer	1798	7 February	Kindzora	Schimelpfening v.	Knyszyn
Schick	1798	19 January	Limpertin	Leib Comp.	Tykocin
Schmidt	1798	November	Maarach	Forgwalds v.	x
Spruth	1798	26 January	Karschau	Konarsky v., mjr	x
Stagen	1798	1 June	Golombissin	Golombiissin v.	x
Stanislawsky	1798	7 December	Mihers	Roestel v., mjr	x
Szimawsky	1798	13 May	Jakinowka	Leib Comp.	Tykocin
Thurall	1798	7 September	Gregors	Forgwalds v.	Bocki
Treptau	1798	February	Kleinin	Rottevitv v.	Knyszyn
Wenskat	1798	27 August	Raulin	x	Tykocin
Wenskatis	1798	x	Rewsky	Forgwalds v.	x
Wetzel	1798	17 January	Fuldin	Schimelpfening v.	Bocki
Weydenbach	1798	29 July	Gerlach	Schimelpfening v.	x
Wittke	1798	x	Jeschanowska	Glush v.	x
Helfgott	1799	23 May	Schmidtkowska	Ziegler v., mjr	x

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Jaschkowitz	1799	October	Unverdorben	Uhlen v., mjr	Suchowola
Koppe	1799	25 May	Sulikowna	Glaser v.	x
Possekel	1799	10 February	Mastowska	Leib Comp.	Tykocin
Ridellek	1799	25 May	Segelbern	Glaser v.	x
Rybitzky	1799	ur. 1773	Klein	Kall v.	x
Schultz	1799	ur. 1754	Wettstodten	Uhlen v., mjr	Suchowola
Weber	1799	26 March	Kotwitzten	Schimelfenig v., mjr	Tykocin
Conrad	1800	7 Sept., ur. 1765	Kaysya	Gerhardt v.	x
Heydemann	1800	5 Oct., ur. 1765	Niederstrasern	Bat. Towarzysz	Augustów
Meyl	1800	31 July	Meyl	Feege v., mjr	x
Motzkus	1800	16 April	Jordanin	Schimelpfenig v., mjr	Knyszyn
Pitzner	1800	26 Jan, ur. 1772	Koscharkowna	Glaser v.	x
Scherwasz	1800	16 Sept.	Goettlingen	Konarsky v., mjr	x
Rybitzky	1800	x	x	x	x
Ridelloh	1800	x	x	x	Goniądz
Schultz	1800	13 Nov., ur. 1765	Simkowna	Kall v.	Białystok
Albrecht	1801	October	x	x	x
Bechmann	1801	14 October	x	Leib Comp.	x
Boehmert	1801	18 December	Ruszkiewitz	Gerhardt v.	x
Klein	1801	October	x	Gerhardt v.	x
Kloezske	1801	October	x	Gerhardt v.	x
Klotz	1801	18 October	Koskowsky	Konarsky v., mjr	x
Knauer	1801	30 October	Schaefern	x	x
Lampe	1801	3 November	Daviden	x	x
Motheatis	1801	October	x	x	x
Ruchel	1801	18 October	Konikowna	Konarsky v., mjr	x
Schulz	1801	October	x	x	x
Schwerdtfeger	1801	x	x	x	x
Wollkuss	1801	4 November	Baginska v.	Leib Comp.	x

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Asner	1802	x	x	x	x
Augustin	1802	6 June	Zimmermann	Kurnatowsky v.	x
Bek	1802	16 September	Schreibern	Feege v., mjr	x
Bensch	1802	January	x	Kurnatowsky v.	x
Blumenau	1802	19 April	Gripgatgs	Leib Comp.	x
Burggardt	1802	13 Aug., ur. 1776	Rotzuhn	Kall v.	x
Gawehn	1802	31 July	Such	Ziegler v., mjr	x
Glaubitz	1802	30 March	Kraszewska	Ziegler v., mjr	x
Glockner	1802	20 September	Loose	Kall v.	x
Gorsky	1802	29 May	Frinkna	Feege v., mjr	x
Hoffmann	1802	13 October	Olszewska	Motzer v.	x
Jordan	1802	28 July, ur. 1747	Heysern	Motzer v.	x
Klotsche	1802	29 April	x	Kall v.	x
Knorbein	1802	5 March	Mackowiak	Gerhardt v.	x
Krag	1802	x	Astrich	Leib Comp.	x
Ktitzky	1802	15 February	Strog	Leib Comp.	x
Kuhnke	1802	1 November	x	Wilde mjr	x
Lienbaum	1802	6 June	Müllern	Kurnatowsky v.	x
Lorkowsky	1802	20 September	Kwiatkowna	Kall v.	x
Lukaszewitz	1802	18 November	Sokolowiczawka	Kall v.	x
Majohr	1802	20 September	Hermanowska	Kall v.	x
Metzler	1802	18 Aug., ur. 1762	Cichomska	Feege v., mjr	Boćki
Pathof	1802	21 November	Kretschmann	Feege v., mjr	x
Krug	1802	5 September	Astrich	Leib Comp.	Tykocin
Rakowsky	1802	22 January	Ziolkowska	Roestel v., mjr	x
Rausch	1802	1 November	Witzken	Kurnatowsky v.	x
Schmetzer	1802	17 June	Kaufmann	Wilde, mjr	Ostrów
Schneider	1802	17 June	Kupfern	Wilde, mjr	x
Sturmhoebel	1802	7 March	Kleppern	Gerhardt v.	x
Baginsky	1803	x	Wehemeyern	Gerhardt v.	x

Nazwisko	Rok	Dzień/m-c	Nazwisko małżonka	Szwadron	Miejsce
Fischer	1803	19 January	Senellerin	x	x
Grabulsky	1803	x	Seykowna	Kall v.	x
Lesling	1803	19 January	Jablonska	Konarsky v., mjr	x
Schmetz	1803	9 Febr., ur. 1771	Kaufmann	Wilde, mjr	x
Schneider	1803	9 Febr., ur. 1774	Kupfern	Wilde, mjr	Ostrów
Skribowski	1803	27 Febr., ur. 1763	Kowargoska	Leib Comp.	x

Tabela 3d. Metrykalia wojskowe Regimentu Bośniak-Towarzysz 1793-1803 na podstawie Portal Family Search, zgony

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Banes	Wilhelmine	1797	Rostel v., mjr	x
Banes	Carolina	1797	Rostel v., mjr	x
Baum	Anna Maria	1797	xxx	x
Brosch	Heinrich	1797	Konarsky v.	Łomża
Gajewsky	Anna Maria	1797	Leib Comp.	Tykocin
Głowa	Anna Dorothea	1797	Leib Comp.	Tykocin
Głowa	Anna	1797	Rostel v., mjr	x
Graumann	Elisabeth	1798	Kall v.	x
Grigatis	Anna	1797	Leib Comp.	Tykocin
Hahn	Maria	1797	Rostel v., mjr	x
Gaworowsky	Anna	1797	Leib Comp.	Tykocin
Iwan	Barbara	1797	Konarsky v.	Łomża
Jacewitz	Rosalia	1797	Rostel v., mjr	x
Klein	Johann Heinrich	1797	Rostel v., mjr	x
Koehler	Carl	1797	Rottevit v.	x
Kuhn	Catharina	1798	Ziegler v.	x
Lange	Charlotte	1797	Kall v.	x
Lobrenz	Gottfried	1797	Rostel v., mjr	x
Majewsky	Juliana	1797	Konarsky v.	Łomża

Nazwisko	Imiona	Rok	Szwadron	Miejsce
Neumann	Eleonora Juliana	1798	x	x
Novacken	Elisabeth	1797	Rottevitv v.	x
Nuss	Gottfried	1797	Konarsky v.	Łomża
Pokynowsky	Rosalia	1797	Rostel v., mjr	x
Radken	Dorothea	1798	Leib Comp.	Tykocin
Podgursky	Francisca	1797	Rostel v., mjr	x
Rudates	Martin	1797	Leib Comp.	Tykocin
Brzechentzky	Felicia	1797	Kall v.	x
Scharlach	Johann Ferdinand	1797	Rostel v., mjr	x
Scherwinsky	Friedrich	1797	Rottevitv v.	x
Schlack	Eva	1797	Leib Comp.	Tykocin
Schmidt	Johann Wilhelm	1797	Konarsky v.	x
Strog	Heinriette	1797	Leib Comp.	Tykocin
Strog	Wilhelmine	1797	Leib Comp.	Tykocin
Szikowsky	Anna Juliana	1797	Leib Comp.	Tykocin
Wegdebach	Dorothea	1797	Schimelpfenig v.	x
Schmidt	Andreas	1800	x	Gołdap

Tabela 4. Nazwiska dowódców szwadronów Regimentu i Batalionu Towarzysz w wybranym okresie 1796-1803 oraz nazwiska osób występujących przy nich w zapisach akt dotyczących chrztów, konfirmacji, małżeństw i zgonów. Poza okresem 1796-1803 akta wskazują także oficerów-dowódców szwadronów (także nazwę szwadronu) od 1755 roku o nazwisku: Barfufens, Baubaum, Bernhauerschen, Berrenhauer, Bluhme, Boyen, Cholewa, Czetriz, Dalwiz, Depot. Bat. (batalion pomocniczy), Desfaunier, Domhardt, Eichler, Favrath, Fink, Flesche, Francheville, Franklin, Hagen, Ingebrecht, Ingersteben, Kleist, Knorr, Knobloch, Linde, Maier, Nostitz, Oswald, Pomiana, Prömok, Riecks, Roetziger, Rumpf, Schatzel, Schindelberg, Steuben, Straswald, Striesbeck, Studnitz, Tippelskirch, Tranoheville, Uhlen, Westerströhm

Dowódcy, szwadron	Inni żołnierze
Corsep v., mjr – główni	Dangelwitz, Helfgott, Murawsky, Rau, Schmidt
Corsep v., mjr – pozostali	Tyszkā, Sutkowsky, Uklansky v., Katzky, Kinledtin, Schultz v., por., Bierman, Rosocha, Lange, Rohmann, Gross, Harbatzka, Perschka
Feege Theodor Friedrich v., mjr – główni	Bek, Albrecht, Feege, Gorsky, Grunwaldt v., Kiehr, Metzler, Meyl, Neubauer, Pathof, Welzel
Forgwalds v. – główni	Gerheid, Günther, Schmidt, Thurall, Wenskatis
Gerhardt v. – główni	Baginsky, Boehmert, Conrad, Klein, Kloezske, Knorbein, Sturmhoebel
Glaser v. – główni	Hagen, Kopczinsky, Koppe, Pitzner, Ridellek, Wittke, Wysotzky
Kall George Friedrich v. – główni	Backus, Brzechentzky, Burggardt, Endruns, Fluch, Glockner, Grabulsky, Graumann, Hoffman, Kall v., Klotsche, Lange, Lorkowsky, Lukaszewitz, Majohr, Neumann, Nuckert, Radzuhn, Rýbitzky, Schade, Schultz, Schumann, Wirth, Zeppler
Kall v. – pozostali	Eihel mjr v., Ziegler, Hoenske, Berger-Wilde, Kruak, Plinsky, Sernadzky v., Halliburdon v., Sierakowsky v., Gunter, gen. por., Kopka v., por., Heydeweiltz v., Kuszeln v., Templin, Langheim, Koebe
Kayser v. – pozostali	Hepinsky, Chorang, Blacha v., Rozinsky v.
Konarsky Petrus v., mjr – główni	Adler, Böttcher, Brosch, Gursky, Iwan, Klotz, Lesling, Majewsky, Markowsky, Nuss, Rochlow, Ruchel, Scherwasz, Schmidt, Spruth, Waszulewsky
Konarsky v., mjr – pozostali	Fischer, Romkus, Boombeis, Calus, Feschke, Lapinski, Wostenberg dr, Muszynsky, Bauer, Boetcher
Kurnatowsky v. – główni	Augustin, Bensch, Lampe, Lienbaum, Rausch

Dowódcy, szwadron	Inni żołnierze
Leib Comp. – główni	Abram, Astrich, Baatha, Baathe, Banckien, Bankien, Barrini, Barthe, Basthoosky, Bathe, Baumann, Bechmann, Beckstydtt, Behrendt, Behzends, Benedichis, Blok, Blumenau, Blumenow, Boencke, Bolers, Borchert, Borckert, Braun, Briese, Brüning, Carpa, Caspa, Copenhagen, Czabilsky, Cziekowsky, Dampertin, Danielzig, Delling, Dieckmas, Dilberbach, Dinger, Direcks, Duddeck, Emans, Emaus, Eungsus, Farht, Fischer, Folckmann, Friedel, Füchter, Füchtnel, Füchtner, Fünfstack, Furms, Gajewsky, Gaworowsky, Glowa, Goldau, Grabowsky, Grajewsky, Grigatis, Grun, Grunert, Gryge, Hagedorn, Hein, Helling, Hermaart, Hertzog, Hess, Hopp, Hoppe, Hoser, Huchquche, Hunnach, Jarst, Jurgewitz, Jutka, Kapa, Karel, Karpa, Kasper, Kietrezitzki, Kisitica, Kitegaster, Klein, Klöpfer, Kopratis, Korbercker, Kosmann, Kowalsky, Krag, Krajewsky, Krug, Ktitzky, Kuberke, Kucharzig, Kühraf, Kurihneras, Kusen, Kwalski, Labner, Lange, Lebidow, Lehendt, Lehmann, Lehr, Lerhandt, Lessmann, Lewintzky, Lien, Linck, Linsemann, Lireck, Loeper, Lomnitzky, Loreld, Mangel, Mansel, Marwaldt, Masgnetis, Maszpetins, Meerwaldt, Michelka, Model, Müller, Musquefies, Nazarzewský, Neid, Neubauer, Nowowiesqny, Pless, Pohl, Possekel, Preuss, Przeczinski, Radenwell, Radken, Radzewiltz, Raffell, Reder, Reders, Reinholz, Reyfer, Rohmann, Rohra, Rudates, Rusmar, Salitz, Saliz, Sarrery, Sass, Schaffrinský, Schafrinský, Schammers, Scherwinsky, Schick, Schiffkowský, Schirmann, Schlabie, Schlack, Schmidt, Schneider, Schuppe v., Schwabe, Silberbach, Skribowski, Sparserck, Spath, Stank, Stein, Stertzog, Stnesan, Strahlendorf v., Strog, Sudikatis, Szikowsky, Szimawsky, Teichmann, Thomaschewsky, Vogel, Vogtizmann, Volckmann, Walenda, Warietzki, Wenzel, Wessalowsky, Weszinský, Wilhelm, Witschel, Wolff, Wollkuss, Wützel, Zanner
Motzer v. – główni	Hoffmann, Jordan
Naurath v., kpt. – główni	Blewell, Szisler, Baro, Bogdanowitz, Bogdanowsky, Bresewell, Briese, Gedanig, Gedanzig, Gollischewský, Gregorzig, Herrmann, Junck, Kaemler, Karowský, Kenler, Kroll, Marawský, Melzer, Morawský, Nauroth, Paetsch, Piontkowsky, Schneider, Stancke, Stephan, Teichmann, Woehl
Naurath v., kpt. – pozostali	Momeldey, Schroeder, Philippin, Schumacherin, Hess, Danzenger, Berthel, Behrendtin, Laserin, Herholtz, Breseivill, Doepnenin, Rohrbeckin, Hermann, Pelican, Mondejiz, Somerin, Janischkewiz, Wegnerin, Fischerin, Bredau, Kross, Dulz, Kaemlerin, Braeuningin, Volckmann, Berck, Doepnerin, Kaulin, Weilin, Volckmann, Seiffert, Kaemlerin, Kaulin, Doerckin, Schlenger, Pelican, Lishin, Peulsin, Milizzen, Eder, Reisthel, Stanislawsky, Mahlbrandtin, Haackin, Eder, Mill, Philip, Reischelin, Hausknechtin, Kroll, Arendt, Horizzin, Hermanin, Mahl, Hessin, Podleckin, Bartschin, Volckmann, Wichert, Luednanin, Candithin, Hackin, Klein, Muller, Wittenhagen, Baumgartin, Neuman, Oprtomann, Muhlekin, Hamanen, Herman, Pelwan, Tietzin, Wegelin, Berckin, Wegel, Bredau, Wermcke, Iveksteinin, Halletin, Lang, Breunigin, Bendegin, Hermannin, Boehm, Krebs, Vollerthunin, Pelicanin, Rohrbeckin, Weber, Geseln, Hessin, Knapp, Kaemlerin, Liednanin, Jany, Pelican, Wegnerin, Hoedey, Striesbeck por, Weicherin, Seifert, Jenkewz, Vost, Blumenthalin, Lehrbahsin, Baro, Golozey, Bahronin, Bredau, Schumacher, Tischerin, Poluknin, Schonenberin, Neuman, Blumenthal, Kudick, Henselin, Rohrbeixin, Koebek, Krausin, Pasucherin, Kudickin, Bredau, Vost, Bogdanowiitz, Strausin, Krossin

Dowódcy, szwadron	Inni żołnierze
Plotho Carl v., mjr – główni	Barch, Erdmann, Gadomskŷ, Gross, Jablonowskŷ, Kant, Kiesler, Lakofskŷ, Mechtholz, Meerwaldt, Melzer, Miczelewskŷ, Muezilewskŷ, Muszelewsky, Neumann, Poszinowskŷ, Rathgeber, Scheller, Wdlich, Weber, Weidlich, Weilich, Winker, Zobek
Plotho Werner Christoph	
Plotho v., mjr – pozostali	Kumler, Gedanzig, Kroll, Hermanin, Wegelin, Ogelin, Hermann, Stanislawsky, Wegnerin, Moriz, Valsien, Pelican, Krebs, Blumenthalin, Rettigin, Ruschoff, Will, Kisner, Krebsin, Blumentholin, Bierman, Krebs, Arendtin, Schroederin, Reischelin, Luednau, Wadluh, Behrentin, Delmanin, Bruningin, Kudick, Blumenthalin, Kantelin, Laserin, Weber, Piotrosky, Heldt, Thurainin, Gloewin, Friedrich, Szegmundtin, Helhin, Bruningin, Rabien, Moriz, Krausin, Kasdittin, Philippin, Reimann, Herndorst, Merelin, Lehrbalskin, Hoffmann, Weil, Melzer, Mauin, Langin, Schumacher, Erdman, Herholzn, Kluschin, Doerck, Wichert, Mokkerin, Hessin, Schultzin, Wichert, Moriz, Schultz, Richardtin, Rehbergin, Breuningin, Dingler, Duhs, Wegnerin, Koyckin, Rentel, Schultz, Schangelin, Wichmannin, Lehnert, Krause, Gaedckin, Candithin, Weber, Kisner, Pfahl, Stanislawskin, Likowskin, Breuningin, Pilzner, Romahnin, Taubin, Doepnerin, Kuskelaender, Sulost, Kisnerin, Braeuningin, Vogel, Rathgeber, Zachovius, Dzengelein, Breuningin, Grunwaldt, Mill, Kohn, Podleshin, Neumanin, Hessin, Schnein, Weihertin, Sahn, Trampler, Reuss, Schneegrsecgolle, Wichert, Kohnin, Kornin, Ruhrau, Reiss, Duhszin, Ederin, Wichertin, Ohrtman, Grabs, Gisewsky, Ederin, Hauschulzin, Schnee, Wichert, Szegmundki, Weber, Ogel, Hasse, Wichertin, Mahebrandtin, Braeuningin, Schengel, Heockin, Hempelin, Petrofskin, Maynanin, Kollerhin
Roestel v., mjr – główni	Banes, Brzezinsky, Glowa, Hahn, Hennitte, Jacewitz, Klein, Lobrenz, Podgursky, Pokynowsky, Rakowsky, Sauer, Scharlach, Stanislawsky
Rottevitz v. – główni	Aschmonaitis, Koehler, Mathullatis, Noack, Novacken, Scherwinsky, Schmidt, Treptau
Schimmelfennig v., mjr – główni	Abend, Becker, Federmann, Friedrich, Fronert, Gellner, Goellnotz, Hahn, Hoelzel, Jacewicz, Jackschatis, Koschnerit, Krzeckowsky, Kurtz, Lindenau, Meissner, Motzkus, Neumann, Neureuter, Peteratis, Pisassetzky, Repka
Schimmelfennig v., mjr – pozostali	Pfeissen, Boretius, Maj v., Kopka v., por, Gerhard, Pomowicz, Motzen v., Knaurin, Wisniewsky, Mayer v., cor, Kopkin, Bergzahnin, Kaminska, Burkowsky, Kopka v., por., Pomowicz, Krzeckowsky, Kochanskin, Lagenpusch, Jablonskin, Rother, Routzke, Schaefer, Thron, Weber, Wegdebach, Werlitz, Wetzell, Weydenbach, Wilhelm
Schultz v., mjr – główni	Bohnke, Jantzen
Schultz v., mjr – pozostali	Hok, May, Danis, Delnin, Ditmann
Sierakowsky v. – pozostali	Gerhardt v., Schliothing v., Glodkowsky

Dowódcy, szwadron	Inni żołnierze
St. Paul de v. – pozostali	Gunter v. gen., Kall v., Wohlkgemuth, St. Paul de v.
Szepansky, kpt. – główni	Auster, Balssait, Boehm, Boencke, Emaus, Gregorzig, Grooss, Jabłowski, Jaszinský, Lehmann, Rohrn, Schafrinzký, Szepanský v.
Szepansky, kpt. – pozostali	Auster, Holzinger, Bohlin, Willin, Plehn, Karpu, Hamanin, Sonnenbergin, Pauls, Stein, Romahn, Reischell, Luendanin, Feierabachn, Boehmin, Schirmacher, Melzer, Jankewitz, Schakanin, Zeudnanin, Jaedckin, Somerienin, Doerick, Klopper, Breunigin, Fischerin, Krossin, Poliean, Stang, Mohrin, Breunigin, Klatcke, Moriz, Schultz, Doerckin, Blumenthal, Dietrichin, Luednanin, Fischer, Brauningin, Wichertin, Leweck, Hesseke, Luednanin, Eleon, Schimmelphehnig, Straus, Eder, Weiss, Giszewskin, Mohrin, Tobiesin, Volckmann, Krebs, Reischell, Wichertin, Degenkolbin, Krossin, Neuman, Struve, Reimannin, Westerstroems v. mjr., Tyszelin, Lothien, Warnenin, Lau
Wilde, mjr – główni	Ewert, Kuhnke, Schmetzer, Schneider
Wilde, mjr – pozostali	Hochschultz, Donofsky, Doerckin
Ziegler v., mjr – główni	Gawehn, Glaubitz, Helfgott
Żbikowsky v., kpt. – główni	Badles, Baumann, Braun, Czelinský, Czýtrich, Denning, Engelhardt, Feiersang, Feyersanger, Fink, Fliersauger, Francke, Gerstner, Golchert, Gruda, Hanse, Heiligenfeldtin, Heinzke, Hentschunig, Herrmann, Jarochchek, Klaues, Kock, Kopenhagen, Loginter, Lonte, Luad, Muzeg, Milewski, Muller, Nesserý, Olbrich, Resch, Rubel, Sabow, Sadowsky, Schaefer, Schmeliesky, Schmidt, Teuhrmann, Widowsky, Zander, Żbikowski v.
Żbikowsky v., kpt. – pozostali	Friedrich, Scmid, Skripsin, Knipertz, Lihimel, Negedorn, Schikin, Voss, Nell, Fostin, Schofenin, Schmidt, Federau, Steisin, Herwich, Breuning, Nell, Lechman, Lewin, Ernst, Heinrich, Carlson, Teuerman, Herman, Fadenhauer, Wewertin, Runanin, Klemann, Knipert, Webert, Kaminsky, Dorkin, Belgart, Weilin, Renliti, Kinderin, Basenern, Werder, Rittler, Gunterin, Blihefski, Schmid, Heyern, Grunebergin, Fiehsons, Muller, Schumacherin, Wegner, Hantz, Tomaschewsky, Salevsky, Wilminin, Zellerin, Schaferin, Steinin, Lohaser, Wernenin, Podleskin, Klauerin, Spikowsky, Lehrbars, Nekele, Preun, Schlimmir, Risterin, Lenke, Herrendorsin, Wegner, Lehman, Schroderin, Lehmanin, Klaske, Roman, Fuchsin, Bohmin, Haman, Schafer, Tederau, Thurew, Reuschel, Vollerthin, Lechmann, Lomkin, Hermanin, Ferdeeranin, Voss, Lehmannin, Fehderhauerin, Lards por., Sasnitz, Hinzman, Dopnerin, Thomaschewsky, Lehmanin, Thurau, Schultz, May, Schend, Langin, Heiselin, Marguarten, Piontkowsky, Krebs, Morcheter, Komolla, Fuchsin, Falderau, Schafer, Kuhnnapfel, Krebs, Block, Helbartin, Lichnechin, Vossin, Mertelin, Matyckanin, Tink, Lahman, Schonin, Strunk, Gederau, Thauerman, Klauss, Wernerin, Schaferin, Vostin, Podleck, Federna, Schamer, Kross, Kuster, Berlinin, Schmidtin, Fink, Klamer, Lewin, Ortman, Benge, Ewer, Nellin, Breining, Fritzin, Loheit, Stahl, Rechnerin, Hullertin, Hermanin, Pchasinin, Sobieski, Schimmelphehnig, Schefer, Dembowsky, Srodertin, Ebert, Muller, Weichert, Ingerslaben v., Straswald v., Kleist v., Eichler por., Maier v. mjr, Studnitz v., Saken v., Gunterin